

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ &
ΑΡΧΙΚΗΣ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ
ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ

Ο ΧΩΡΟΣ και ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ

ΒΙΒΛΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ

Για τον εκπαιδευτικό

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ

Για τον εκπαιδευτικό

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ Γιάννης Γεωργίου, Μαρία Δημητρίου, Εύα Πολίτου

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ Μανώλης Δημητρίου
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Γαβριέλλα Σωτηροπούλου
ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ Ειρήνη Τσομπάνη

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΠΑΜ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΡΓΟΥ Αθανάσιος Γκότοβος

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας - Τομέας Παιδαγωγικής
Τηλ.: 06510 95719/95683 Fax: 06510 42542
e-mail: roma@cc.uoi.gr
<http://www.uoi.gr/ROMA>

ISBN 960-8157-26-9
ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ Ξ009
Κ.Π. 183/02

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
1. Η σκλαβιά	19
2. Ένας κόσμος που μετακινείται	23
3. Κάποτε στις πόλεις	46
4. Η προσφορά των μετακινούμενων επαγγελματιών	54
5. Όταν ταξιδεύω για δουλειά... Οι δυσκολίες και οι κίνδυνοι	66
6. Όταν ταξιδεύω για δουλειά... Οι χαρές και η γνώση	78
7. Σύντροφοι του ταξιδιού	98
8. Ο χώρος μου	102
ΚΑΙ ΛΙΓΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ	109

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΥΛΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΔΕ ΣΗΜΑΙΝΕΙ, ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΝΩΜΗ ΜΑΣ, ΥΛΙΚΟ ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ ΣΤΟΥΣ ΤΣΙΓΓΑΝΟΥΣ ΑΛΛΑ ΥΛΙΚΟ ΠΟΥ ΕΠΙΤΡΕΠΕΙ ΣΤΟΥΣ ΤΣΙΓΓΑΝΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ ΝΑ ΕΚΦΡΑΣΤΟΥΝ, ΝΑ ΔΡΑΣΟΥΝ ΚΑΙ ΝΑ ΑΠΟΚΤΗΣΟΥΝ ΠΡΟΣΟΝΤΑ, ΣΥΛΛΕΙΤΟΥΡΓΩΝΤΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΑΘΗΤΕΣ ΤΟΥΣ. ΥΛΙΚΟ ΠΟΥ ΤΟΥΣ ΕΠΙΤΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΠΙΚΥΡΩΣΟΥΝ ΤΟΝ (ΌΠΟΙΟ) ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΟΥΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΚΑΙ ΝΑ ΒΕΛΤΙΩΣΟΥΝ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΤΟΥΣ ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΣΗ. ΩΣ ΕΚ ΤΟΥΤΟΥ, Η ΕΠΙΚΕΝΤΡΩΣΗ ΜΑΣ ΣΤΟΝ «ΤΣΙΓΓΑΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ» ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΠΑΡΑ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΕΝΗ, ΝΑ ΣΥΝΔΕΞΕΤΑΙ ΟΡΓΑΝΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΝΑ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΤΟ ΚΛΕΙΔΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΕ ΑΥΤΟ.

Το υλικό που προτείνουμε, λοιπόν, έχει πρώτα απ' όλα στόχο να συμβάλει στην αναθεώρηση της ίδιας της σχέσης των μαθητών (αλλά και των εκπαιδευτικών) με τη σχολική και, γενικότερα, τη μαθησιακή διαδικασία.

Πρόκειται για ένα σώμα πηγών (ιστορικά και λογοτεχνικά κείμενα, άρθρα και συνεντεύξεις, αφηγήσεις, τραγούδια, παραμύθια)*, στις οποίες μπορεί να ανατρέξει ο εκπαιδευτικός, προκειμένου να αντλήσει στοιχεία για να εμπλουτίσει το μάθημά του. Οι πηγές αυτές θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε σχέση με τις θεματικές ενότητες των σχολικών βιβλίων.

Η παρουσία Τσιγγάνων μαθητών είναι η πρόκληση για την ανα-

* Σε κάθε κείμενο έχει διατηρηθεί η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

συγκρότηση της δικής μας διδακτικής παρουσίας. Τα παιδιά που είχαμε στο μυαλό μας όταν φτιάχναμε το υλικό μας δεν είναι «εθνογραφικά παραδείγματα», αλλά μαθητές των οποίων η φοίτηση σε μία σχολική μονάδα θέτει συγκεκριμένα παιδαγωγικά ζητήματα. Οι «Τσιγγάνοι» στην τάξη μας αντιπροσωπεύουν, πιστεύουμε, τη δυνατότητα ανατροπής του συνηθισμένου πρίσματος υπό το οποίο «βλέπουμε» το αναλυτικό πρόγραμμα, τα σχολικά βιβλία, την πρακτική μας, τις σχέσεις μας με τους μαθητές, τελικά την ίδια μας τη δουλειά.

Για το λόγο αυτό, επιδιώξαμε να βοηθήσουμε τον εκπαιδευτικό να επεξεργαστεί πιο ελκυστικές μορφές παράδοσης της διδακτέας ύλης, δηλαδή μορφές περισσότερο ανοιχτές στην εμπειρία των ίδιων των μαθητών. Δεύτερον, επιχειρήσαμε να προτείνουμε τρόπους για μια οικονομικότερη και περισσότερο ευέλικτη οργάνωση της ύλης. Προσπαθήσαμε, δηλαδή, να δώσουμε ιδέες για μια τέτοια οργάνωση του μαθήματος που θα επιτρέψει σε μαθητές με διαφορετική εξοικείωση με τη σχολική ύλη, αλλά και με διαφορετικά επίπεδα αναγνωστικής ικανότητας, να συμμετάσχουν στην ανάπτυξη του ίδιου θέματος' ακόμη, να προσφέρουμε ιδέες για τη συμπύκνωση της ύλης ή και για τη διαθεματική προσέγγιση ορισμένων εννοιών, έτσι ώστε οι μαθητές των προπαρασκευαστικών τμημάτων να μην περιορίζονται μόνο στην κατάκτηση του μηχανισμού ανάγνωσης και γραφής και να μη στερούνται τα εφόδια – αλλά και τη χαρά– που προσφέρει η επαφή με τα υπόλοιπα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος.

Στο υλικό μας, το οποίο και θεωρούμε ότι δεν απευθύνεται αποκλειστικά σε Τσιγγάνους μαθητές, δεν μπορούμε ούτε και είναι ακριβές να παρουσιάζουμε τους Τσιγγάνους ως μια ανεξάρτητη από τις άλλες

ομάδα, αλλά ως τμήμα –και εν μέρει ως παράγωγο– ευρύτερων ιστορικών και κοινωνικών διαδικασιών.

Η φιλοσοφία που υιοθετήθηκε κατά τη σύνταξη του υλικού απέφυγε να δώσει κλειστές (και απο-κλειστικές) απαντήσεις είτε σχετικά με τις πολιτισμικές ταυτότητες των αποδεκτών είτε σχετικά με το μαθησιακό επίπεδο και τις μαθησιακές τους ανάγκες. Ίδωμένο υπό αυτό το πρίσμα, το υλικό μας δεν μπορεί ούτε να αντιμετωπιστεί ούτε να λειτουργήσει ως εναλλακτικό βιβλίο. Δεν αποτελεί παρά ένα «πακέτο» ιδεών για εναλλακτική χρήση των υπαρχόντων σχολικών βιβλίων, ένα σύνολο προτάσεων, ανάμεσα στις οποίες οι εκπαιδευτικοί καλούνται να αναζητήσουν εκείνες που ταιριάζουν στην περίπτωση τους.

Ο πολυσυλλεκτικός χαρακτήρας του υλικού, καθώς και η αποφυγή ενιαίας μορφής, δεν έχει να κάνει τόσο με τις δυνατότητες της παραγωγής, όσο με τη φιλοσοφία μας: *σχεδόν καθετί μπορεί να αποτελέσει διδακτικό υλικό.*

Όσα κομμάτια θεωρηθούν κατάλληλα να χρησιμοποιηθούν χρειάζονται την *παρέμβαση του εκπαιδευτικού*, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μεθοδολογία, γιατί ο εκπαιδευτικός είναι εκείνος που τελικά γνωρίζει την τάξη του.

Τα κείμενα που συμπεριλαμβάνονται στο υλικό δεν τα συγκεντρώσαμε για να διαβαστούν στην τάξη, αλλά για να αποτελέσουν πηγή πληροφοριών που ελπίζουμε να δώσει ιδέες και να *τροφοδοτήσει μία πολλαπλότητα δραστηριοτήτων*: θεατρικούς αυτοσχεδιασμούς, τραγούδια, παιχνίδια, εκθέσεις, κόμικς και ό,τι άλλο υπαγορεύσει η δυναμική της τάξης, καθώς και οι προτιμήσεις και τα talέντα του κάθε εκπαιδευτικού.

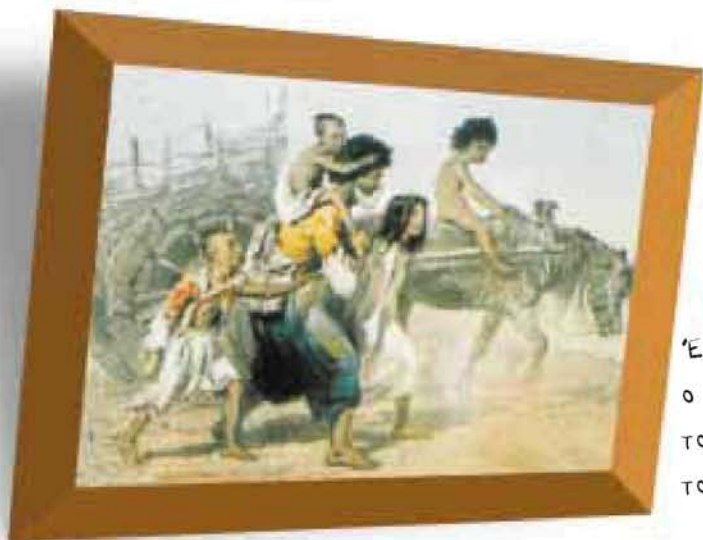
Το υλικό, λοιπόν, που προτείνουμε δεν έχει στόχο να αντικαταστή-

σει τα βιβλία του αναλυτικού προγράμματος και να αποτελέσει ειδικό διδασκτικό υλικό για τους Τσιγγάνους μαθητές. Είναι υλικό συμπληρωματικό. Κι ακόμα, το υλικό μας έχει ενδεικτικό και παραδειγματικό χαρακτήρα.

Κι αυτό, για δύο λόγους. Πρώτα πρώτα, γιατί πιστεύουμε ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο των μαθητών μας δεν μπορούμε να το προδικάσουμε, αντίθετα καλούμαστε να το ανακαλύψουμε. Δεύτερον, γιατί εκείνο που έχει σημασία είναι το πώς θα καταστήσουμε αυτό το «κεφάλαιο» λειτουργικό μέσα στη διδακτική διαδικασία και για τους σκοπούς αυτής της διαδικασίας. Και τη γνώση αυτής της διαδικασίας –με τις επιμέρους ιδιαιτερότητές της– την έχει τελικά ο εκπαιδευτικός, που η δουλειά μας ελπίζουμε να τον βοηθήσει.

Η συγγραφική ομάδα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έτσι έβλεπε
ο Grellmann
τους Τσιγγάνους
το 18ο αιώνα.

ΕΝΩ ΤΑ ΠΤΗΝΑ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΟΥ ΈΧΟΥΝ ΤΙΣ ΦΩΛΙΕΣ ΤΟΥΣ, ΟΙ ΑΛΕΠΟΥΔΕΣ ΤΙΣ ΤΡΥΠΕΣ ΤΟΥΣ, ΟΙ ΛΥΚΟΙ ΤΙΣ ΦΩΛΙΕΣ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΛΙΟΝΤΑΡΙΑ ΚΙ ΟΙ ΑΡΚΟΥΔΕΣ ΤΑ ΛΗΜΕΡΙΑ ΤΟΥΣ, ΚΑΙ ΌΛΑ ΤΑ ΖΩΑ ΈΧΟΥΝ ΤΟ ΔΙΚΟ ΤΟΥΣ ΜΕΡΟΣ ΓΙΑ ΝΑ ΜΕΝΟΥΝ, ΑΥΤΗ Η ΠΑΝΆΘΛΙΑ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΦΥΛΗ ΠΟΥ ΤΟΥΣ ΑΠΟΚΑΛΟΥΜΕ Czίngaros ΑΞΙΖΕΙ ΧΩΡΙΣ ΑΜΦΙΒΟΛΙΑ ΤΟΝ ΟΙΚΤΟ ΜΑΣ, ΜΟΛΟΝΌΤΙ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΓΝΩΣΤΌ ΑΝ Η ΚΑΤΆΣΤΑΣΗ ΑΥΤΗ ΉΤΑΝ ΤΟ ΑΠΟΤΈΛΕΣΜΑ ΤΗΣ ΤΥΡΑΝΝΙΑΣ ΤΟΥ ΣΚΛΗΡΟΎ ΦΑΡΑΨΉ Η ΤΟ ΘΈΛΗΜΑ ΤΗΣ ΜΟΪΡΑΣ. ΌΠΩΣ ΥΠΑΓΟΡΕΨΟΥΝ ΤΑ ΑΡΧΑΙΌΤΑΤΑ ΈΘΙΜΆ ΤΟΥΣ ΕΙΝΑΙ ΣΥΝΗΘΙΣΜΈΝΟΙ ΝΑ ΖΟΥΝ ΜΙΑ

πολύ σκληρή ζωή, στα χωράφια και στα λιβάδια έξω από τις πόλεις, κάτω από κουρελιασμένες σκηνές. Έτσι έχουν μάθει γέροι και νέοι, τα παλικάρια και τα παιδιά αυτής της φυλής, απροστάτευτοι από τοίχους, να αντέχουν τη βροχή, το κρύο και την έντονη ζέστη. Δεν έχουν κληρονομήσει αγαθά πάνω σε τούτη τη γη, δεν αναζητούν πόλεις, οχυρά, κωμοπόλεις ή πριγκιπικές κατοικίες, αλλά περιπλανιούνται συνεχώς χωρίς να έχουν εξασφαλίσει ένα μέρος για ανάπαυση, χωρίς να γνωρίζουν από πλούτη ή φιλοδοξίες αλλά, μέρα με τη μέρα και ώρα με την ώρα, αναζητούν στην ύπαιθρο μόνο τροφή και ρουχισμό με το μόχθο των χεριών τους, χρησιμοποιώντας αμόνια, φυσερά, σφυριά και τσιμπίδες.

H. M. G. Grellmann, *Ιστορικό δοκίμιο για τους Τσιγγάνους, 1787*

Πολλοί πιστεύουν ότι οι Τσιγγάνοι είναι «νομαδική φυλή», πως «είναι στο αίμα τους» να ταξιδεύουν ή πως υπήρξε τέτοια η ιστορία

«τους», που «έμαθαν» πια στα ταξίδια και τους φαίνεται αφύσικη η μόνιμη εγκατάσταση σε έναν τόπο. Εκπλήσσει κανείς

όταν συνειδητοποιεί πόσο παλιά

και μαζί πόσο ανθεκτική στο χρόνο

είναι αυτή η -πολύ

αμφίβολης ακρίβειας- ιδέα.

Είσαι
σίγηνος
ότι ερχό-
μαστε
από την
Ινδία;

Η ιστορία αυτή συνέβη πριν πολλά πολλά χρόνια.

Ένας Τσιγγάνος με την οικογένειά του ταξίδευαν μακριά. Το άλογό του ήταν κοκαλιάρικο και ασταθές στα πόδια του και, καθώς η τσιγγάνικη οικογένεια μεγάλωνε, αυτό δυσκολευόταν να τραβάει το βαρύ κάρο. Σύντομα η άμαξα ήταν τόσο γεμάτη από παιδιά που έπεφταν το ένα πάνω στο άλλο, έτσι ώστε το φτωχό άλογο μόλις και μετά βίας μπορούσε να προχωρήσει στον αυλακωμένο δρόμο.

Καθώς το κάρο πήγαινε μπρος στρίβοντας πότε δεξιά πότε αριστερά, οι κατσαρόλες και τα τηγάνια πέφτανε έξω και κάθε λίγο και λιγάκι ένα ξυπόλυτο παιδί κατακλύλαγε με το κεφάλι στο έδαφος. Τα πράγματα δεν ήταν τόσο άσχημα την ημέρα με το φως του ήλιου, γιατί μπορούσες να μαζέψεις τα παιδιά. Τη νύχτα όμως με το σκοτάδι δεν μπορούσες να τα δεις. Και εν πάση περιπτώσει, ποιος θα κράταγε λογαριασμό για μια τέτοια φυλή;

Και το άλογο έσερνε τα πόδια του κατά μήκος του μεγάλου δρόμου. Ο Τσιγγάνος περιπλανιόταν σ' όλη τη γη και, οπουδήποτε κι αν πήγαινε, άφηνε και ένα παιδί πίσω: περισσότερο και περισσότερο και περισσότερο.

Και έτσι καθώς βλέπεις οι Τσιγγάνοι διασκορπίστηκαν σε ολόκληρο τον κόσμο.

Παραμύθι από τη Ρωσία, από το βιβλίο
της Diane Tong, *Gypsy Folktales*

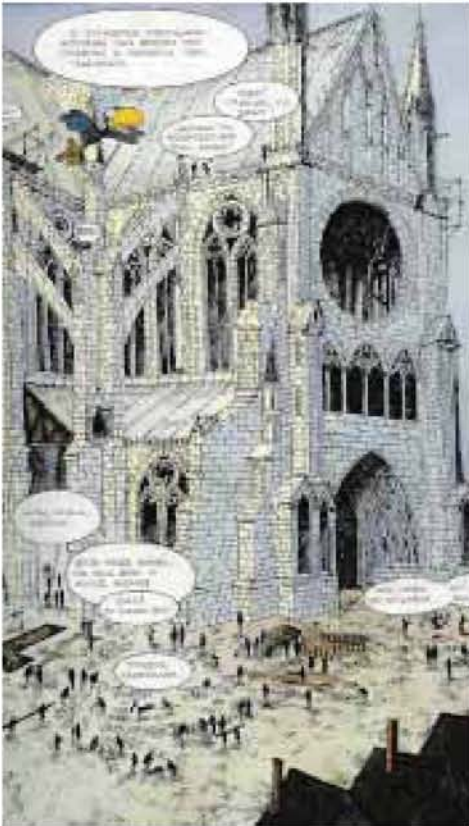
Μια άλλη ιδέα για την οποία πολλοί άνθρωποι –χωρίς να ξέρουν πάντα το γιατί– «είναι σίγουροι», είναι η ιδέα πως οι Τσιγγάνοι, όλοι μαζί, ξεκίνησαν κάποτε από κάποια μακρινή πατρίδα και, με τα χρό-

νια, διασπάρθηκαν στα διάφορα μέρη του κόσμου. Πράγμα που εξηγεί, κατά τη γνώμη όσων το πιστεύουν αυτό, και την «ομοιότητα» που βλέπουν να έχουν μεταξύ τους οι Τσιγγάνοι, σ' όποιο μέρος του κόσμου και αν τους βρεις. Άλλωστε, θα συμπληρώσουν ίσως, το λέει κι η παροιμία: «Όλοι οι γύφτοι μια γενιά»...

Κι όμως, τα πονήματα του 18ου αιώνα και τα παραμύθια δεν είναι αρκετά για να αποφασίσουμε για το «τι είναι» ή «τι πρέπει να είναι» μία ή περισσότερες ομάδες συνανθρώπων μας, ιδιαίτερα στο βαθμό που τέτοιες αποφάσεις μπορούν να επηρεάσουν τη σημερινή τους κατάσταση. Αν ξεφύγουμε από τη «βεβαιότητα» ότι οι Τσιγγάνοι αποτελούν κάτι το ριζικά διαφορετικό από «εμάς», τους «άλλους», τότε σίγουρα θα δούμε με διαφορετικό μάτι στοιχεία που οι μέχρι τώρα «βεβαιότητές» μας τα έθεταν στο περιθώριο του σχετικού προβληματισμού.

Οι Τσιγγάνοι δε μετακινούνται περισσότερο από όσο οι υπόλοιποι άνθρωποι, εφόσον βέβαια έχουν δουλειά στο μέρος όπου ζουν και δεν υφίστανται διώξεις. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι κοντά στις μαρτυρίες για τους Τσιγγάνους που ασκούσαν ελεύθερα επαγγέλματα υπάρχουν και μαρτυρίες για Τσιγγάνους δουλοπάροικους (στην Κέρκυρα, από το 14ο μέχρι το 19ο αιώνα) και για Τσιγγάνους σκλάβους (στις παραδουνάβιες ηγεμονίες και κυρίως στη σημερινή Ρουμανία). Σήμερα δε, βρίσκουμε χωριά ολόκληρα που οι κάτοικοί τους έχουν τσιγγάνικη καταγωγή και ζουν ακριβώς όπως και οι υπόλοιποι άνθρωποι.

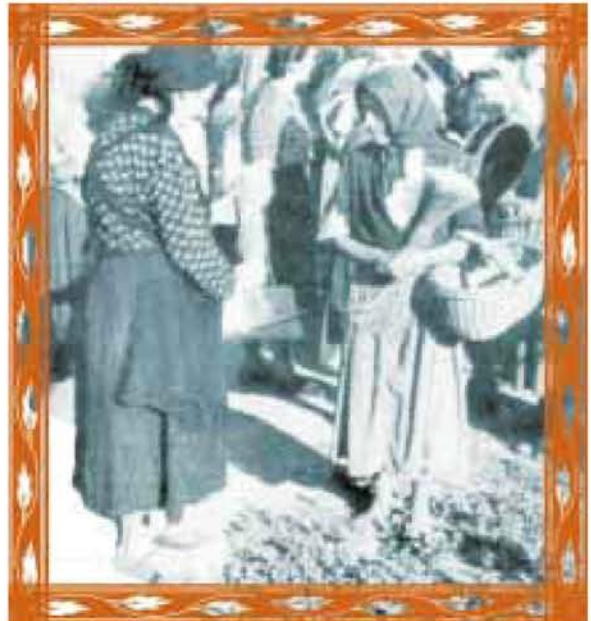

Για πάρα πολλά χρόνια, κάτοικοι ολόκληρων περιοχών μετακινούνταν σε αναζήτηση ασφάλειας ή καλύτερης τύχης. Επαγγελματικές ομάδες με μεγάλη παράδοση, όπως τα σινάφια των περιπλανώμενων μαστόρων του Μεσαίωνα και οι τεχνίτες των νεότερων χρόνων, ταξίδευαν σε όλη τη χώρα για να προσφέ-

Τα μεγάλα έργα του Μεσαίωνα χτίστηκαν από μάστορες που έρχονταν από πολλά και διαφορετικά μέρη και που συχνά χρειαζόταν να λείπουν για χρόνια από τα σπίτια τους, μέχρι να τελειώσει η δουλειά...

ρουν τις υπηρεσίες τους και να ασκήσουν την τέχνη τους. Οι εξελίξεις στην οικονομία έφεραν τους ανθρώπους στις πόλεις, ενώ η παγίωση των εθνικών συνόρων και η διαμόρφωση κεντρικών μηχανισμών εξουσίας είχαν ως αποτέλεσμα οι άνθρωποι να προσδιορίζονται διοικητικά –και στη συνέχεια και κοινωνικά– με βάση τον τόπο όπου «ήταν γραμμένοι» και όχι με βάση την καταγωγή τους, την ιδιαίτερη γλώσσα που μπορεί να μιλούσαν ή τα επαγγέλματα που μπορεί να ασκούσαν. Για πολλά όμως χρόνια, οι πόλεις παρέμεναν ένα μωσαϊκό από διαφορετικές ομάδες που λίγη σχέση είχαν μεταξύ τους και που οι κάτοικοί τους συχνά νοσταλγούσαν τα χωριά από όπου προήλθαν.

Στο πλαίσιο αυτό, η τύχη των Τσιγγάνων ήταν και είναι δεμένη με τη μοίρα των υπόλοιπων ανθρώπων με τους οποίους συμβιώνουν. Αυτό εντούτοις δεν ακυρώνει την ιδιαιτερότητα της προσφοράς των Τσιγγάνων. Οι Τσιγγάνοι ήταν ανάμεσα σε αυτούς που για αιώνες τροφοδοτούσαν την οικονομική και κοινωνική ζωή του χωριού προσφέροντας αγαθά και υπηρεσίες σε έναν πληθυσμό που, απομακρυσμένος καθώς ήταν από καταστήματα και πόλεις, δεν εφοδιαζόταν με άλλο τρόπο. Μετέφεραν τα νέα, πουλούσαν, επιδιόρθωναν, ήταν εποχιακοί αγροτικοί εργάτες,

έπαιζαν στις τοπικές γιορτές. Αλλά και στις πόλεις, οι Τσιγγάνοι φρόντιζαν να καλύπτουν τις ανάγκες του κόσμου που έβρισκε πολύ ακριβά ή πολύ μακρινά τα «μεγάλα» καταστήματα ή που δεν είχε την πολυτέλεια να πετάει οτιδήποτε χρειαζόταν επιδιόρθωση.

Το ταξίδι πράγματι συνδέεται με πολλές από τις οικονομικές πρακτικές των Τσιγγάνων κι ακόμα τροφοδοτεί και πλουτίζει τις πολιτισμικές

Υπό διωγμόν 3.500 Τσιγγάνοι

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Τριάντα Ημέρες Ελεύθερης
ΑΝΕΠΙΘΥΜΗΤΟΙ και από στενή διαλογική διάσκεψη, έδωκε τρία τετρακίπων χρόνια 3.500 Τσιγγάνοι. Υπερπρόσθετα μετανάστευσε στις τοποθεσίες της Θεσσαλονίκης, έδωκεν ο σύμμαχος εγκατασταμένοι σε ένα χωριό, έδωκε από το χωριό φίλο, γαρι, παρά απαγόρευση με ηλεκτρικό σύστημα. Η υποχρεωτική επίσημη εγκατάστασή τους σε οργάνωση οικισμό τα κέρσι.

Θέματα της γραφειοκρατίας και της ολιγαρχίας είναι οι 1.500 τσιγγάνοι Τσιγγάνοι που έδωκε τρία δεκάτια, έδωκεν στην περιοχή του Ελισσαίου Θεσσαλονίκης.

Οδηγός άρχισε προεπιλογή χάρτη και συνθήματα, να είναι το όνομα του οτι

πληρωτής της υπέρβα το... κέρσι προεπιλογή και να συνταχθεί τον ένα τη ένα τη.

Έπειτα από σειρά καταγγελιών κατοίκων και άλλων εργαζομένων, με το όνομα ορίστηκε ΔΕΠΟΜ για το οικονομικά διακομίστη των Τσιγγάνων, η Εισαγγελία Θεσσαλονίκης διέταξε τη διακίνηση εργατών τον κερματικό Μόνα.

Από το κολοσσαίο της 1907 η Νομαρχία Θεσσαλονίκης αποφέισε τη μεταγκοποίηση των Τσιγγάνων στο σημερινό Γκότσι, αφού στη μεταξύ ολοκληρωθούν οι εργασίες κτισμού τους, που απεικονίζονται σελίδα με σήματα.

Έτσι απόφαση της Νομαρχίας αποδόσαν μαχητικό (στηταν) κολοσσαίο οδοφράκτης για να αποκρίθουν την... έδωκεν από το όνομα όμοιο για απεικονίζονται

Η κραυγή των Τσιγγάνων

Πέρα από κώδικα 14 μήνες από το Σεπτέμβριο του 1908, έδωκε 250 οικογένειες Τσιγγάνων, έδωκεν 3.000 άνθρωποι, εκδιώχθησαν από τον Ελισσαίο και, κατέβησαν στις όχθες του Γαλιεσσίου Ποταμού, αναμένοντας τη μεταγκοποίησή τους στο πρώτο στρατόπεδο Γκότσι, όπου, όπως τους είχαν υποσχεθεί, θα υπαγόταν ένας πρόστιπος οικισμός.

Οι υποσχέσεις έλαγαν ακόμα δε μήνες το επόμενο Οκτώβριο θα είχαν ήδη μεταφερθεί εκεί, ωστόσο ένα μήνα μετά η μεταγκοποίηση είναι ονίφρητη λόγω χρηματικού κακίσματος, όπως αποκάλυπτε αναφορά των Τσιγγάνων προς το Συμβούλιο του Πολίτη, ενώ οι έδωκε συνεχίζουν να ζουν στις χειρότερες συνθήκες ζωής, απεικονίζονται από επίδημες, ευτυχώς καταπορεύς και το φούσκεμα του ασημαίου.

διότι μπορεί να έχει ολοκληρωθεί το 80% του έργου, ωστόσο η μεταγκοποίηση δεν μπορεί να γίνει εάν δεν δοθεί το υπόλοιπο του ποσού. Όπως καταγγέλλουν, κρα το ποσό από υπέρβα έγκριση του γκαρτίου του κερματικού και τότε κέρσι, σπατάλη των ηγετικών υποσχέσεων που υποσχεθεί το Υπουργείο και Πρόνοιας. Κι όμως, ο κερματικός τραπεζοκέρσι κ. Κοκοβίτης δεν υπογράφει την έγκριση του υπόλοιπου ποσού από και δύο μήνες.

«Εξαιτίας αυτής της καθυστέρησης κινδυνεύουμε να περάσουμε με ασπίς το χειμώνα στο κολοσσαίο. Σε κολοσσαίο, ποιος είναι από το κολοσσαίο για τη ζωή μας; Ποιος είναι υπεύθυνος αν έχουμε ανθρώπινες απώλειες» καταγγέλει η αναφορά τους.

Π.Σ.

πρακτικές εκείνων τουλάχιστον των Τσιγγάνων που ταξιδεύουν. Ταυτόχρονα όμως συνδέεται με τις διώξεις και την οικονομική ανασφάλεια. Πολύ συχνά οι Τσιγγάνοι είναι υποχρεωμένοι να μετακινούνται. Οι Τσιγγάνοι δεν έχουν έναν ιδιαίτερο τύπο κατοικίας που να καθορίζεται από κάποια «εσωτερικά» πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Προσπαθούν, πολύ συχνά σε εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, να φτιάξουν το χώρο τους και να ζήσουν σε αυτόν όσο καλύτερα μπορούν.

1. Η ΣΚΛΑΒΙΑ

Η ιστορία διαδραματίζεται κάπου στην Ήπειρο στα ταραγμένα χρόνια που ακολούθησαν την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και η Φλώρια είναι μια μικρή τσιγγανοπούλα που αιχμαλωτίζεται από πειρατές και περνά τη ζωή της σαν σκλάβο.

ΒΡΗΚΑ ΜΙΑ ΠΟΡΤΑ ΑΝΟΙΧΤΗ και βγήκα στον περίβολο. Η νύχτα μύριζε άνοιξη.

Γύρεψα μέρος σκοτεινό για να κρυφτώ.

Τις τελευταίες ημέρες είχα ζήσει πράγματα φοβερά. Είχα δει τη μάνα μου και τον πατέρα μου να πέφτουν σφαγμένοι δίπλα στα κορμάκια των τριών αδελφιών μου, νεκρά κι αυτά, αφού ήταν μωρά και δεν είχαν αξία για τους πειρατές. Είχα ζήσει τον εφιάλτη της αιχμαλωσίας στο αμπάρι του πειρατικού, όπου μας είχαν στοιβάξει, χειρότερα από ζώα, τον έναν πάνω στον άλλον, και όπου μας άφησαν εκεί, με μια κούπα νερό και κανέ-

να ξεροκόμματο, ό,τι για να κρατηθούμε ζωντανοί. Είχα δει τη μικρή αδελφή της μάνας μου, το μόνο άνθρωπο που μου είχε απομείνει, να πεθαίνει και να πετούν το κορμί της στα νερά.

Άρχισα να θρηνώ. Κάτι άγριοι, άσχημοι λυγμοί ξέσκιζαν το στήθος μου, τα μάτια μου όμως έμεναν στεγνά. Νόμιζα πως θα σκάσω. Χτύπησα με δύναμη τις σφιγμένες μου γροθιές στον κορμό μιας γκορτσιάς κι ο πόνος ύγρανε τα μάτια μου, δάκρυα όμως και πάλι δεν κύλησαν.

Ύστερα... ύστερα, όπως μου συμβαίνει πάντα σε τέτοιες ώρες, άρχισα να τραγουδώ.

Όλοι στη φαμίλια μου τραγουδούσαν, κι ό,τι θυμούμαι από την προτερινή ζωή μου είναι θαρρείς λουσμένο σε ήχους μουσικούς. Η μελωδία τα σκεπάζει όλα. Για μένα έλεγαν ότι τα πρώτα μου λόγια τα είπα τραγουδώντας, τότε όμως δεν ήξερα ακόμη πόσο ξεχωριστό ήταν το δώρο μου αυτό. Το έμαθα αργότερα, όταν ο Ρωμανός έφερε ειδικά δασκάλους από την Ιταλία, για να με διδάξουν τα μυστικά της τέχνης μου.

Ξαφνικά άκουσα φωνές, βήματα που πλησίαζαν. «Εδώ, εδώ», έλεγαν, «το γυφτάκι, αυτή είναι που τραγουδεί».

Με πήραν και με πήγαν μπροστά στο Ρωμανό.

«Εσύ», με ρώτησε, «ήσουν που τραγουδούσες?».

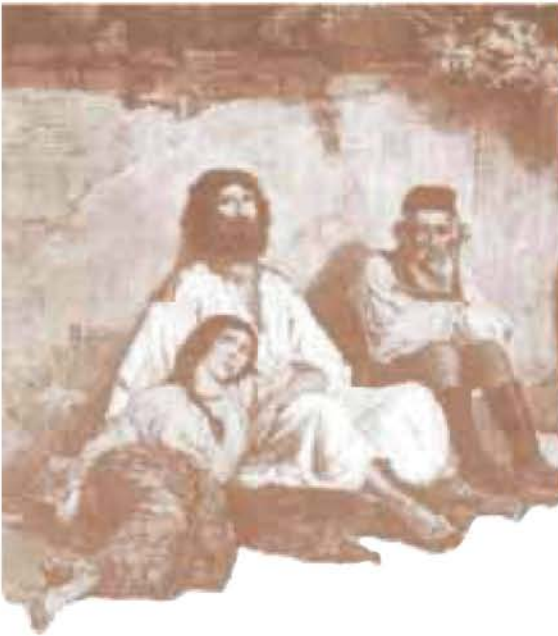
Έμοιαζε να μην το πιστεύει.

Δεν του απάντησα.

«Μίλα», με πρόσταξε ο Μανουήλ, και ύστερα, βλέποντας πως εξακολουθώ να σωπαίνω, «Αυτή ήταν, άρχοντά μου» τον διαβεβαίωσε.

Το τραγούδι που έλεγα ήταν ένα εβραϊκό τραγούδι, λυπητερό, που το είχα μάθει στις ημέρες της αιχμαλωσίας, ακούγοντας τους Εβραίους να το τραγουδούν. Μιλούσε για τη λαχτάρα της επιστροφής. Τα λόγια δεν τα πολυκαταλάβαινα, δεν ξέρω και αν τα έλεγα σωστά, όλο όμως το τραγούδι ήταν ένας λυγμός.

Από το βιβλίο της Ι. Καπάνταη, *Η Φλώρια των Νερών*

Ο Τσιγγάνος παραμυθάς επιθυμεί να ταξιδέψει η σκέψη του, και οι σκέψεις των άλλων, σ' έναν κόσμο στον οποίο το απίθανο, το αδύνατο, γίνεται πιθανό και δυνατό.

Στην ιστορία που διηγείται απεικονίζονται, ωστόσο, οι κοινωνικές αντιθέσεις... Έτσι, βλέπουμε το βασιλιά να είναι κεντρικό πρόσωπο σε πάρα πολλά τσιγγάνικα παραμύθια. Ο βασιλιάς σίγουρα συμβολίζει τον πλούσιο, που ζει στο παλάτι, έχει τα κτήματά του, τους υπηρέτες του και την εξουσία του πάνω στους ανθρώπους. Βλέπουμε την Τσιγγάνα μάνα να εργάζεται ως υπηρέτρια στο παλάτι και το φτωχό Γυφτόπουλο, στο τέλος του παραμυθιού, να παντρεύεται την πριγκιποπούλα και να ζει στην πολυτέλεια!

Το όνειρο, η ελπίδα των Τσιγγάνων ακροατών γίνεται «πραγματικότητα», τουλάχιστον στο φανταστικό και μαγικό κόσμο του παραμυθιού.

Το γεγονός ότι σε πολλές περιοχές των Βαλκανίων και για πολλούς αιώνες, και πιο συγκεκριμένα απ' τον 14ο ως τον 19ο, οι Τσιγγάνοι, τουλάχιστον αρκετοί απ' αυτούς που έμειναν στη Βαλκανική, έζησαν ως δούλοι ή και ως δουλοπάροικοι στα κτήματα των χριστιανικών μοναστηριών και των τσιφλικιών των διαφόρων βαρόνων-φεουδαρχών, ασφαλώς κι αντανάκλαστηκε στα παραμύθια τους. Για να περιορίσει την κοινωνική πίεση που δεχόταν καθημερινά ο Τσιγγάνος απ' τους επιστάτες και τ' αφεντικά τους, κατέφευγε συχνά στο συμβολισμό. Αναγκάζεται να καταφύγει σε λέξεις-σύμβολα όπως: δράκος, φίδι κ.ά., γιατί αν έλεγε το βράδυ, κάτω απ' τη στέγη της τρώγλης όπου έμενε στο τσιφλίκι του γαιοκτήμονα, τα πράγματα και τα πρόσωπα με τ' όνομά τους, τότε ο πέλεκυς του αφεντικού θα έπεφτε βαρύς στο σβέρκο του...

Από το βιβλίο του Δ. Ντούσα, *Ρομ και φυλετικές διακρίσεις*

2. ΕΝΑΣ ΚΟΣΜΟΣ ΠΟΥ ΜΕΤΑΚΙΝΕΙΤΑΙ

ΜΑΣΤΟΡΕΣ...

ΟΙ ΜΑΣΤΟΡΟΙ, που χωρίς να πληρώνουν νοίκι, όπως είπαμε, είχαν κατοικιά τους το κάτω σπίτι του Γιώργη, είχαν έρτει στα Κίταλα απ' τον Περαγρό. Ένα χωριό της ανατολικής πλευράς του νησιού με παράδοση καλών τεχνιτών, κτιστών και γενικά μαστόρων που η φήμη τους δεν περιοριζόταν στο νησί. Έφτανε ως τη Σμύρνη, ως την Αλεξάντρα και την Πόλη ακόμα. Περαγρενός εσήμαινε τεχνίτης. Κοντά στ' άλλα ήταν και μια ράτσα ανθρώπων ξεχωριστή στην εξυπνάδα κατά τη γνώμη πολλών. «Διαβολεμένη φυλή, ενεργητική, αεικίνητη και στην ψυχή και στα χέρια». Πολλοί απ' αυτούς, ομάδες ομάδες σαν επιτε-

λεία φεύγανε κάθε άνοιξη προς όλες τις διευθύνσεις του ανατολικού Αιγαίου, και το χειμώνα γύριζαν στο χωριό τους με τα καζάνια και τα σιδερικά τους, σκορπώντας παντού ζωντάνια και κέφι.

Στα Κίταλα ήταν τώρα τέσσερα πέντε χρόνια πούχαν συνέχεια δουλειές. Τελευταία τους έφερε ο Νικολής ο Μυλωνάς για να κτίσει πια ένα νερόμυλο της προκοπής, όπως αποφάσισε, πέρα-πέρα πέτρινο από τους πυλιώνες ως ταμπάρι, δουλειά που χρειάστηκε τρία ολόκληρα καλοκαίρια και φθινόπωρα για να τελειώσει.

Χτίστηκε μια πίλια όπως την έλεγαν, κάστρο ολόκληρο, για νάρχεται το νερό μέσα στο αυλάκι της ράχης της από ψηλά, ένα κάστρο με ασίδες, μικρές στην αρχή σύμφωνα με το ύψος του εδάφους, μεγαλύτερες πιο κάτω, και μεγάλες καμάρες δυο στο τέλος κοντά στ' αμπάρι του μύλου, μέτρα το κάστρο αυτό, εκατόν πενήντα πάνω κάτω σ' όλο του το μήκος, ψήθηκαν γι' αυτή τη δουλειά καντάρια και καντάρια ασβέστι, κουβαλήθηκε ασπρόχωμα και άμμος μ' όλα τα μουλάρια και τα γαϊδούρια του χωριού, κι όλο το χωριό γέμισε ζωή και θόρυβο νύχτα και μέρα, από το καφενείο που πίνουν και γλεντούσαν οι μαστόροι ως τις καρδούλες των κοριτσιών, όπως έγινε τη νύχτα αυτή, που ξέρουμε.

Αρχηγός της ομάδας αυτής ήταν χωρίς συζήτηση ο πρωτομάστορας, ο Μαστροδημήτρης, άνθρωπος ονομαστός, που αντλούσε από την τέχνη του περηφάνια μεταδομένη στο χαρακτήρα του. Δεν πηγαίνανε όμως πίσω ως προς τη φήμη ανάμεσα στα Κίταλα, και ιδιαίτερα στον κύκλο των παιδιών που τότε αξιολογούσαν, όχι τους πυγμαχούς ή τους ηθοποιούς κι όποιον άλλον ήρωα μακρινής φήμης, αφού τέτοιους δεν είχαν και δεν άκουαν, αλλά τους ξεχωρι-

στούς ικανούς ανθρώπους, λόγου χάρη, χορευτές, γεωργούς, οργανοπαίχτες, δεν πήγαιναν είπαμε πίσω, ο Ντωνιός, ο Φέγγος, ο Καντής, ο Μανιός κι άλλοι απ' τους μαστόρους τούτους ο ένας με την τέχνη του ο άλλος με τη γρηγοράδα του και ο άλλος με την εξυπνάδα και τα λόγια του.

- Αρχίζει βρε και κάμνει σιγά σιγά, ο Καντής, –έλεγαν τα παιδιά που χάζευαν ώρες παρακολουθώντας το κτίσιμο μαγεμένα–, δες όμως, ούτε μια ακρούλα πέτρας δε βγαίνει τοσοδά από τη γραμμή του τοίχου. Κι ούτε χρειάζεται να σκεπάσει τη χαραμάδα με λάσπη.
- Ναι, αλλά ο Μαστροδημήτρης; Κοίτα: Πριν την πιάσει την πέτρα την έκοψε κιόλας με το μάτι, και την απιθώνει στη θέση που της ταιριάζει με την πρώτη, έλεγε το άλλο.
- Κι ο Μανιός ακόμα; Βλέπε τι πετράκλες που σηκώνει, έλεγε ένα τρίτο, κι ο μαστόροι όλο κερδίζοντας φήμη και υπόληψη κτίζαν κι ανεβάζανε το κάστρο του νερόμυλου, με μόνη ευχή νάναι καλά να δουλεύουν.

Κάθε Σάββατο, αν ήταν καλή μέρα κι αν αποφάσιζαν όλοι μαζί, τέσσερις ώρες πριν να δύσει ο ήλιος, παρατούσαν το μυστρί, κι αφού φορούσαν τα καθαρά τους ρούχα, παίρναν τα μπογαλάκια τους και ξεκινούσαν για το χωριό τους, το Περαγρό, περνούσαν την πλαγιά του βουνού, φτάναν στο Ξώμερο, αποκεί στο Παλιάμπελο, διασκελούσαν το βουνό, κι από την Παναγιά τη Φανερωμένη ίσια, φτάναν κατάβραδα στον Περαγρό για να δουν τους δικούς τους και παίρνοντας πάλι τον ίδιο δρόμο ταντίστροφα, έρχονταν την Κυριακή το βράδυ πίσω στη δουλειά τους.

Ο δρόμος αυτός με τα πόδια ήταν μεγάλη απόλαψη και χαρά,

γιατί στάθμευαν στα χωριά που συναντούσαν, πίνουν το ποτηράκι τους με τους φίλους του κάθε χωριού, τρώγαν το ψωμάκι τους με νέες παρέες, τραγουδούσαν ανάμεσα στα δάση και πολλές φορές αν τους έπιανε βροχή, μπαίνοντας στους στάβλους που συναντούσαν, βρίσκοντας εκεί το σταβλάρη με τη λύρα του, το στήναν στο χορό, κι έμενε το ταξίδι τους εκεί, και μια πούγινε έτσι κι ετελείωσε ως εκεί ο σκοπός τους, ήταν καλά κι ακόμα καλύτερα. Γύριζαν τότε στα Κίταλα το πρωινό της Κυριακής κάμνοντας τους Κιταλενούς να χαίρονται σαν να τους έχασαν και τους βρήκαν.

Άλλωστε τι ήταν τα Κίταλα; Ένα χωριουδάκι τοσοδά, που αν αφαιρούσες τα παιδιά, τους γέρους και τις γυναίκες, δεν έμεναν παρά μια φούχτα από νέους, κι αυτοί προσθεμένοι στην παρέα των μαστόρων γίνονταν ο υπέροχος αριθμός για την παρέα της Κυριακής...

Πριν καλά καλά τελειώσει ο νερόμυλος του Νικολή, μίαν ώρα που εξομολογιόταν ο Μαστροδημήτρης στον καφενέ για το ποιο δρόμο να πάρουν του χρόνου, ο Γιώργης, ο πατέρας της Φυλλιώς, εκάλεσε στο σπίτι τους μαστόρους και τους βεβαίωσε πως την πήρε την απόφασή του, να κτίσει το δίπατο, όπως του το 'χε περιγράψει ο Μαστροδημήτρης. Με δυο πατώματα, σκάλα, δωμάτια πάνω και κάτω, ένα αρχοντικό που τα σανιδωτά του μέρη κι οι καμάρες θάταν το μεγαλείο του!!

Έτυχε κιόλας εκείνες τις ημέρες να βρίσκεται στο χωριό κι ο Μαστρογιώργης ο Συμιακός, ένας πελεκάνος ατσίδα στην τέχνη και στη γρηγοροσύνη, αστραφτερός και πεταχτός σ' όλα του, και στην ομιλία και στην παρέα και στη δουλειά, ένας άνθρωπος σίγουρος κι

αξιαγάπητος, που μπήκε στην κουβέντα, και που, αφού εβεβαίωσε τα όσα έλεγε ο Δημήτρης, είπε πως θ' αναλάβαινε αυτός τα πελεκανικά, όλα. Το κόψιμο των κυπαρισσιών, το πριόνισμα, το ροκάνισμα, το πλανιάρισμα, τις σκαλωσιές, τις σκάλες, «στο άψε σβήσε, γι» όπως έλεγε με τη γλώσσα και τη μελωδία της πατρίδας του της Σύμης.

Γι' αυτόν τον άνθρωπο είχε κυκλοφορήσει εκείνο τον καιρό μια διάδοση –κι ήταν πέρα για πέρα αληθινή– ότι έκανε κάτι το σχεδόν απίστευτο και αδιανόητο, που τον χαρακτήριζε όμως πέρα-πέρα σαν αουναγώνιστο, στη γρηγοροσύνη να πούμε; στη λωλάρα; στην αντοχή; ή στη μερακλοσύνη;

Είχε συμφωνήσει με το αφεντικό του –έκαμνε τότε τα κουφώματα ενός σπιτιού στον Πλατύκαμπο– να πάνε στη χώρα για την αγορά καρφιών, ρεζέδων, κλειδαριών, κι όποιου άλλου χρειαζόμενου.

– Τράβα εσύ με το μουλάρι σου, είπε στο αφεντικό, κι εγώ θάρτω. Στις πέντε το απόγεμα θάμαι εκεί, κι αν εσύ έχει φτάσει πρώτος, περίμενέ με στο τσαρσί, στο τάδε μέρος.

– Έφτασα στις πέντε, περίμενα ως τις επτά, διηγόταν ο νοικοκύρης, και ο Μαστρογιώργης πού να φανεί. Μπας κι ήρτε και, μη βρίσκοντάς με, πήρε ό,τι πήρε κι εγύρισε πίσω, σκέφτηκα. Μα πάλε χωρίς λεφτά, χωρίς τη γνώμη μου; Καθησύχασα όμως με την ιδέα ότι αυτός ο λωλός σίγουρα θάρχουνταν με τα πόδια, κι όπως ήταν βράδυ, κι όπως και νάχε θα 'μενα στη χώρα για να ξεκινήσουμε την άλλη για το χωριό, ταχτοποίησα το ζο στο χάνι και βολεύτηκα κι ο ίδιος. Το πρωί θα βλέπαμε.

Το πρωί ξαναπήγα στο μέρος που θα συναντιόμασταν, Μαστρογιώργης γιόκ. Έμεινα ως το μεσημέρι πάνω κάτω κι ήμουν έτοι-

μος ν' αρχίσω τις βρисиές και να γυρίσω άπραχτος, όταν ξάφνου τον είδα να 'ρχεται κοφτός και γελαστός, με το μαλλάκι του ν' ανεβοκατεβαίνει ηδηχτό στο κούτελο.

- Πού ήσουν χθες Μαστρογιώργη; τον ρώτησα.

- Έρκουμου γι, μου λέει, μα να, εκειδά στη Μπασιά (Μπασιά ήταν ένα λιμανάκι δυο χιλιόμετρα όξω απ' την πόλη πια) βγάλαν ένα ορφό γι, να τοσοδά σπαρταριστό!! Τον αγόρασα και, στο άψε σβήσε γι, γύρισα πίσω για να τον ψήσει, γι, η Καλιοπίτσα μου, έτσι δα ζωντανό.

Δηλαδή για να ψήσει «έτσι δα ζωντανό η Καλιοπίτσα του» τον ορφό, ήρτε 25 χιλιόμετρα δρόμο με τα πόδια, γύρισε πίσω 25 χιλιόμετρα, και ξανά νάρτε στη χώρα 27 χιλιόμετρα για τα καρφιά και τους μεντεσέδες, και τώρα επρόκειταν να πάρει πίσω τον ίδιο δρόμο με πόδια, αξεκούρατος, άυπνος και γελαστός, μέσα σε συνεχιστές ώρες, μόνο για ένα γούστο, ο αθεόφοβος «γι»...

Από το βιβλίο του Φ. Βαρέλη, *Κίταλα*

ΕΜΠΟΡΟΙ...

ΕΝΑΣ ΠΛΑΝΟΔΙΟΣ ΓΥΡΟΛΟΓΟΣ ΕΙΜΑΙ, πλάνηταςπραματευτής σε πανηγύρια.

Γεμάτες τάματα οι εκκλησιές, όσες οι λαχτάρες μου και οι επιθυμίες μου. Εγώ αφιέρωσα την εικόνα των «ναυηγών» στην εκκλησία του Ευαγγελισμού στη Βραΐλα, εμείς οι έμποροι και τραπεζίτες χτίσαμε τον Άγιο Γεώργιο στη Βιέννη, με τις οικονομίες μας χτίσαμε τα σχολεία μας στα ξένα, εμείς στείλαμε βιβλία στην πατρίδα. Και κείνα τα παιδιά, Δυτικομακεδόνες και Ηπειρώτες, που φοιτούν στα πανεπιστήμια της Βιέννης, του Βουκουρεστίου και του Ιασίου, εγώ τα προσκάλεσα και τα βοήθησα. Να μάθουν γράμματα, να μην είναι μια ζωή υποτακτικοί και ραγιάδες.

Ακολουθώ τα καραβάνια καβάλα στο άλογο. Φορτωμένα με

δέρματα, κεριά, μαλλιά, κάπες, πιπέρι, καπνό και βαμβάκι. Δρόμοι μακρινοί, με τους δικούς μου πίσω. Βουνά, περίπολοι, ποτάμια αγεφύρωτα, ανηφορίες, ατέλειωτος δρόμος.

Ένα μήνα κρατά το ταξίδι, πιο πολλές φορές με λαχτάρεις και χασούρες και λίγες φορές με διάφορο. Ποτισμένα με τσίκνα και μωριδιές από τα πανδοχεία, τα χάνια και τα караβανσараγία είναι τα ρούχα μου. Στις πόρτες άλλοι με καλωσορίζουν κι άλλοι... Μαθαίνω γερμανικά, σερβικά, γαλλικά, ιταλικά κι ουγγαρέζικα για να τα καταφέρνω στις εμπορικές κουβέντες καλύτερα.

Στους τόπους που πηγαίνω βλέπω γλέντια και πανηγύρια, κλαρίνα, τρομπέτες, βιολιά, ο μεγάλος χορός του Δεκαπενταύγουστου, το Πάσχα και τα κέρασματα. Θυμάμαι τ' αρραβωνιάσματα της Βαγγελιώς, το δικό μου γάμο.

Από το βιβλίο του Χ. Ζαφείρη, *Βαλκάνιος πραματευτής*

Ήπειρος, πριν από
70 χρόνια περίπου.
Όχι, «στο δρόμο»
δε βρίσκονται Τσιγγάνοι..

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ...

ΜΑ Ο ΓΙΑΝΝΑΚΟΣ ΠΟΥ ΠΗΓΑΙΝΕ ΜΠΡΟΣΤΑ ΑΝΑΚΡΑΤΗΣΕ ΤΟ ΒΗΜΑ ΑΠΟΤΟΜΑ΄ ΕΒΑΛΕ ΧΩΝΙ ΣΤΟ ΑΥΤΙ ΤΟΥ ΤΗΝ ΠΑΛΑΜΗ ΚΙ ΑΦΟΥΓΚΡΑΣΤΗΚΕ: ΠΟΔΟΒΟΛΗΤΟ ΑΚΟΥΣΤΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ ΛΑΟ ΠΟΥ ΚΑΤΕΒΑΙΝΕΙ, ΒΟΥΗ ΠΥΚΝΗ, ΜΑΚΡΙΝΗ, ΣΑ ΜΕΛΙΣΣΟΛΟΙ, ΈΝΑ ΒΟΥΚΙΝΟ... ΚΑΙ ΚΑΠΟΥ ΚΑΠΟΥ ΜΙΑ ΦΩΝΗ ΜΕΓΑΛΗ, ΣΑ ΝΑ ΄ΔΙΝΕ ΚΟΥΡΑΓΙΟ Η ΣΑ ΝΑ ΠΡΟΣΤΑΖΕ.

– Κοιτάχτε... κοιτάχτε, βρε παιδιά! φώναξε ο Γιαννακός' τι 'ναι αυτή η μερμηγκιά που ξεπρόβαλε από τον κάμπο; Σα λιτανεία.

Όλοι γούρλωσαν τα μάτια να ξεκρίνουν μες στο σουρούπο, στύλωσαν το αυτί.

Μακρόσυρτη λιτανεία, γυναίκες κι άντρες, ξετυλίγονταν ανάμεσα από τα σπαρμένα, περνούσαν τ' αμπέλια, έτρεχαν θαρρείς, θα 'χαν ξαγναντέψει το χωριό και βιάζονταν.

- Κι ακούτε; έκαμε ο Μιχελής. Σα να ψέλνουν.
- Σα να κλαίνει, είπε ο Μανολιός, ακούω κλάματα.
- Όχι, όχι, ψέλνουν, κρατάτε την ανάσα ν' ακούσουμε.

Στάθηκαν στύλωσαν το αυτί μέσα στη σιγαλιά του δειλινού ακούστηκε τώρα λαγαρό, θριαμβευτικό, το παμπάλαιο πολεμικό τροπάρι: «Σώσον, Κύριε, τον λαόν σου...».

- Είναι αδέρφια μας, χριστιανοί! φώναξε ο Μανολιός: πάμε να τους καλωσορίσουμε!

Άρχισαν κι οι τέσσερις να τρέχουν. Η κεφαλή της λιτανείας είχε πια φτάσει στα πρώτα σπίτια του χωριού, τα σκυλιά τινάχτηκαν στη δημοσιά και γάβγιζαν μανιασμένα, οι πόρτες άνοιγαν, πρόβαιναν γυναίκες, έτρεχαν οι άντρες με την μπουκιά στο στόμα ώρα δείπνου, οι Λυκοβρυσιώτες, διπλοπόδι γύρω από τους σοφράδες, δειπνούσαν. Άκουσαν τις ψαλμουδιές, τα κλάματα, την πυκνή ποδοβολή, πετάχτηκαν απάνω. Κατάφταναν κι οι τρεις απόστολοι με το Μανολιό.

Το φως του δειλινού αποκρατούσε ακόμα, τώρα που ζύγωσαν έβλεπαν καθαρά. Μπροστάρης πήγαινε ένας παπάς ηλιομαυρισμένος, αδύναμος, με μεγάλα μαύρα μάτια που πετούσαν φωτιές κάτω από τ' άγρια φρύδια, με αριά γκρίζα γένια σφηνωτά. Έσφιγγε στην αγκαλιά του ένα βαρύ Ευαγγέλιο ασημοδεμένο και φορούσε το πετραχήλι του. Δεξιά του ένας άντρακλας, σαραντάπηχος, με κρεμαστά μαύρα μουστάκια, και κρατούσε το λάβαρο της εκκλησιάς, στορισμένο μ' ένα μεγάλο χρυσοκέντητο Άι-Γιώργη. Πίσω τους πέντ' έξι σκελεθρωμένοι γερόντοι κρατούσαν όρθια μεγάλα κονίσματα' κι ύστερα, τσούρμα γυναίκες κι άντρες και παιδιά που σκλήριζαν και

κλαίγαν' οι άντρες ήταν φορτωμένοι με μπόγους και σύνεργα της δουλειάς τους, τσάπες, φτυάρια, κασμάδες, δρεπάνια, κι οι γυναίκες με κούνιες και στρίποδα και σκάφες.

– Ποιοι είστε, χριστιανοί, από πού έρχεστε, πού πάτε; φώναξε ο Γιαννακός και στάθηκε μπροστά από τον παπά, την ώρα που η τσούρμα ξεχύνονταν πια στην πλατεία του χωριού.

– Πού 'ναι ο παπα-Γρηγόρης; απηλογήθηκε με βραχνή φωνή ο γέροντας. Πού 'ναι οι προεστοί;

Στράφηκε στους χωριανούς, που έτρεχαν ανήσυχoi, ξαφνιασμένοι και τους κοίταζαν.

– Χριστιανοί 'μαστε, αδέρφια, μη φοβάστε, χριστιανοί κατατρεμένοι, Ρωμιοί! Φωνάχτε τις κεφάλες του χωριού, έχω να τους μιλήσω... Χτυπήστε τις καμπάνες!

Αποσταμένες οι γυναίκες σωροβολιάστηκαν χάμω, οι άντρες κατέβασαν το φορτίο τους, σκούπισαν τον ιδρώτα τους και κοίταζαν τον παπά τους αμίλητοι.

– Από πού έρχεστε με το καλό, παππούλη; ρώτησε ο Μανολιός ένα γέρο μπαμπακιασμένο από τα χρόνια, που είχε φορτωθεί ένα βαρύ σακί και το κρατούσε ακόμα στον ώμο.

– Μη βιάζεσαι, παιδί μου, αποκρίθηκε ο γέρος, μη βιάζεσαι' ο παπα-Φώτης θα μιλήσει.

– Και τι έχεις στο τσουβάλι, γέροντα;

– Τίποτα, παιδί μου, τίποτα' δικά μου πράματα... είπε κι απίθωσε με μεγάλη προσοχή το σακί του στο χώμα.

Ο παπάς στέκουνταν όρθιος, κρατώντας σφιχτά το Ευαγγέλιο' ένα παλικάρι έτρεξε στο καμπαναριό, άρπαξε το σκοινί κι άρχισε να

βαράει αγριεμένο την καμπάνα. Δυο κουκουβάγιες τρόμαξαν, κουφοπέταξαν από τον πλάτανο και χάθηκαν στο σκοτάδι.

– Να τος! Να τος! Ο παπα-Γρηγόρης! Ακούστηκαν ολούθε φωνές.

Η τσούρμπα σήκωσε τα μάτια, τον είδε. Αψηλός, καλοθρεμμένος, αρχοντόπαπας, με το μελιτζανί ατλαζένιο αντερί του, με τη φαρδιά μαύρη ζώνη και με το βαρύ ασημένιο εγκόλπιο αναπαμένο στη φαρδιά κοιλιά του, στέκουνταν μπροστά στο πεινασμένο πλήθος ο παπα-Γρηγόρης, ο αντιπρόσωπος του Θεού στη Λυκόβρυση.

Οι άντρες κι οι γυναίκες γονάτισαν, ο ξερακιανός παπάς άνοιξε την αγκαλιά του κι έκαμε ένα βήμα ν' ασπαστεί καλογερίστικα, στους ώμους, τον καλοθρεμμένο λειτουργό του Θεού. Μα αυτός άπλωσε το παχουλό χέρι, έσμιξε τα φρύδια και τον αντίσκοψε. Έριξε άγρια κυκλική ματιά γύρω του, είδε τους κουρελήδες, τους πεινασμένους, τους ετοιμοθάνατους, δεν του άρεσαν καθόλου, σήκωσε τη φωνή:

– Ποιοι είστε; ρώτησε. Γιατί φύγατε από τα σπίτια σας; Τι γυρεύετε εδώ;

Οι γυναίκες λούφαξαν γρικώντας τη φωνή του, τα παιδιά έτρεξαν στις μανάδες τους και πιάστηκαν από τα φουστάνια τους, τα σκυλιά άρχισαν πάλι να γαβγίζουν. Ο καπετάνιος απάνω από το μπαλκόνι τέντωσε την αυτούκλα του κι αφουκράζονταν.

– Γέροντά μου, αποκρίθηκε ήσυχχα κι αποφασισμένα ο παπάς της προσφυγιάς, εγώ 'μαι ο παπα-Φώτης, από ένα μακρινό χωριό, τον Άι-Γιώργη, και τούτοι είν' οι ψυχές που μου μπιστεύτηκε ο Θεός. Μας έκαψαν οι Τούρκοι το χωριό, μας έδιωξαν από τα χώματά

μας, σκότωσαν όσους μπόρεσαν, εμείς γλιτώσαμε, πήραμε τα μάτια μας, μπήκε ο Χριστός μπροστά κι ακλουθούμε γυρεύουμε καινούρια χώματα να πιαστούμε.

Σώπασε μια στιγμή, το στόμα του είχε στεγνώσει, τα λόγια δεν έβγαιναν εύκολα.

– Είμαστε χριστιανοί κι εμείς, εξακολούθησε σε λίγο, είμαστε Έλληνες, μεγάλη γενιά, δεν πρέπει να καθούμε!

Μα ολομεμιάς η βουή κόπασε, ο παπα-Γρηγόρης σήκωσε το καλοθρεμμένο χέρι, μιλούσε:

– Ό,τι γίνεται στον κόσμο γίνεται με το θέλημα του Θεού, είπε με δυνατή φωνή. Αυτός βλέπει από ψηλά της γης, κρατάει ζυγαριά και ζυγιάζει. Αφήνει τη Λυκόβρυση να χαίρεται τ' αγαθά της και βυθίζει το χωριό σας στο πένθος. Ο Θεός ξέρει τι αμαρτίες θα 'χετε κάμει!

Σώπασε μια στιγμή, για να καταλάβει το πλήθος καλά τα βαριά λόγια που ξεστόμισε. Σήκωσε πάλι το χέρι, φώναξε επιτιμητικά:

– Γέροντα, την αλήθεια! Μολόγα τι πράξεις κάματε και πέσατε σ' αυτή τη συφορά;

– Παπα-Γρηγόρη, αποκρίθηκε ο παπάς, χαλινώνοντας την οργή που άρχιζε να χλιμιντρίζει στο στήθος του παπα-Γρηγόρη, είμαι κι εγώ λειτουργός του Υψίστου, μελετώ κι εγώ τις Γραφές, κρατώ κι εγώ στα χέρια μου το Δισκοπότηρο με το σώμα κι αίμα του Χριστού. Είμαστε, θες δε θες, ίσοι. Μπορεί να 'σαι εσύ πλούσιος και εγώ φτωχός; μπορεί να 'χεις εσύ παχιά λιβάδια να βόσκεις το ποίμνιό σου; κι εγώ, το βλέπεις, δεν έχω πού την κεφαλή κλίνει; όμως, μπροστά στο

Θεό είμαστε ίσοι. Μπορεί να 'μαι εγώ και πιο κοντά στο Θεό, γιατί πεινώ. Χαμήλωσε λοιπόν τη φωνή σου, αν θες να σου αποκριθώ.

Ο παπα-Γρηγόρης φυσούσε και ξεφυσούσε ανταρμεμένος. «Ο κουρελής αυτός παπάς αναστατώνει τις καρδιές, συλλογίζονται, είναι μεγάλος μπελάς, πρέπει να βρω τρόπο να ξεκουμπιστεί από τα χώματά μου...»

– Λέγε, λέγε, παπά μου, είπε προστατευτικά' γιατί σταμάτησες; Ακούμε.

– Τα παρακάτω μη με βάνεις να τα πω, γέροντα μου, αναστέναξε ο παπα-Φώτης μουγκρίζοντας. Καρδιά 'ναι αυτή, δεν είναι πέτρα, γέροντά μου, θα σπάσει...

Τα δάκρυα τον πήραν, κόπηκε η φωνή του...

– Θεού θέλημα, έκαμε ο παπα-Γρηγόρης, μη βαρυκομάς, γέροντα, είναι μεγάλη αμαρτία.

– Δε βαρυκομώ, έκραξε ο παπάς που ξαναβρήκε τη φωνή του, δε φοβάμαι, είμαστε αθάνατοι. Ήρθε πάλι η καρδιά στον τόπο της, θα μιλήσω. Τσακίστηκαν τα ευζωνάκια, έφυγαν' εμείς απομείναμε. Εμείς απομείναμε, γύρισαν οι Τούρκοι... Μάζεψα όσους βρήκα ζωντανούς, να, αυτούς που βλέπετε γονατισμένους μπροστά σας, χριστιανοί μου, λίγους άντρες, κάμποσες γυναίκες, πολλά παιδιά... Πήραμε τα κονίσματα και το Ευαγγέλιο και το λάβαρο του Άι-Γιώργη, πήραμε και ό,τι άλλο μπορούσαμε, μπήκα μπροστά, άρχισε η έξοδο... Κυνηγητό, πείνα, αρρώστιες, τρεις μήνες οδοιπορούμε, κάμποσοι έμειναν στο δρόμο. Τους θάψαμε, κινούσαμε πάλι, όσοι ζωντανοί! Κάθε βράδυ πέφταμε αποσταμένοι, εγώ έκανα κουράγιο, σηκώνουμουν, τους διάβα-

ζα το Ευαγγέλιο, τους μιλούσα για το Θεό και για την Ελλάδα, παίρναμε δύναμη και το πρωί ξανάρχιζε η πορεία... Μάθαμε πως πέρα, κοντά στο βουνό της Σαρακήνας, είναι ένα πλούσιο χωριό, με καλούς ανθρώπους, η Λυκόβρυση. Είπαμε, χριστιανοί `ναι, Ρωμιοί `ναι, έχουν και τ' αμπάρια τους γεμάτα, έχουν και χώματα μπόλικα, δε θα μας αφήσουν να χαθούμε. Κι ήρθαμε. Καλώς σας βρήκαμε!

Ο παπα-Φώτης σφούγγιξε τον ιδρώτα που έτρεχε από το κούτελό του, έκαμε το σταυρό του, έσκυψε στο Ευαγγέλιο που κρατούσε και το ανασπάστηκε.

– Άλλη ελπίδα δεν έχουμε, είπε, άλλη παρηγοριά παρά τούτη! Και σήκωσε ψηλά το βαρύ ασημένιο Ευαγγέλιο.

Βούρκωσαν τα μάτια ολωνών, τρόμαξε ο λαός κι ανατρίχιασε. Ακούμπησε ο Μανολιός στο μπράτσο του Γιαννακού να μην πέσει, κι ο Μιχελής τραβούσε νευρικά το μαύρο μουστάκι του και μάχου-νταν να μην τον πάρουν τα κλάματα. Ακόμα και τα μάτια του Παναγιώταρου είχαν θολώσει και κοίταζαν γύρα τον κόσμο με καλοσύνη και γλύκα... Έκλαιγε κι η χήρα για τη χριστιανοσύνη και την Ελλάδα, για τους άντρες και τις γυναίκες γύρα της και για τις πομπές και τις ντροπές της... Κι απάνω στο μπαλκόνι ο καπετάν Φουρτούνας έβαλε τη χερούκλα του στο στόμα για ν' αναγυρίσει τ' αναφιλητά, να μην ξυπνήσουν τον Αγά που ροχάλιζε.

Μονάχα οι δυο παπάδες δεν έκλαιγαν, ο ένας, γιατί είχε ζήσει όλες τις συφορές κι είχε πια ξεπεράσει τα δάκρυα' κι ο άλλος, γιατί ανάδευε μ' έγνοια ακατάπαυτη στο νου του τι να σοφιστεί να ξεφορτωθεί το πεινασμένο αυτό μπουλούκι και τον άγριο μπροστάρη του που αναστάτωνα τις ψυχές.

- Μερικοί από μας, εξακολούθησε ο παπα-Φώτης γαληνεύοντας τη φωνή του, πρόλαβαν και πήγαν στο κοιμητήριο, πήραν τα κόκαλα των πατέρων τους και τα κουβαλούν μαζί τους' να μπουν θεμέλιο στο καινούριο χωριό μας. Να, ο γέρος αυτός ο εκατοχρονίτης, τα κουβαλάει στον ώμο του τρεις μήνες.

Μα ο παπα-Γρηγόρης άρχισε να νευριάζει.

Ωστόσο στέκουνταν ακόμα ο παπα-Γρηγόρης αμίλητος κι έκλωθε στο νου του τι να πει και πώς να τα βολέψει να φύγουν από το μαντρί του οι λιμασμένοι τούτοι λύκοι. Ένιωθε γύρα του όλο του το κοπάδι αναστατωμένο, έτοιμο να του φύγει... Τι να κάμει; Να καλέσει τον Αγά; Τι θα πουν οι χωριανοί, να βάλει τον Τούρκο να κρίνει αυτούς που σκοτώθηκαν και ξεκληρίστηκαν γιατί πολέμησαν την Τουρκιά; Να φωνάξει τους προεστούς; Μονάχα στο γερο-Λαδά είχε εμπιστοσύνη...

- Αργεί ο Θεός, αργεί να σε φωτήσει, γέροντά μου, έκαμε ο παπα-Φώτης που έχανε πια την υπομονή του.

- Αργεί, απηλογήθηκε ο παπα-Γρηγόρης θυμωμένος, γιατί έχω κι εγώ ψυχές στο λαιμό μου και θα δώσω λόγο στο Θεό.

- Όλες οι ψυχές όλου του κόσμου, του αντιμίλησε ο παπάς, είναι κρεμασμένες στου κάθε ανθρώπου το λαιμό' μη χωρίζεις, γέροντα, δικές μου και δικές σου.

Να 'ταν μονάχοι οι δυο τους, θα χύνουνταν απάνω του ο παπα-Γρηγόρης και θα τον έπιανε από το καρύδι του λαιμού να τον πνίξει' μα τώρα τι να κάμει; ανακρατήθηκε. Όμως δεν μπορούσε και περισσότερο να σωπαίνει, όλοι είχαν στυλωμένα απάνω του τα μάτια και περίμεναν. Άνοιξε το στόμα:

– Άκουσε, γέροντα... είπε.

– Ακούω, αποκρίθηκε ο παπα-Φώτης κι έσφιξε το βαρύ Ευαγγέλιο στις φούχτες του, σα να 'θελε να του το σφεντονίσει.

Δεν είχε ακόμα σκαρφιστεί καλά καλά στο νου του ο παπα-Γρηγόρης τι θα 'λεγε, μα ίσια ίσια τη στιγμή εκείνη που το χρειάζονται, έγινε το θάμα που περίμενε, άγρια κραυγή ακούστηκε, κι η αρχοντοπούλα η Δεσποινιώ ξαπλώθηκε χάμω ξερή. Έτρεξε ο λαός να τη σηκώσει, μα πιασμένος τρομαγμένος: πράσινη, πρησμένα τα πόδια της, τούμπανο η κοιλιά της και τα χείλια της ολόμπλαβα.

Σήκωσε ο παπα-Γρηγόρης τα χέρια του στον ουρανό:

– Παιδιά μου, φώναξε και με βιας κυβερνούσε τη χαρά του' ο Θεός στη φοβερή τούτη στιγμή έδωκε την απόκριση. Κοιτάχτε τη γυναίκα αυτή, σκύφτε, κοιτάχτε την καλά! την πρησμένη κοιλιά, τα φουσκωμένα πόδια, το πρόσωπό της που πρασίνισε – χολέρα!

Πιασμένος ο λαός με τρόμο.

– Χολέρα! ξαναφώναξε ο παπα-Γρηγόρης. Τούτοι οι ξενομπάτες κουβαλούν στο χωριό μας το μεγάλο θανατικό, χαθήκαμε! Δέστε κόμπο την καρδιά σας, συλλογιστείτε τα παιδιά σας, τις γυναίκες σας, το χωριό! Δεν παίρνω απόφαση εγώ, πήρε ο Θεός. Απόκριση ήθελε ο γέροντας, να τη!

Είπε, κι έδειξε στη μέση της πλατείας την πεθαμένη.

Ο παπα-Φώτης έσφιξε το Ευαγγέλιο στο στήθος του, τα χέρια του έτρεμαν. Πήδηξε μια δρασκελιά κατά τον παπα-Γρηγόρη, έκαμε να μιλήσει, δεν μπόρεσε' νίγουνταν.

Ακούστηκε η φωνή του παπα-Γρηγόρη, ήσυχη τώρα, όλο γλύκα:

– Γέροντά μου, μας στόρησες τα πάθη σας, η καρδιά μας ράι-

σε. Είδες, όλους μας πήραν τα δάκρυα. Είχαμε ανοίξει την αγκαλιά μας να σας δεχτούμε, μα τη στιγμή εκείνη ο Θεός μας λυπήθηκε κι έπεψε το τρομερό σημάδι. Θανατικό κουβαλάτε, αδερφοί μου, πηγαίνετε στην ευχή του Θεού, μην κάψετε το χωριό μας!

Είπε, και θρήνος σηκώθηκε από την προσφυγιά, οι γυναίκες άρχισαν να δέρνουνται και να σκληρίζουν, οι άντρες κοίταζαν τον παπά τους ανταρεμένοι. Κι οι Λυκοβρυσιώτες κυριεύτηκαν από τρόμο και θωρούσαν ανατριχιάζοντας το ξυλιασμένο κουφάρι στην καρδιά του χωριού τους.

– Να φύγουν! να φύγουν! ακούστηκαν ολούθε φωνές, να φύγουν!

– Φέρτε ασβέστη, ρίχτε στη χολεριασμένη να μη μολευτεί ο αγέρας! σκλήρισε ένας γέρος.

– Μη φοβάστε, αδέρφια! φώναξε ο παπα-Φώτης, δεν είναι αλήθεια, μην το ακούτε! Δεν κουβαλούμε το θανατικό, πεινούμε! Κι η γυναίκα τούτη πέθανε από πείνα – τ' ορκίζομαι!

Στράφηκε στον παπα-Γρηγόρη.

– Παπά με τη γεμάτη κοιλιά, μούγκρισε, παπά με τα διπλά προγούλια, ο Θεός που 'ναι από πάνω και μας ακούει ας με συχωρέσει, γιατί εγώ δεν μπορώ. Το κρίμα στο λαιμό σου!

– Πηγαίνετε στην ευχή του Θεού! φώναξε ένας γέρος Λυκοβρυσιώτης, έχω παιδιά, έχω αγγόνια. Μη μας κάψετε!

Τρόμος άρχισε να κυριεύει τους χωριανούς, η καρδιά τους πέτρωσε, κουνούσαν τα χέρια, φώναζαν:

– Να φύγετε! Να φύγετε!

– Φωνή λαού, φωνή Θεού! είπε ο παπα-Γρηγόρης σταυρώνοντας τα χέρια. Πηγαίνετε στο καλό!

– Το κρίμα στο λαιμό σας! φώναξε ο παπάς, φεύγουμε!
Σηκωθείτε, παιδιά μου, κουράγιο, δε μας θένε, δεν τους θέμε κι
εμείς' η γης είναι μεγάλη, πάμε παραπέρα!

Οι γυναίκες ανασηκώθηκαν τρεκλίζοντας, φορτώθηκαν πάλι, οι
άντρες σήκωσαν από χάρη
τους μπόγους και τα σύ-
νεργα, το λάβαρο κουνή-
θηκε πάλι κι μπήκε μπρο-
στά. Ο Μανολιός έκλαιγε,
έσκυψε και βοήθησε το γέ-
ρο εκατοχρονίτη να σηκω-
θεί, του απίθωσε το σακί τα
κόκαλα στη ράχη.

– Έχετε τα θάρρη σας
στο Θεό, παππούλη μου,
του είπε, μην απελπίζετε.
Έχετε τα θάρρη σας στο
Θεό...

Ο γέρος στράφηκε, τί-
ναξε το κεφάλι.

– Αμ' τι, έγρουξε, στους
ανθρώπους; Δεν τους είδες;
Φτου, να καθούνει!

Την ώρα που ήταν να
κινήσουν, ο παπα-Φώτης
κοντοστάθηκε. Κοίταξε γύ-

ρα τους δικούς του, σκελεθρωμένους, ξεπνεμένους, κι η καρδιά του πιάστηκε.

- Αδερφοί Λυκοβρουσιώτες, φώναξε, αν ήμουν μοναχός, αν δεν είχα να δώσω λόγο στο Θεό παρά για την ψυχή μου, δε θα καταδεχόμουν να σας απλώσω το χέρι να ζητιανέψω. Θα ψοφούσα της πείνας. Μα λυπάμαι τις γυναίκες και τα παιδιά, δε βαστούν πια, θα σωριαστούν στο δρόμο από την πείνα. Για το κατήρι τους ξεχνώ την περφάνια και την ντροπή, απλώνω το χέρι!

- Κάμετε ελεημοσύνη, χριστιανοί, ανοίγουμε τις πατανίες, ρίχτε ό,τι καθέννας σας προαιρείται, μια φέτα ψωμί, ένα μπουκαλάκι γάλα για τα παιδιά, μια φούχτα ελιές... Πεινούμε!

Δυο άντρες ξετύλιξαν μια πατανία, την κρατούσαν ανοικτή, μπήκαν μπροστά.

- Στ' όνομα του Θεού, έκαμε ο παπάς και σταυροκοπήθηκε, ξεκινούμε. Ομπρός, παιδιά, κουράγιο, θα το πιούμε κι αυτό το ποτήρι, δόξα σοι ο Θεός! Θα περάσουμε το χωριό, θα χτυπήσουμε τις πόρτες, υπομονή, εκεί καταντήσαμε, και θα φωνάζουμε! - Ελεημοσύνη! Ελεημοσύνη! Δώστε μας ό,τι σας περισσεύει, ό,τι θα πετούσατε στους σκύλους! - Κρατάτε την ψυχή στα δόντια, παιδιά μου, κουράγιο, ο Χριστός νικάει.

Στράφηκε στον παπα-Γρηγόρη:

- Καλήν αντάμωση μια μέρα, παπα-Γρηγόρη! του φώναξε' καλήν αντάμωση στη Δευτέρα Παρουσία' εκεί θα σταθούμε κι οι δυο μπροστά στο Θεό, κι αυτός θα βγάλει κρίση!

Από το βιβλίο του Ν. Καζαντζάκη, *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

«Ο ΣΚΛΑΒΟΣ μπορεί να ακυρώσει τη δουλεία του μόνον αν γίνει ο ίδιος αφέντης». Αυτήν τη γεμάτη ειρωνεία φράση διάλεξε ο Αντρέ Γκλυκομάν για να χαρακτηρίσει την πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ στο βιβλίο του οι «Αφέντες της Σκέψης».

Στο Κόσοβο οι Αλβανόφωνοι ακύρωσαν τη δουλεία τους και είναι τώρα οι νέοι αφέντες. Για να ακριβολογούμε, οι «μικροί αφέντες», γιατί υπάρχουν και οι επικυρίαρχοι. Οι νέοι αφέντες διώχνουν τους παλιούς, τους Σέρβους. Διώχνουν και τους Τσιγγάνους, γιατί είναι, λέει, σερβόφιλοι.

«Στο Κόσοβο με περιμένει ένα καμένο σπίτι και το τυφλό μίσος», διηγείται ο 23χρονος Ρομ Μέμετ στην εφημερίδα *Ντι Βελτ*. Το Τέτοβο το έχουν κατακλύσει τώρα νέοι πρόσφυγες, Τσιγγάνοι από

το Κόσοβο. Αυτοί είναι σίγουρο ότι δεν πρόκειται να επιστρέψουν στα σπίτια τους.

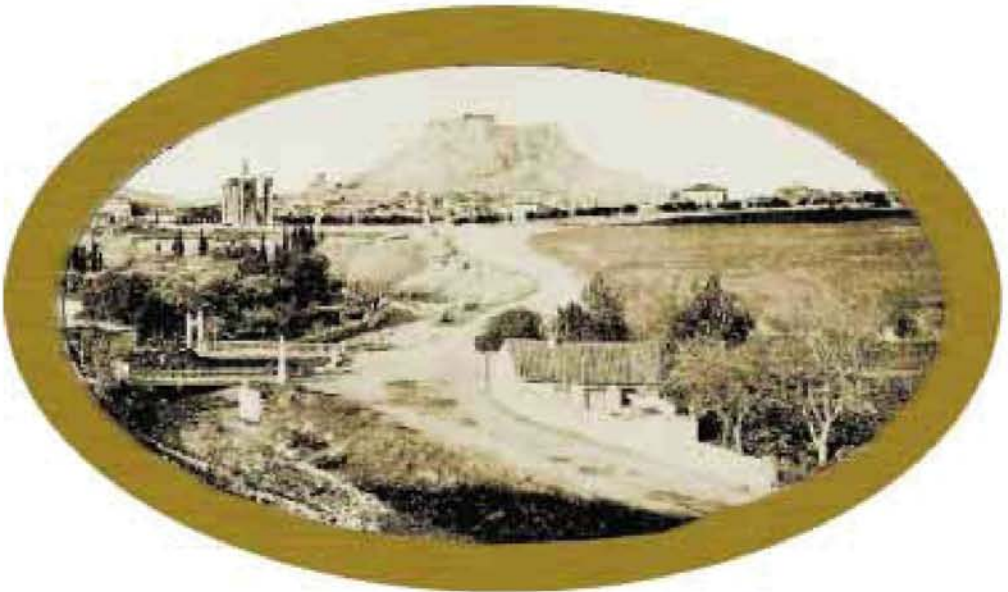
Μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας, οι Τσιγγάνοι πήραν το δρόμο της προσφυγιάς όταν άρχισε να αποσύρεται ο γιουγκοσλαβικός στρατός. «Περνάγατε πολύ καλά όταν ήταν εδώ οι Σέρβοι», προειδοποίησαν οι Αλβανοί γείτονες την οικογένεια του Μεμέτ. Πριν ακόμα φύγουν φρόντισαν να τους κάψουν το σπίτι.

Οι 150.000 Τσιγγάνοι βρίσκονται σε απελπιστική κατάσταση. Σε αντίθεση με τους Αλβανούς και τους Σέρβους, δεν έχουν πού να πάνε και δεν τους θέλει κανείς...

Παναγής Γαλιατσάτος, *Τα Νέα*, 17/7/1999

3. ΚΑΠΟΤΕ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ...

ΑΘΗΝΑ

ΟΙ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΙ ΑΘΗΝΑΙΟΙ ενθυμούνται τα Πιθαράδικα, συνοικίαν παρά την Αλεξάνδρας όπου βιοτέχνη αι αγγειοπλάσται, ιδία νησιώται (Κρήτες, Σίφνιοι κ.ά.) κατεσκεύαζον πιθάρια. Εκεί πλησίον ευρίσκοντο και τα μαρμαράδικα Τηνίων κυρίως βιοτεχνών και καλλιτεχνών. Παρά τον Άγιον Μελέτιον Σεπολίων υπήρχον πολλά εργαστήρια καλαθοπλεκτικής, εις δε την λεωφόρον Κωνσταντινουπόλεως «βαγενάδικα» Θηραίων βιοτεχνών. Εις τα Πατήσια Νάξιοι γεωργοί εκαλλιέργουν κη-

πρωτικά είδη ως εις την γενέτειραν νήσον των. Εις πτωχικάσ συνοικίασ τησ πόλεωσ εγίνοντο γάμοι με λαϊκήν τελετουργίαν και λαϊκά μουσικά όργανα. Κατά τασ συγκεντρώσεισ τασ γινομένησ εισ βαπτίσεισ ή ονομαστικάσ εορτάσ ήδοντο άσματα τησ ιδιαίτερασ πατρίδοσ, εξ ησ κατήγοντο οι διασκεδάζοντεσ και εχορεύοντο οι τοπικοί χοροί. Ακόμη και εισ τα πρόχειρα ξύλινα παραπήγματα των προσφυγικών συνοικισμών μετά το 1922 οι εκ Μικράσ Ασίασ Έλληνεσ έζων με τα από αιώνων πατροπαράδοτα έθιμά των. Παρά τουσ πρόποδασ τησ Πάρνηθοσ και εισ την Άνω Γλυφάδα έβοσκον τα πρόβατά των Σαρακατσαναίοι ποιμένες ο βίοσ των οποίων ουδεμίαν υφίστατο αστικήν επίδρασιν. Μέχρι δε του 1915 συχνά εισ τασ οδούσ των Αθηνών συνήντα κανείσ φουστανελοφόρουσ και βρακοφόρουσ. Κατά τασ κηδείασ εισ πολλάσ συνοικίασ ο νεκρόσ εμοιρολογείτο, όπωσ εισ την Ρούμελην, τα νησιά και την Μάνην.

Δ Οικονομίδησ, εφημερίδα *Ελεύθεροσ Κόσμοσ*, 1972

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, μωσαϊκό εθνοτήτων και διαλέκτων, όπως στις περισσότερες πόλεις της Ανατολής, αποτελείται κυρίως από Τούρκους, Εβραίους και Έλληνες καθώς και πολλούς άλλους που προέρχονται από τα γειτονικά κράτη: Αλβανοί, Βούλγαροι, Βλάχοι, ορεσίβιοι από την Πίνδο, νησιώτες από το γειτονικό Αρχιπέλαγος, κάποιοι Ευρωπαίοι (όρος που αναφέρεται στην αγγλική, γαλλική και γερμανική κοινότητα και στις άλλες φράγκικες εθνότητες) και ένας μεγάλος αριθμός Τσιγγάνων, που δεν είναι νομάδες, αλλά εγκαταστάθηκαν στις συνοικίες της πόλης που τους παραχωρήθηκαν. Αυτοί είναι οι επίσημοι σιδεράδες και γανωτές. Όσο γι' αυτό τον περίεργο λαό, τους Αρμένιους, που τους συναντά κανείς σε μεγάλο αριθμό στην Κωνσταντινούπολη, την Προύσα και γενικά σε όλη την Ανατολή, δε φαίνεται να έχουν μεταναστεύσει μαζικά ως εδώ.

M. A. Walker, αρχές του 19ου αιώνα

ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΩΡΕΣ ΜΑΣ ΕΠΑΙΡΝΕ Τ' ΑΥΤΙΑ ποια φωνήεντα είναι μακρά, ποια βραχεία και τι τόνο να βάλουμε, οξεία ή περισπωμένη, κι εμείς ακούγαμε τις φωνές στο δρόμο, τους μανάβηδες, τους κουλουρτζήδες, τα γαϊδουράκια που γκάριζαν και τις γειτόνισσες που γελούσαν, και περιμέναμε πότε να χτυπήσει το κουδούνι, να γλιτώσουμε. Κοιτάζαμε το δάσκαλο να ιδρώνει απάνω στην έδρα, να λέει, να ξαναλέει και να θέλει να καρφώσει στο μυαλό μας τη γραμματική, μα ο νους μας ήταν έξω στον ήλιο και στον πετροπόλεμο, γιατί πολύ αγαπούσαμε τον πετροπόλεμο και συχνά πηγαίναμε στο σκολειό με το κεφάλι σπασμένο.

Μια μέρα, ήταν άνοιξη, χαρά Θεού, τα παράθυρα ήταν ανοιχτά κι έμπαινε η μυρωδιά από μιαν ανθισμένη μανταρινιά στο αντικρινό σπίτι, το μυαλό μας είχε γίνει κι αυτό ανθισμένη μανταρινιά και δεν μπορούσαμε πια ν' ακούμε για οξείες και περισπωμένες. Κι ίσια ίσια ένα πουλί είχε καθίσει στο πλατάνι της αυλής του σκολειού και κελαηδούσε. Τότε πια ένας μαθητής, χλωμός, κοκκινομάλλης, που 'χε έρθει από το χωριό, Νικολιό τον έλεγαν, δε βάσταξε, σήκωσε το δάχτυλο:

– Σώπα, δάσκαλε, φώναξε, σώπα, δάσκαλε, ν' ακούσουμε το πουλί!

Ν. Καζαντζάκης, Αναφορά στο Γκρέκο, αρχές του αιώνα μας

Παρακοιμήθηκα σήμερα. Όταν ξύπνησα, όλοι έλειπαν. Ο πατέρας με το θείο μου ήταν σκυμμένοι πάνω από τη μηχανή μιας καμιονέτας. Το μοτέρ βήχει, τινάζεται, αρνείται να πάρει μπρος. Βέβαια, ξέρω πως

στο τέλος θα υποκύψει, γιατί ο πατέρας μου είναι τόσο ικανός, που μπορεί να κάνει ένα πλυντήριο ή ένα ψυγείο να κυκλοφορήσουν στο δρόμο. Μη νομίζετε ότι υπερβάλλω πολύ.

Οι γονείς μου λένε ότι ο Μανουέλ έφυγε με την Πάπρικα και τον Λάζλο για ψώνια. Ο πατέρας μου έδωσε προίκα και ο γαμπρός πρέπει να την ξοδέψει. Για την ώρα λοιπόν είμαι μόνος μου. Μηχανικά σηκώνω το κεφάλι μου και κοιτάζω το γερανό που είναι απέναντι από το σπίτι μας. Βρίσκεται πάντα εκεί, αλλά δε δουλεύει. Ναι, ξέχασα: σήμερα είναι Κυριακή.

Πλησιάζω. Το εργοτάξιο είναι έρημο. Από τότε που έριξαν τα δυο σπίτια βλέπω καλύτερα τον αυτοκινητόδρομο. Μακριά τα αυτοκίνητα μοιάζουν με τα παιχνιδάκια των μικρών γκατζέ. Εγώ δεν έχω τέτοια παιχνίδια – κι αν τυχαίνει να έχω, είναι πολύ λίγα. Δε συνηθίζουμε να έχουμε παιχνίδια. Εκτός από ένα μαχαίρι ή μια φλογέρα.

Αναστενάζω. Η φλογέρα μου θύμισε την κατασκήνωσή μας στο Νότο, το σπίτι της Μπερανζέρ, τον Τόμπυ, την κούνια. Και φυσικά δεν ξεχνάω ότι, όταν ξαναπάμε προς τα εκεί, πρέπει να πάω να δω στο ποταμάκι αν υπάρχουν βατράχια. Λες να πηγαίνει κανένα από

τα αυτοκίνητα που περνούν από τον αυτοκινητόδρομο προς το Νότο; Δεν ξέρω.

Λοιπόν, ώρα να ξυπνήσω πια! Στα πόδια μου, το εργοτάξιο μοιάζει έρημο. Ούτε καν φύλακα δε φαίνεται να έχουν βάλει. Αν πάω να κάνω μια βολτίτσα;

Το 'πα και το 'κανα. Θα γλιστρήσω πάνω στα χόρτα, θα πιαστώ στις ρίζες, για να μην κατρακυλήσω απότομα, και, χοπι, θα βρεθώ κοντά σ' εκείνο το άδειο σπιτάκι που δεν το έχουν γκρεμίσει ακόμα. Και θα προχωρήσω.

Όταν είσαι μέσα, το εργοτάξιο σου φαίνεται τεράστιο. Θα χτίσουν σίγουρα πολλά καινούρια σπίτια. Μόλις το σκέφτηκα, η βόλτα έχασε τη γοητεία της. Δεν έχει τίποτα να δεις: τα σπίτια είναι άδεια και στα περισσότερα έχουν βγάλει τις πόρτες και τα παράθυρα. Ξεσκισμένες ταπετσαρίες κρέμονται στους τοίχους. Όσο για τα χαλάσματα, ούτε κι αυτά δεν έχουν ενδιαφέρον.

Προσπαθώ να φανταστώ κάτι... Μια φορά κι έναν καιρό εδώ έμενε ένας πλούσιος άρχοντας ή ένας βασιλιάς. Μια μέρα έθαψε το θησαυρό του κάπου εδώ κοντά, για να μην τον κλέψει κανένας. Αν κουνήσω μερικές πέτρες, λες να βρω το θησαυρό; Προσοχή! Οι εχθροί παραμονεύουν, με σημαδεύουν με τα όπλα τους...

Κανένας εχθρός δε φαίνεται στον ορίζοντα. Μετακινώ τις πέτρες. Άδικος κόπος. Ίσως και να μην έζησε κανένας άρχοντας εδώ γύρω. Ποιος ξέρει;

– Τι κάνεις εδώ, αγοράκι;

Τινάζομαι έτοιμος να το βάλω στα πόδια. Ο ηλικιωμένος κύριος που με κοιτάζει είναι ψηλός, αδύνατος και γκριζομάλλης και δε φαίνεται κα-

κός ούτε κι ο ήχος της φωνής του. Εμείς οι Τσιγγάνοι μπορούμε αμέσως να καταλάβουμε αν κάποιος έχει κακές διαθέσεις. Έχουμε συνηθίσει.

– Παίζω, κύριε.

Ο γέρος χαμογελάει κουνώντας το κεφάλι του. Έπειτα ψάχνει τις τσέπες του.

– Μήπως είδες ένα ζευγάρι κλειδιά; Έχασα τα κλειδιά μου.

– Όχι! απαντώ ξερά.

Ξαφνικά ο άνθρωπος γίνεται αντιπαθητικός. Δε θέλω να μιλάνε μπροστά μου για ένα αντικείμενο που χάθηκε ή για κλεψιές, επειδή ο πρώτος που υποπτεύονται είναι Τσιγγάνος, ακόμα κι αν δεν υπάρχει καμία απόδειξη γι' αυτό.

Όμως ο γέρος κύριος λέει χαρούμενος:

– Τα βρήκα. Η τσέπη μου είναι τρύπια και είχαν πέσει μέσα στη φόδρα.

Δε λέω τίποτα και ο άνθρωπος ρωτάει:

– Είσαι Μανούς;

– Όχι, Ρομ.

– Έπρεπε να το καταλάβω. Δεν υπάρχουν πια πολλοί Μανούς εδώ γύρω. Τι σημασία έχουν όμως οι φυλές; Μανούς, Ρομ ή Γύφτοι, είσαστε όλοι Τσιγγάνοι.

– Ναι.

– Στα λέω αυτά γιατί γνωρίζω από παλιά τους Τσιγγάνους, από τότε που ήμουνα μικρός. Υπήρχαν πολλοί εδώ, τότε αυτή η περιοχή ήταν εξοχή...

Τον ακούω. Θα 'λεγες ότι, μιλώντας μου, μιλούσε στον εαυτό του. Θυμάται. Του αρέσει να θυμάται και να διηγείται.

- Εκείνη την εποχή, αγόρι μου, εσείς οι Τσιγγάνοι δε μένατε σε τροχόσπιτα αλλά σε άμαξες που τις έσερναν άλογα ή γαϊδούρια. Οι Μανούς έφτιαχναν πανέρια και έπαιζαν βιολί. Είχαν και μια αρκούδα, της φορούσαν ένα δερμάτινο φίμωτρο... Μια μέρα έσπασε την αλυσίδα της και το 'σκασε προς τους αγρούς. Φαντάζεσαι τι έγινε! Εμείς τα παιδιά τρέμαμε από το φόβο μας. Έμενα προς τα κει, λίγο πιο πάνω...

Με το χέρι μου δείχνει. Έπειτα συνεχίζει:

- Να, τώρα που μιλάμε για τις άμαξες... Μια φορά πέθανε μια γριά Τσιγγάνα. Ζούσε μόνη της και μετά από την κηδεία της οι άλλοι έκαψαν τη βερντίν της... Έτσι ονομάζεται η άμαξα. Μα τι λέω, εσύ ξέρεις καλύτερα από μένα, έ;

Ο ηλικιωμένος κύριος σταμάτησε να μιλάει, είναι πολύ περίεργο, αλλά υπάρχουν στιγμές που μου μιλάει όπως και η γιαγιά. Κι όμως, είναι ένας γκάτζο. Κοιτάζει γύρω του:

- Όλα αλλάζουν, είπε στενοχωρημένος. Ναι, σε λίγο θα χτίσουν κι άλλους ουρανοξύστες εδώ. Θα ανοίξει και ένα σουπερμάρκετ, με το πάρκινγκ του, τα καροτσάκια, τις διαφημίσεις του, ένα μεγάλο κατάστημα όπου δε θα υπάρχει κανείς να ζητήσεις μια πληροφορία, οι άνθρωποι σπρώχνονται και καμία ταμίας δε θα μου λέει χαμογελώντας: «Καλημέρα, κύριε Μαρτέν...».

Όταν έφυγε ο κύριος Μαρτέν, τον παρακολούθησα με τα μάτια. Σκέφτομαι αυτά που μου είπε, τους Τσιγγάνους που ζούσαν εδώ τα παλιά χρόνια, για μια στιγμή ονειρεύομαι ότι η πολιτεία παραχώρησε την περιοχή στους Τσιγγάνους, ότι μπορούμε να μένουμε εδώ όταν δε ταξιδεύουμε, όπως έμεναν παλιά οι πρόγονοί μας, χωρίς να μας διώχνει κανένας.

Από το βιβλίο του Μ. Σολέ, *Η τσιγγάνικη φλογέρα*

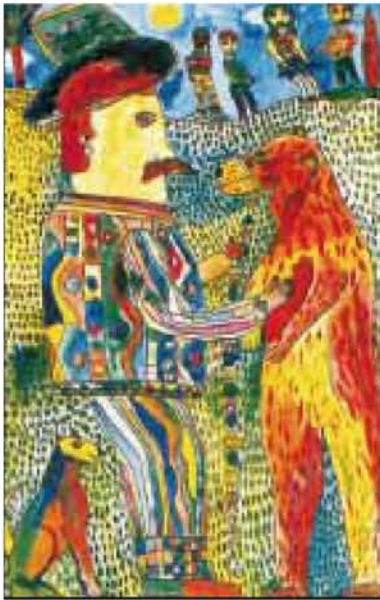
4. Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΟΥΜΕΝΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΩΝ

Η ΕΙΔΗΣΗ ΠΟΥ ΣΥΧΝΑ ΕΣΚΟΡΠΙΖΟΝΤΑΝ ΤΟΤΕ ΕΚΕΙ, ΠΩΣ «ΠΑΝΕ ΓΙΑ ΤΑ ΝΤΑΙΟΥ-
ΛΙΑ», ΑΠΟΤΕΛΟΥΣΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΨΥΧΗ, ΠΟΥ ΕΜΑΡΑΖΩΝΕ ΜΕΣΑ ΣΤΗ
ΜΟΝΟΤΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΨΥΧΑΓΩΓΗΤΗΣ ΧΩΡΙΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ, ΕΚΕΙ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΧΘΙΑ
ΤΟΥ ΚΑΤΩ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ ΠΕΡΙΟΧΗ, ΈΝΑ ΑΓΓΕΛΜΑ ΑΠΟ ΤΑ ΠΙΟ ΕΥΦΡΟ-
ΣΥΝΑ. ΤΟ ΠΑΙΔΟΜΑΝΙ ΔΕΝ ΑΡΓΟΥΣΕ ΝΑ ΞΕΣΗΚΩΘΕΙ ΣΕ ΣΥΝΑΓΕΡΜΟ ΚΑΙ
ΕΞΑΛΛΟ ΚΑΙ ΜΕ ΛΑΧΤΑΡΑ ΕΤΡΕΧΕ ΝΑ ΤΑ ΠΡΟΣΔΕΧΘΕΙ ΣΤΗΝ ΚΟΝΤΙΝΗ ΠΕΡΑ-

ταριά του ποταμού και να συντροφέψει και κείνο από σιμά τους γλεντοκόπους ίσαμε το κέντρο του χωριού. Και τα όργανα εκείνα ήταν που έκαμαν πολλά από αυτά αργότερα, έφηβους πια, να δοκιμάσουν τα πρώτα χορευτικά ηηδήματά τους σε κάποια γλέντια και πανηγύρια, στου μεσοχωριού τους το πλάτωμα.

Κ. Σ. Κώνστα, *Η ζυγιά στη Δυτική Ρούμελη*

Οι αρκουδιάρηδες ήταν πάντα παρόντες στις γιορτές και στα πανηγύρια, που τα χρόνια εκείνα γίνονταν αρκετά τακτικά.

Ο κόσμος τότε είχε πολύ περιορισμένο χρόνο και δε διέθετε χρήματα για διασκέδαση σε σύγκριση με σήμερα, κι έτσι διψούσε για θέαμα. Γι' αυτό, όταν η αρκούδα χόρευε όρδια και μετά ο αρκουδιάρης τη διέταζε και κοιταγόταν στον καθρέφτη να χτενιστεί ή έκανε όπως αγκαλιάζει ο αρραβωνιαστικός την αρραβωνιαστικιά του και πολλά άλλα πράγματα που έκαναν τους θεατές να γελούν αδιάκοπα, μικροί και μεγάλοι χάζευαν κι αισθάνονταν μεγάλη ευχαρίστηση για το θέαμα που έβλεπαν. Στο τέλος δε, η αρκούδα χαιρετούσε αδιάκοπα τον κόσμο.

Ο αρκουδιάρης ήταν σχεδόν πάντα Τσιγγάνος. Την αρκούδα την είχε πάντοτε με φίμωτρο για να μη δαγκώσει κανένα θεατή και

δεμένη με χαλκά από τη μύτη για να μην του φύγει και να μπορεί να την κουμαντάρει εύκολα.

Ο αρκουδιάρης έλεγε συνήθως στους χωριάτες ότι, αν τους πατήσει η αρκούδα στη μέση ή στην πλάτη, θα τους φύγουν όλα τα πονίδια. Γι' αυτό λοιπόν μερικοί περνούσαν κάτω από την αρκούδα, όπως περνούσαν από τον Επιτάφιο, διότι πίστευαν ότι η αρκούδα είχε θεραπευτικές ιδιότητες.

Την ίδια τακτική σχεδόν ακολουθούσε ο μαϊμουτζής που είχε τη μαϊμού δεμένη με αλυσίδα στη μέση του.

Για όλες αυτές τις εξυηρητήσεις βέβαια, ο γύφτος εισέπραττε την αμοιβή του που το ύψος της το άφηνε στην καλή θέληση του καθενός.

Μετά το τέλος του χορού της αρκούδας ή της μαϊμούς, με το τραγούδι και το χτύπημα που έκανε ο γύφτος στο ντέφι, το γύριζε ανάποδα και έλεγε σ' όλους τους παρευρισκόμενους: «Ό,τι έχετε ευχαρίστηση» και «Νηστικό τ' αρκούδι δε χορεύει».

Αυτοί που έτυχαν ιδιαίτερης περιποίησης, πρόσφεραν περισσότερα, βέβαια, γιατί... γιατρεύτηκαν.

Από το βιβλίο του Θ. Αθανασόπουλου, *Σοφάδες, ο τόπος μας*

Ο πραγματευτής είχε μια ιδιαίτερη ομορφιά και χάρη. Ήταν το πρόσωπο που ενδιέφερε τους κατοίκους του χωριού, διότι απ' αυτόν θα προμηθεύονταν τα ψιλοπράγματα τα οποία επιθυμούσαν ή τα είχαν άμεση ανάγκη στην καθημερινή τους ζωή. Ο πραγματευτής με το κανίστρι ή με τον ταβλά κρεμασμένο στο λαιμό ή με ειδικά διασκευα-

σμένα κιβώτια με καπάκια και ράφια γεμάτα με τηνπραμάτεια και φορτωμένα στο γαϊδουράκο ή με τη σούστα, τριγύριζε στις γειτονιές διαλαλώντας τηνπραμάτεια του. Μ' έναν τόνο της φωνής όχι πολύ δυνατό αλλά κάπως συρτό και καθαρό, ώστε ν' ακούγεται από τις νοικοκυρές που ήταν αμπαρωμένες μέσα στα σπίτια τους. Τον άκουγαν οι κυρές κι έβγαιναν στις αυλές ή στο δρόμο κι αγόραζαν όλα τα ψιλικά, είτε γιατί δεν υπήρχε μαγαζί στο χωριό, είτε γιατί τους διευκόλυνε, αφού τους τα πρόσφερε μπροστά στην πόρτα τους. Και πολλές φορές βερεσέ ή τον πλήρωναν μ' αυγά, τα οποία πουλούσε οπραματευτής στο ζαχαροπλάστη της πόλης. Ο πλανόδιοςπραματευτής προσπαθούσε οιπραμάτειες του να έχουν μεγάλη ποικιλία. Έτσι, ταεμπορεύματα ήταν διάφορα, όπως κουμπιά, κουβαρίστρες, βελόνες, μανταλάκια, παραμάνες, λάστιχα για τα εσώρουχα, ψαλιδάκια, μολύβια, καρφίτσες, γομολάστιχες, τετράδια κι ένα σωρό άλλα ψιλολόγια που χρειαζότανε μια οικογένεια. Με καθαρή φωνή, φώναζε στους δρόμους:

– Όλα τα είδη έχω! Ελάτε να πάρετε βελονάκια, σπίρτα, καραμέλες, μολύβια, δαντέλες.

– Καλώς τον κυρ-Λευτέρη, έλεγε χαρούμενη η κυρα-Γιώργαινα. Και ήθελα να μπαλώσω και μου σώθηκε το καρούλι, ήρθες στην ώρα που το θέλω.

Ανησυχούσαν όμως οι νοικοκυρές όταν ο κυρ-Λευτέρης αργούσε να περάσει κι αναρωτιόνταν μεταξύ τους αν γνώριζε καμία τι έπαθε.

– Τι έγινε; ρωτούσε η κυρά-Κρουστάλλω τη γειτόνισά της, την κυρα-Βάγια. Μήπως αρρώστησε; Και κάθε μία μάντευε γιατί καθυστέρησε ο γυρολόγος να περάσει.

- Μήπως αρρώστησε ο άνθρωπος; Τι να κάνουμε τώρα; Δεν έχω βελόνες, έλεγε η κυρα-Γιάννα.

- Μπα, πήγε στην πόλη να πάρει εμπορεύματα, έλεγε η κυρα-Γιώργα...

Από το βιβλίο του Θ. Αθανασόπουλου, *Σοφάδες, ο τόπος μας*

Όμως τώρα είναι δω. Οι τσιγγάνοι. Και οι τσιγγάνες. Και τα τσιγγανάκια. Πούθε να έρχονται άραγε... Και πού θα πάνε κατόπι. Αλλά θα μάθουμε. Ορισμένως θα πιάσουμε φίλιες με τους τσιγγάνους. Και ορισμένως οι μανάδες μας θ' αρχίσουνε ν' ανησυχούνε και να φωνάζουνε πάλι. Πως τάχα ξελογιαζόμαστε και πως γυρνάμε στις γειτονιές πίσω από τις τσιγγάνες που λένε τη μοίρα κοιτώντας τα

χέρια των κοριτσιών. Και πως δεν κάνει, δεν είναι καλά πράγματα αυτά για τα παιδιά. Και πως να μην πηγαίνουμε όταν έχουμε γλέντια, να μη ζυγώνουμε ούτε έξω από τις σκηνές τους. Αυτά θα λένε πάλι οι μανάδες μας. Κι άλλα ακόμη. Και θα μας φωνάζουνε. Το ξέρω. Τα θυμάμαι όλα από πέρσι κι από τις περασμένες χρονιές.

Αλλά εμείς λέμε: Δεν πα να φωνάζουνε... Καλοκαίρι είναι. Κι έχουμε και τους τσιγγάνους κοντά μας και να μην πηγαίνουμε; Αστείο πράγμα. Θα πηγαίνουμε.

Γιατί οι τσιγγάνοι είναι – πώς να το πω; Είναι σα γιορτινοί άνθρωποι. Καλοί άνθρωποι. Ωραίοι. Θυμάμαι τους περσινούς. Τριανταπέντε μέρες καθήσανε. Τόσο. Εμείς όμως είχαμε προλάβει και τους γνωρίσαμε καλά-καλά και τους αγαπήσαμε. Και γίναμε φίλοι. Και θα καθόντουσαν πιο πολύ ακόμα αν δεν τους τύχαινε ένα κακό στα ξαφνικά. Αλλά ακούστε πώς:

Ήτανε βραδάκι και ήτανε άνοιξη και έβρεχε πολύ. Εμείς είχαμε μπει μέσα στις σκηνές τους και τους βλέπαμε που δουλεύανε τα χαλκώματα και τραγουδούσανε αλλιωτικούς σκοπούς. Εμείς δεν μιλούσαμε. Βλέπαμε. Έξω έβρεχε πολύ. Μέσα ήτανε καλά και ζεστά. Έξαφνα ακουστήκανε φωνές μέσα από τα δέντρα, πολλές φωνές μαζί και άγρια χλιμιντρίσματα αλόγου. Ανησυχήσανε οι τσιγγάνοι, και μεις ανησυχήσαμε. Βγήκαμε όλοι έξω. Στο λίγο φως που ερχότανε από τις σκηνές είδαμε ένα ολόλευκο άλογο, το άλογο της Μαρίλως της τσιγγάνας να πηδάει ψηλά, ως την κορφή των δέντρων κι ως τα ουράνια. Να πηδάει αγριεμένο και να βγάζει αφρούς από το στόμα του. Κανείς δεν το ζύγωνε. Τόσο άγριο έγινε ξαφνικά. Δεν ξέρω γιατί αγρίεψε εκείνο το βράδυ αυτό το ωραίο και ήσυχο άλογο.

Είχαμε φοβηθεί. Φοβηθήκαμε πιο πολύ ακόμη όταν για μια στιγμή το άλογο –ο Αστρίτης, έτσι το λέγανε οι τσιγγάνοι–, γιατί λέει ένα παιδάκι, ένα από μας τα παιδιά το πρωτοφώναξε έτσι –ποιο τάχα–, φοβηθήκαμε πολύ λοιπόν όταν ο Αστρίτης σ' ένα απότομο τίναγμα έσπασε το σκοινί που το κρατούσε δεμένο από το δέντρο κι έκανε καταπάνω μας. Και κατά τις σκηνές. Κι επειδή όλοι είχαμε τρομάξει και κανείς άντρας δεν κουνιότανε για να το συγκρατήσει και να το μερέψει, η Μαρίλω η τσιγγάνα, η κυρά του, πετιέται και ορμά κατά τον μισότρελο Αστρίτη. Σε μια στιγμή γίνανε όλα. Σε μια στιγμή έδωσε μια και πήδησε κι ανέβηκε στη ράχη του ζώου κι άρχισε να του λέει λόγια τσιγγάνικα, γλυκά και αμέσως ύστερα να το χτυπά στα πλευρά με τα γυμνά της πόδια. Κι όπως το άλογο αγρίευε όλο και πιο πολύ και έκανε να τραβήξει κατά τους κάμπους μέσα στη νύχτα και μέσα στη βροχή, τότε και η Μαρίλω σηκώθηκε σχεδόν όρθια πάνω στη ράχη του, όρθια για να το συγκρατήσει. Αυτό πήδησε και στάθηκε όρθιο. Ολόρθο. Και λοιπόν η Μαρίλω γλίστρησε κι έπεσε από τη ράχη του αλόγου. Η Μαρίλω έπεσε και τ' άλογο χάθηκε κατά τη νύχτα και κατά τα βουνά. Οι τσιγγάνοι τρέξανε κατά την πεσμένη Μαρίλω. Και μεις τρέξαμε. Δεν κουνιότανε, δεν μπορούσε πια να κουνηθεί η όμορφη τσιγγάνα. Είχε σκοτάδι και δεν ξέρω αν κλαίγανε οι τσιγγάνοι. Εμείς όμως κλαίγαμε.

Γιατί η Μαρίλω ήτανε η πιο γλυκειά και ωραία τσιγγάνα που είχε περάσει από τον τόπο μας.

Την άλλη μέρα οι τσιγγάνοι μαζέψανε τα πράγματά τους, λύσανε τις σκηνές τους και φύγανε. Κρατούσανε τη Μαρίλω στα χέρια. Η Μαρίλω δεν μπορούσε να περπατήσει. Την πηγαίνανε σε μεγάλη

πόλη με γιατρούς και νοσοκομεία. Εμείς τους πήγαμε μέχρι τη δημοσιά. Όλα τα παιδιά μαζί τους ξεπροβοδίσαμε. Η Μαρίλω μας γέλαγε. Γλυκά-γλυκά. Κι έλεγε πως δεν πονάει. Πονούσε όμως.

Τι νάγινε, αλήθεια η Μαρίλω... Να περπατάει τώρα πια; Εγώ λέω ναι. Γιατί είναι δυνατή και νέα. Γι' αυτό.

Το ξέρετε που η Μαρίλω μου έχει μάθει να ξεχωρίζω στο χέρι τη γραμμή της ζωής και τη γραμμή της αγάπης;

Από το βιβλίο της Ε. Σαραντίτη, *Ο κήπος με τ' αγάλματα*

Έρθαν οι γύφτοι!...

– Έρθαν οι γύφτοι!...

Μια παρέα από καμιά δεκαριά σχολιαρούδια με τα σακούλια στον ώμο τους φάνηκαν να τρέχουν ολοταχώς την κατηφόρα του χωριού προς τη μεγάλη ρεματιά, ντάλα μεσημέρι, μόλις μετά το σχόλασμα. Κάτω στη ρεματιά ακούγονταν οχλοβοή και δυνατές κουβέντες. Γι' αυτό τα πιτσιρίκια έτρεχαν και φώναζαν μ' όλη τη δύναμη της ψυχής τους:

– Οι γύφτοι!... Έρθανε οι γύφτοι!...

Ξάφνου όμως, το πρώτο αγόρι, που προπορευόταν κάμποσο μπροστά από τ' άλλα, σταμάτησε απότομα σ' ένα κλεισόστριμμα του μονοπατιού ανάμεσα στα πελώρια σκίνα και φώναξε:

– Το караβάνι του Κέδρου είναι, του παραμυθά!...

Κι έτσι, καθώς το παιδί σταμάτησε στον τόπο, τρακάρανε πάνω του όλα, το 'να πίσω στ' άλλο, λαχανιασμένα κι αποσβολωμένα! Τρεις

γυφτοπούλες φορτωμένες όμορφα πανέρια, πικνάδες και κόσκινα ανέβαιναν την ανηφόρα. Ήτανε τρεις όμορφες γυφτοπούλες, που πλιότερο μοιάζανε με νεράιδες, που στο κοίταγμά τους μάγευαν τον καθένα! Τις ήξεραν καλά και τις γνώριζαν τα παιδιά κι όλο το χωριό, γιατί έρχονταν τακτικά.

Το πιο πολύ την Ντούλκα με το φιδίσιο λυγερό κορμί, τα κατάμαυρα τσίνορα, τα γαϊτανωτά φρύδια και τα καταπράσινα μάτια της, που όποιον κοίταζαν έμενε αποσβολωμένος!... Οι άντρες, οι νέοι του χωριού, σαν την έβλεπαν να περνάει τους έπιανε «το γλυκό τους» που λένε, και μια που το 'ξεραν καλά πως οι γύφτισσες δεν «πέφταν» με κανέναν τρόπο, κατέφευγαν στο να την κρυφοκοιτάζουν όταν τους ερχόταν βολικά... Οι γυναίκες πάλι την είχανε παράδειγμα

ομορφιάς σ' όλα τα χωριά, απ' όπου πέρναγε το караβάνι του Κέδρου, και πιο πολύ στο χωριό ετούτο όπου συχνότερα πάγαιναν.

– Καλέ, μη μας πεις τώρα πως έχεις και την ομορφιά της Ντούλκας!...

– Σιγά, καημένη, μη σε κάνουμε και Ντούλκα!

– Αυτή, καλέ, μας παριστάνει την Ντούλκα! λέγανε.

Οι τρεις γυφτοπούλες λοιπόν, πλησιάζοντας τα σχολιαρούδια που τις κοίταζαν απορημένα σαν μεγάλοι άντρες, πέρασαν ανάμεσά τους χαϊδεύοντας τα κεφάλια τους χαμογελαστές. Η Ντούλκα κοντοστάθηκε λίγο και τους μίλησε με την μπάσα, γλυκιά φωνή της:

– Άντε, πισσουνάκια μου, άντε, σας περιμένει ο παππούς ο Κέδρος, ο δάσκαλος, να σας πει καινούργιες ιστορίες.

Τα σχολιαρούδια σταθήκανε κάμποσο ακόμα στον τόπο αποθαυμάζοντας τις τρεις γυφτοπούλες καθώς ανέβαιναν κουνάμενες και σεινάμενες, μέχρι που τις έκρυψε το στρίμμα του δρόμου με τα πελώρια σκίνα. Σαν έφτασαν στην ακροποταμιά, τα παιδιά σταμάτησαν στην άκρη του γάργαρου νερού του ποταμιού, που κύλαγε ήσυχα.

Στην άλλη όχθη του, στο ισωματάκι, κάτω απ' τα θεόρατα πλατάνια είχανε στηθεί κιόλας τα πέντε τσαντίρια και οι γύφτοι, γυναίκες και άντρες, προσπαθούσαν να τακτοποιήσουν το νοικοκυριό τους, που μόλις είχανε ξεφορτώσει απ' τους αραμπάδες και τα ζωντανά τους, που τώρα τα 'χαν δέσει πιο πέρα στη βοσκή...

Τα σχολιαρούδια, αφού χάζεψαν λίγο αμίλητα τσούρμο στην απέναντι όχθη του ποταμιού, άρχισαν να φωνάζουν:

– Παππού Κέδρο!... Παππού! Δάσκαλε!...

Απ' ένα κωνικό, καφετί απ' την κάπνα τσαντίρι, φάνηκε να ξεπροβαίνει ένας ψηλός γερο-γύφτος με μακριά άσπρα προς το κα-

φετί γένια και μαλλιά. Ύστερα, σηκώνοντας τα δυο του χέρια προς τα παιδιά, τους φώναζει:

– Γεια σας, γεια σας, καλά μου παιδιά! Ελάτε, ελάτε!...

Τα σχολιαρούδια, χωρίς δισταγμό, βγάλανε τα παπούτσια –όσα απ’ αυτά φόραγαν– και πατώντας στο γάργαρο νερό του ποταμιού, που τους πήρε ως τον αστράγαλο, πέρασαν το ποτάμι και κάθισαν όλα ένα γύρο κύκλο στον κέδρο, που ‘χε κιόλας καθίσει σε μια πέτρα κι έμοιαζε σαν τον Άγιο Γιάννη το Βαφτιστή. Ακούμπησε τα μακριά αδύνατα χέρια του στα κεφάλια τους, σαν να τα ευλογούσε ένα ένα, και τα ρώτησε:

– Για πέστε μου τώρα, πιτσουνάκια μου, πόσον καιρό έχω να σας δω, θυμάστε;

– Ένα χρόνο!... Ένα χρόνο ακριβώς, φώναξαν κάμποσα.

– Κοντά το Πάσχα ήτανε πάλι!... Αργήσατε πολύ τούτη τη φορά, είπε κάποιος άλλο.

– Μπράβο, παιδιά μου, μπράβο! Αυτό δείχνει πως με θυμάστε πάντα και μ’ αγαπάτε!...

– Πες μας νέες ιστορίες, παππού!... Πες μας!...

– Θα σας πω, πρώτα όμως θα σας μαλώσω!... Έμαθα πως κάτι προηγούμενα караβάνια, που πέρασαν από δω, τα πετροβολήσατε και δείρατε τα μικρά τους!...

Κείνη την ώρα, γυναικεία ξεφωνητά ακούστηκαν απ’ τα ακριανά σπίτια του χωριού, που απόγιασαν τη ρεματιά:

– Νίκου!... Θα σε σκουτώσου, έλα γρήγορα!...

– Θανάσασ’!...

– Κώτσου!... Πάλι τσ’ γύφτοι πήγατε βρει!...

– Έχω πολλά καινούρια να σας πω, όμως τώρα σας φωνάζουν!... Είναι μεσημέρι, σχολάσατε απ' το σχολειό και δεν πήγατε σπίτια σας. Άντε, πηγαίνετε κι άλλη ώρα τα λέμε.

Τα παιδιά, όλα, χαιρέτησαν ένα ένα με χειραψία τον Κέδρο, το γύφτο, και ξαναπερνώντας το ποτάμι σκόρπισαν τρέχοντας στα σπίτια τους. Ενώ ο γερο-Κέδρος, καθισμένος εκεί δίπλα στο γάργαρο νερό του ποταμιού, βάλθηκε να κοιτάζει σαν υπνωτισμένος τα παιδιά, έτσι καθώς έφευγαν και χάνονταν ένα ένα απ' τα μάτια του.

Από το βιβλίο του Τ. Παπαποστόλου, *Το καραβάνι του Θεού*

5. ΟΤΑΝ ΤΑΞΙΔΕΥΩ ΓΙΑ ΔΟΥΛΕΙΑ... ΟΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ

Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΓΩΝΙΑΣ

*Τσιγγάνικη μπαλάντα που τραγουδήθηκε
στην Ουγγαρία, κοντά στα αυστριακά σύνορα.
Τη δημοσίευσαν οι αδελφοί Csépeki το 1942.
Μεταφρασμένη στα ελληνικά παρουσιάζεται
από τον Τάκη Γιαννακόπουλο στη συλλογή
«Τσιγγάνικα λαϊκά τραγούδια και μπαλάντες».*

ΓΡΙΑ-ΤΣΙΓΓΑΝΑ ο γιος σου πάτησε πια τα δέκα του χρόνια
άρπαξε το τσεκούρι του, κρύφτηκε στ' αντικρινό δασάκι
πήγε να κλέψει και να φέρει στο τσαντήρι σας ξύλα.
Ο βασιλιάς της παγωνιάς τον κοίταξε απ' αλάργα. Άπλωσε
πάνω στο ξυπόλυτο και ξεσκούφωτο παλικάρι το βαρύ του χέρι.
Τον άρπαξε ευθύς, τον πέταξε στο μαργωμένο του αμάξι
και σχεδόν αναισθητο απ' την παγωνιά και τα κούργιαλα
τον κουβάλησε στο κατώγι μακριά από τον λόγγο.
Τον φυλάκισε ανάμεσα στα μισομαργωμένα φίδια
που σφύριζαν, σφύριζαν, φοβέριζαν, χωρίς να σαλεύουν.
Εσύ τότε τι ένοιωσες έρημη μάνα; Τι έκαμες;
Φόρεσες σιδερένια πέδιλα στα γυμνά σου ποδάρια.

Έφυγες. Δρόμο παίρνεις, δρόμο αφήνεις.
Περπάτησες δα ολόκληρη τη γη δακρύζοντας, κρίζοντάς τον.
Δεν βρήκες, άμοιρη μάνα πουθενά το χαμένο παιδί σου
ψάχνεις, βουρλίζεσαι, αναχτυπιέσαι, του κάκου!
Έφτασες δα μπροστά σε κάποιο πανώριο παλάτι.
Ο βασιλιάς του σε είδε ανάμεσα απ' τα χιόνια.
Ήταν ο βασιλιάς της Παγωνιάς που ζει, ανασαίνει κι' ευχαρισιέται
στο κρύο, στη φουρτούνα, στην ανεμοθύελλα.
Πες μου έκραξε ξαφνικά, πού πηγαίνεις;
Γριά-Τσιγγάνα, πού δέρνεσαι, τι γυρεύεις;
Πού γυρνάς στα χιόνια με τα μαλλιά σου ξέπλεκα,
ριγμένα στο φοβερό άνεμο, στην παγωνιά;
Βασιλιά μου, πολυχρονεμένη μου Βασιλιά της Παγωνιάς
το παιδί μου γυρεύω, ένα δεκάχρονο Τσιγγανόπουλο
αυτόν τον κλέφτη στο δάσος που πήγε δα ν' αρπάξει ξύλα.
Για τη φωτιά σας φυσικά, στ' αλαργινό σας τσαντήρι
κλέφτης κι' άρπαγας σαν ολόκληρη η γενιά σας.
Δεν αποκρίθηκε τίποτα η μάνα γριά-Τσιγγάνα
ωστόσο τη συμπόνεσε εκείνος.
Γερόντισσα, της είπε, κάπως πιο σιγανά.
Σκύψε στο παράθυρο, στο κατώγι του παλατιού μου
σκύψε, κράξε στ' όνομά του τον γιο σου.
Είναι τάχα ζωντανός ανάμεσα στους τόσους κουργιαλομένους;
ζει ή πέθανε, μας άφησε δα χρόνους;
Έσκυψε εκείνη και έριξε μια φωνή στριγγιά.
- Παιδάκι μου, γλυκό μου καμάρι, ζεις ακόμη

ανασαίνεις είτε είσαι πια πεθαμένο;
Ύστερα, ύστερα από ώρα πολλή κι απαντοχή
ξεχώρισε στο ουρλιακτό τ' ανέμου και της φουρτούνας
μισοσβησμένη ανθρώπινη λαλιά.
Απόηχο απ' τη δικιά του φωνή
ακουσμένη δα, πες, απ' τον κάτω κόσμο.
Ούτε ζω ούτε είμαι πεθαμένο μόνο είμαι κουργιαλωμένο,
μισοπεθαμένο από την παγωνιά μητερούλα μου καλή.
Στο χιόνι, στην παγωνιά, τα μαλλιά του κεφαλιού μου
αναριγμένα, αναστατωμένο είναι το μαξιλάρι μου,
σήμερα το πολύ ταχιά ο βασιλιάς θα με πετάξει
ολομόναχο στα άγρια βουβάλια τ' ανεμοστρόβιλου
κι εκείνα θα με κομματιάσουν στα κέρατά τους.
Ωστόσο, μητερούλα μου καλή, πέσε στα πόδια του βασιλιά.
Ζήτησέ του δύο μερούλες ζωής ακόμη.
Κάμε μάγια, ανάστησε τον Μούργκο μας,
το παλιό μας αλογάκι που το καύκαλό του βρίσκεται στο τσαντήρι μας.
Γύρισε η μάνα στο τσαντήρι έκραξε τρεις φορές τον Μούργκο
ξεθάβοντας στο ζεστό σταχτοφούρني το άψυχο κεφάλι.
Ο Μούργκος καθώς αναζωντάνεψε στα μάγια της μάνας
ξεπετάχτηκε, πήρε την παλιά του αλογίσια κορμοστασιά
και στάθηκε μπροστά στο βασιλιά με τη μάνα στη σέλα.
Ο βασιλιάς φοβήθηκε, τρέμει κι' άκουσε τη φωνή της μάνας.
Πολυχρονεμένη μου, λευτέρωσε το παιδί μου,
εκείνο μπορεί να κυβερνήσει το άγριο αυτό άλογο,
αλλιώς όλοι και συ και γω είμαστε χαμένοι.

Λευτέρωσε ο βασιλιάς το Τσιγγανόπουλο.

Το άτι γονάτισε και το δεκάχρονο αγόρι βρέθηκε στη σέλα του
ξωπίσω η γριά-Τσιγγάνα μητέρα του.

Σκύβουν όλοι στον άνεμο, σκύβουν στα σύννεφα, στον ουρανό.

Κι έφτασαν στο τσαντήρι, η φωτιά τους σβησμένη πια.

Σκάλισαν στο σταχτοφούρني, βρήκαν χρόνια χαμένο στη στάχτη
το παλιό, ποιος ξέρει από ποιο καιρό, κοφτερό γιαταγάνι.

Το πέρασε ο νιος Τσιγγάνος στο ζωνάρι του

αφού το βύθισε πρώτα σ' ένα καρβέλι ζεστό ψωμί.

Μούργκο, βροντοφώναξε, φημισμένο μου άτι,

αναγύρισε στο βασιλιά της Παγωνιάς και του κρύου.

Πάρε, ξανάπε το Τσιγγανόπουλο, στα πόδια σου φτερά.

Έφτασαν κάποια στιγμή στου βασιλιά το παλάτι.

Γύρω-τριγύρω άρχισε πια να μοσχομυρίζει η άνοιξη,

μπουμπούκιασαν στα κλαδιά του ροδάμια

σαν χνούδι στο πρόσωπο της γης αναμάλλιασε το χορτάρι.

Ο νιος Τσιγγάνος τράβηξε το κοφτερό γιαταγάνι.

Το άτι ανάσανε και χλιμίντρισε στο πρόσωπο του βασιλιά.

Το δεκάχρονο Τσιγγανόπουλο τον κομμάτιασε ευτύς.

Αναζωντάνεψαν πια οι Τσιγγάνοι ποντισμένοι καθώς ήταν

στη σιωπηλιά, στην ερημιά, στον πάγο, στα μαργαρωμένα τσαντήρια.

Άναψαν φωτιές, ζεστάθηκαν, αναστήθηκαν, ξεκίνησαν.

Απ' το βασιλιά του πάγου δεν έμεινε ούτε κομματάκι,

έλιωσαν ακόμη και τα κόκκαλά του.

Ο δρόμος πηγαίνει, πηγαίνει, μέχρι που το απόγευμα το αυτοκίνητό μας παθαίνει βλάβη μέσα στα χωράφια. Οι άλλοι συνεχίζουν και μόνο ο θείος μου μένει πίσω για να μας βοηθήσει.

Ο πατέρας είναι κουρασμένος. Η επισκευή κράτησε μέχρι αργά. Πρέπει να βρούμε κάπου να κοιμηθούμε. Πού

όμως; Πριν από λίγο δυο μοτοσικλετιστές μας είπαν να φύγουμε από κει και δεν υπάρχει καμιά κατασκήνωση Τσιγγάνων εδώ γύρω.

Ξεκινάμε. Διασχίζουμε ένα χωριό και... να! Γίνεται κάποιο θαύμα! Πιο κει, έξω από το δρόμο, βλέπουμε χρωματιστές σημαιούλες ν' ανεμίζουν: είναι ένα κάμπινγκ – αυτή την εποχή είναι σχεδόν άδειο. Οι γκατζέ δεν άρχισαν ακόμα τα ταξίδια όπως εμείς...

Ο πατέρας πατάει φρένο και το αυτοκίνητο σταματάει.

– Τι κάνεις εκεί; ρωτάει η μητέρα.

– Θα μείνουμε εδώ να κοιμηθούμε.

Θα πληρώσουμε όσα μας πουν. Υπάρχει νερό, μπάνιο...

Η μητέρα δε λέει τίποτα. Ο πατέρας βγαί-

νει από το αυτοκίνητο. Βγαίνω κι εγώ και τον ακολουθώ μέχρι τα γραφεία του κάμπινγκ, που βρίσκονται κοντά στην καγκελόπορτα. Πιο πέρα υπάρχει μια κούνια.

Ο πατέρας μου χτυπάει την πόρτα κι έρχεται ο φύλακας. Θα ήταν ψέματα αν σας έλεγα ότι χάρηκε που μας είδε.

- Τι θέλετε; ρωτάει.

- Θέλουμε να μείνουμε το βράδυ. Θα πληρώσουμε, αποκρίνεται ο πατέρας.

- Δεν έχουμε θέση.

- Πώς είπατε;

Ξεροκαταπίνω. Ο πατέρας επιμένει και του δείχνει το άδειο κάμπινγκ.

- Πρέπει να έχετε κάρτα, είπε ο φύλακας.

- Θα αγοράσουμε!

- Μου έχουν τελειώσει... Και ύστερα δεν μπορώ να σας πάρω γιατί θα ανακαινίσουμε το χώρο, θα γίνουν εργασίες...

- Για σήμερα μόνο.

- Λυπάμαι, είναι αδύνατον.

Ο φύλακας έφυγε κι έκλεισε την πόρτα. Πλησίασε ο θεός μου:

- Τι νομίζεις λοιπόν; Παντού τα ίδια είναι!

Γυρίζουμε αργά προς τα αυτοκίνητα. Όχι, δε θα κάνω εδώ κούνια...

Δε μ' ενδιαφέρει αλλά να: είναι κουραστικό να σε διώχνουν από παντού.

Από το βιβλίο του Μ. Σολέ, *Η τσιγγάνικη φλογέρα*

Τον καιρό εκείνο γίναν κι άλλα στο χωριό τους, παρουσιάστηκαν πρόσθετοι μεπελάδες, ιδιαίτερα εκείνος που τους ήρθε με το πρόσωπο ενός γύφτου, ενός γέροντα, και με τ' όργανό του, μίαν αρχαία πίπιζα που την κρατούσε όλη μέρα παραμάσχαλα, κι όποτε του ερχότανε το κέφι, ή το ντέρτι, τη φυσούσε παθιασμένα... Όλοι κάνανε το κέφι τους... ειδικά τους μήνες του χειμώνα, όποτε τους κλείναν οι βροχές, τα χιόνια και μαζεύονταν στον καφενέ, καπνιζόντανε από την άθλια σόμπα, απ' το ντουμάνι της, κι από τα τσιμπούκια των πιο θεριακλήδων, κι όλο αφηγιόνταν παραμύθια κι ιστορίες που τις είχαν ακουστά. Παραμυθιάς ήταν κι ο γύφτος...

Έτσι πέρασε ο χειμώνας, ο γύφτος έζησε κι αυτός καλά κι οι χωριανοί καλύτερα, εν μέρει χάρις και στην πίπιζα που ήτανε το μαγικό του εργαλείο. Το καλοκαίρι όλα γίνονταν πιο εύκολα, και επιπλέον γέμιζε ο τόπος από γύφτισσες και γύφτους και γυφτάκια, που γυρεύανε επίμονα δουλειά και που τη βρίσκαν, στα χωράφια ή στο φόρτωμα και στο ξεφόρτωμα, στο χαμαλίκι. Στήναν τα τσαντίρια τους έξω από το χωριό, κοντά στο ρέμα (κι ας τους θέριζαν οι θέρμες), μα τις πιο πολλές φορές κοιμόντανε στο υπαίθρο, κάτω απ' τ' άστρα, δίπλα στις φωτιές τους. Ο γέρος με την πίπιζα πήγαινε τώρα κι άραζε κοντά τους, ξάπλωνε όπου έβρισκε κι όπου τον καλούσαν, κι ήταν βραδιές που άκουγες τη μουσική του μέχρι αργά τη νύχτα, πολλές φορές τραγούδια, παλαμάκια οπωσδήποτε, λες κι είχαν στήσει πανηγύρι. Και γκρινιάζανε οι χωριανοί γιατί, λέει, την άλλη μέρα δεν τραβούσε η δουλειά, κοιμόντανε οι γύφτοι όρθιοι ή λέγαν όλο πως πηγαίνουν προς νερού τους και χανόντανε μια ώρα, ξάπλωναν στο χώμα, πίσω από τα στάχια, μέ-

χρι να ξανάβρουνε τη δύναμή τους, την ανάσα τους – έτσι τότε άρχιζαν τη γκρίνια, τα μαλώματα, απειλούσανε τα αυτοσχέδια αφεντικά ότι θα διώχνανε το γερο-μουζικάντη, μέχρι να τελειώνανε ο θέρος και τ' αλώνισμα, κι ύστερα ας χόρευαν και ας πηδούσαν όσο θέλανε...

Κάποια μέρα, όταν είχε ξεχειλίσει το ποτήρι, έγινε εκείνο που κανείς δεν το περίμενε: πρώτος έδωσε το σύνθημα για δρόμο ο παππούς της Ρήνας, έδιωξε απ' τη δουλειά του έναν γύφτο και μια γύφτισσα, δικαιολογήθηκε ότι το είχαν παρακάνει στο κατούρημα και στο χοντρό τους, και ότι, συνεπώς, τους έτρεφε, τους πότιζε, τους πλήρωνε αδίκως. Ένας δύο άλλοι μουρμουρίζαν πως θα κάνανε το ίδιο, «μέχρι που να βάζανε μυαλό οι ακαμάτηδες»... Όλ' αυτά ξεσήκωσαν τους ανθρώπους, άρχισαν κι αυτοί να λένε πως δούλευαν τζάμπα, για ένα ξεροκόμματο – και μαζί μ' όλους σεγοντάριζε κι ο γεράκος με την πίπιζα. Και ανάψαν τα φιλότιμα και τα γινάτια στο έπακρο, ακούστηκαν κάποια ώρα κι απειλές...

Το μόνο που έπαθε ο παππούς απ' όλη εκείνη την αμάχη, την ημέρα των συγκρούσεων, ήτανε ότι έπεσε ξερός κάποια στιγμή, πως κόπηκε η αναπνοή και η λαλιά του, και πονούσε όλο του το στήθος, κι έτσι πήρε τέλος ο καβγάς και φύγαν έντρομοι οι γύφτοι, μην τυχόν και τους φορτώσουν κανέναν πεθαμένο και το θάνατό του – πάντως, σε δυο μέρες ο παππούς συνήρθε κι είδε ότι είχε απομείνει πάλι μόνος, μοναχά με την Ειρήνη, και παντέρημος. Το δεύτερο που έπαθε ο χριστιανός, το ίδιο καλοκαίρι, συνέπεια κι αυτό της ανταρσίας, ήταν ότι έμεινε αθέριστο εκείνο το μοιραίο του χωράφι, έμεινε μάλλον μισοθερισμένο...

Μαζί με όλους χάθηκε, βεβαίως, και ο γέρος με την πίπιζα, και είπαν κάποιοι, σαν μετανιωμένοι, «δεν ήταν κακός, ο δόλιος, μόνο λίγο αλλοπαρμένος κι ασυμμάζευτος»...

Από το βιβλίο του Ν. Μπακόλα, *Η ατέλειωτη γραφή του αίματος*

Ο ΚΥΡΙΟΣ ΦΡΑΝΣΙΣ ΜΠΑΡΤΟΝ

ΝΟΜΙΖΩ ΟΤΙ ΚΑΘΕ ΤΣΙΓΓΑΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ πραγματικά θα ήθελε να ζει σ' ένα σπίτι. Ναι, θα το ήθελαν, γιατί, αν δεις το ζήτημα στο σύνολό του, η ζωή στο δρόμο είναι στ' αλήθεια σκυλίσια ζωή. Όταν είσαι σ' ένα τροχόσπιτο ούτε σπίτι έχεις ούτε ξέρεις κανένα και δεν ξέρεις τι θα κάνεις την επόμενη μέρα κι ούτε είναι εύκολο να κερδίσεις χρήματα. Το καλοκαίρι μπορείς να μαζέψεις κεράσια και μήλα και λυκίσκο, αλλά όταν το μάζεμα των μήλων τελειώνει, σε διώχνουν και τότε βρίσκεσαι στους δρόμους μέσα στο χειμώνα.

Είμαι ευτυχισμένος που οι παλιές μέρες πέρασαν. Πριν από χρόνια, όταν είχαμε τα άλογα, τα πεταλώναμε μια φορά το μήνα ή κάθε έξι εβδομάδες και όταν δεν είχαμε τα χρήματα που χρειαζόταν για το πετάλωμα, αφήναμε τα άλογα να προχωρούν χωρίς πέταλα μέχρι να κερδίσουμε αυτά τα χρήματα, βλέπεις τι εννοώ.

Όλα αυτά πήγαιναν πολύ, να είσαι στο δρόμο, να σε σταματά η αστυνομία. Όταν τα αντιμετωπίζεις αυτά όλη σου τη ζωή, κουράζεσαι όσο να 'ναι, δεν έχεις σπίτι, δεν ξέρεις κανέναν, βλέπεις τους ανθρώπους σου μόνο μια φορά το χρόνο ή λίγο πιο συχνά, και τελικά, όταν βρέθηκα με αυτή τη γυναίκα σκέφτηκα, θα βρω ένα μέρος για να μπορώ να βγαίνω από κει το πρωί και να γυρίζω πίσω το βράδυ. Κι αυτό έκανα. Αγόρασα ένα κομμάτι γη και έβαλα εκεί το τροχόσπιτο και μια μέρα έρχεται το δημοτικό συμβούλιο και μου λένε «Έχεις άδεια να μένεις εδώ;».

Είπα «Όχι, δεν ήξερα ότι χρειάζεται άδεια».

Αυτός λέει «Φυσικά, είναι απαραίτητο να έχεις άδεια».

Είχα αγοράσει αυτή τη γη με χρήματα που είχα μαζέψει από το μάζεμα των φρούτων και του λυκίσκου και από το πούλημα των ξύλων, για εκατό λίρες.

Εφτά χρόνια αφότου αγόρασα το οικόπεδο, μαζεύω περισσότερα λεφτά, και λέω στη γυναίκα μου «Θα χτίσω ένα σπίτι πάνω σ' αυτή τη γη». Έτσι πήγα να δω κάποιον και αυτός μου είπε «Πήγαινε στο Καντέρμπουρυ και δες τον αρχιτέκτονα», είπε, «θα σου κάνουν τα σχέδια, ό,τι σχήμα θέλεις εσύ για το σπίτι σου. Μετά», είπε, «θα τα υποβάλουν στο Συμβούλιο».

Κι έτσι κι έκανα κι ήρθε μια Δευτέρα και τα απέρριψαν. Μετά από τρεις τέσσερις Δευτέρες τα υποβάλαμε πάλι και πάλι τα απέρριψαν. Και μετά ξαφνικά έρχεται ένας άνθρωπος από το δημοτικό συμβούλιο και λέει «Λοιπόν, φοβάμαι ότι δεν μπορείς να φτιάξεις σπίτι σε αυτό το οικόπεδο, γιατί βρίσκεται σε ζώνη πρασίνου και πρέπει να τα μαζεύεις».

«Λοιπόν», απάντησα, «είμαι αποφασισμένος να φτιάξω ένα σπίτι για να μείνω εδώ. Γυρίζω σε ολόκληρη τη χώρα για πενήντα χρόνια» είπα «κι έχω αποφασίσει να τελειώσω τις μέρες μου εδώ».

Έτσι, για να μην πολυλογώ, άλλοι τρεις τέσσερις μήνες πέρασαν και ξανασυνάντησα αυτόν τον κύριο Μπολ, τον αρχιτέκτονα από το Καντέρμπουρυ. Αυτός είπε «Θα υποβάλω τα σχέδια ξανά την άλλη Δευτέρα». Έτσι τα πήγε ξανά την άλλη Δευτέρα και πέρασαν.

Τι χαρά που έκανα! Πήγα να δω δυο οικοδόμους και κανονίσαμε να έρχονται και να δουλεύουν τα Σαββατοκύριακα για έξι μήνες. Κι αγόρασα όλη την άμμο, τα μπάζα, τα τούβλα που χρειάζονταν. Πήρα το δικό μου φορτηγό για να μεταφέρω τα υλικά, και βοήθησα λίγο όπου χρειαζόταν κι έτσι χτίστηκε αυτό το σπίτι. Και είμαι πολύ ευτυχισμένος εδώ. Έχει τουαλέτες μέσα στο σπίτι, και δύο μεγάλα δωμάτια, και, πραγματικά, δεν έχω καμία επιθυμία να γυρίσω στο δρόμο, όχι τώρα.

Αυτές οι παλιές μέρες της πείνας πέρασαν.

Από το βιβλίο του J. Sandford, *Τσιγγάνοι*

6. ΟΤΑΝ ΤΑΞΙΔΕΥΩ ΓΙΑ ΔΟΥΛΕΙΑ... ΟΙ ΧΑΡΕΣ ΚΑΙ Η ΓΝΩΣΗ

ΣΤΟ ΠΛΑΙΝΟ ΣΠΙΤΙ έμεναν κάτι πρωτοξάδερφα της μπάμπως μου από τη μάνα της και μαζί τους κουβαλούσαν έναν παππού, τον πατέρα τους, Φανούρη ονομαζόμενο, χιλιάδων χιλιάδων χρόνων. Μ' εκατόν δύο εγγόνια, εί-

κοσι δισέγγονα, δέκα τρισέγγονα, και τα μισά του δόντια χρυσά, όλον τον κόσμο είχε διατρέξει, την περίμετρο της γης σε χιλιόμετρα δέκα φορές είχε κάνει ο παππούς αυτός, όλα τα είχε δει, όλα τα 'ξερε. Είχε περπατήσει την Ελλάδα, την Τουρκία, τη Γιουγκοσλαβία πιθαμή προς πιθαμή, με το άλογο ή με το κάρο, τη Γερμανία την είχε τριγυρίσει με σιδηρόδρομο, δούλεψε μάλιστα εκεί και σ' ένα εργοστάσιο κάποιο φεγγάρι...

Σ' όλα τα μέρη είχε μείνει, παντού είχε τσαντιρώσει, ο νους του χάρτης ανάγλυφος της γεωγραφίας ήτανε, όποια τοποθεσία και αν ανέφερες, θα τη γνώριζε. Αν άκουγε στο ραδιόφωνο, ας πούμε,

Σπερχειάδα, «Α, στη Σπερχειάδα βγαίνουνε οι καλύτερες μπάμιες» θα σ' άρχιζε. Αν γινότανε λόγος για τ' Αίβαλί, τη Σμύρνη, «Έχει δικοί μας πολλοί εκεί, σου 'λεγε. Πανιά κάνουνε όμορφα, χαλιά κάνουνε...». Για τη Βέροια: «Κόσμο φιλότιμο βρίσκεις. Κάποτε, που σκιστήκαν από το χιόνι τα τσαντίρια μας, μέσα στα σπίτια τους μας κοίμισαν...».

Αν ανάφερες τη Γιουγκοσλαβία... «Από κει είχα φέρει την τρίτη γυναίκα μου», θα σου διηγιόταν. «Τη φόρτωσα σ' ένα κάρο και με καμιά δεκαριά άλογα μπροστά κι άλλα τόσα ξοπίσω ερχόμαστε. Γερμανοί τότε ήτανε, μέχρι να φτάσουμε στους δικούς μας, στην Άρτα που βρήκαμε τα τσαντίρια τους, τρεις φορές μ' ακουμπήσαν με το πιστόλι τους. Την πρώτη κοντά στο Μοναστήρι, έξω από ένα δάσος, σ' αυτί το πιστόλι μου βάζουν. "Ποιοι είστε; Πού πάτε;" "Είμαστε Τσιγγάνοι, περπατάμε για το ψωμάκι μας" τους λέω, μας άφησαν. Τη δεύτερη, μες στο λόγγο: "Κλέψατε όπλ' απ' τις αποθήκες" με το πιστόλι στο στόμα με σημαδεύαν...

"Όπλα εμείς; Τσαμπάσηδες εμείς είμαστε. Ζώα πουλάμε, αγοράζουμε". "Φύγετε". Την τρίτη με πήρε μια ξώφαλτη σφαίρα τους στο λαιμό, να το σημάδι της.

Όσο για τη γυναίκα, δεν πρόλαβε να πατήσει το πόδι της στην Ελλάδα, σκοτώθηκε. Πέσαμε σε μια μάχη των Γερμανών με τους αντάρτες. Κι εκεί πάνε κι άλογα και γυναίκα».

Πήρε τότε την τέταρτή του, εκείνη που 'γινε αργότερα όπως το φιλανδέζικο «ευχαριστώ».

- Το φιλανδέζικο «ευχαριστώ»; Δηλαδή; Πώς λένε οι Φιλανδοί «ευχαριστώ»;

- Λένε «κίτος».

Κήτος έγινε η τέταρτή του συμβία. Καρότσα ολόκληρη την ξεχείλιζε μοναχή της, όταν ανέβαινε, και οι φουστάνες της περισσεύαν.

– Και πού έμαθε ο παππούς φιλανδικά;

Ο παππούς έμαθε φιλανδικά στα τουριστικά μαγαζιά της Ελλάδας, που γύρναγε κι ακόνιζε μαχαίρια, ψαλίδια, πριόνια... Αφού έκανε διάφορες δουλειές στη ζωή του ο παππούς αυτός, τώρα τελευταία, λίγο πριν αρρωστήσει και περιοριστεί στο σπίτι, είχε έναν τροχό και γύριζε. Πιάνοντας η άνοιξη, με τον τροχό στην πλάτη και μια αλλαξιά ρούχα στο δισάκι του, έμπαινε σ' ένα ταξί που τον έβγαζε στο λιμάνι. Έπαιρνε το πλοίο κι από νησί σε νησί έφερνε βόλτα τα τουριστικά μαγαζιά ακονίζοντας και μαθαίνοντας σπρέχεν, κίτος, ντακόρ... διάφορα...

Από το βιβλίο της Π. Σωτηράκου, *Το φουστάνι της Κλεοπάτρας*

«Γιαγιά, εδώ είσαι;» φώναξε ο Δημήτρης. Η γιαγιά φάνηκε απ' την πόρτα. Είδε τη μικρή και της χαμογέλασε.

«Καθίστε στην αυλή κι έρχομαι».

Τα παιδιά κάθισαν κάτω απ' την κληματαριά. Η γιαγιά εμφανίστηκε με μια αγκαλιά φρούτα. Τα άφησε πάνω στο τραπέζι.

«Ούτε φύλλο δεν κουιέται πάλι σήμερα. Κι αυτά τα τζιτζίκια άλλη δουλειά δεν κάνουν».

«Η Αντέλ, γιαγιά, μένει στο ξέφωτο».

«Έχεις όμορφο όνομα, κορίτσι μου».

«Το πηγάδι είναι βαθύ,

το πηγάδι είναι στενό,

έπεσα μέσα, χτύπησα,
για λίγο ουρανό».

«Είναι ωραία να γνωρίζεις άλλους τόπους» είπε η γιαγιά.

«Κουραζόμαστε. Δεν προλαβαίνουμε να γνωρίσουμε τόπους ούτε κι ανθρώπους. Μας λένε πως μοιάζουμε με σαλιγκάρια, έτσι που κουβαλάμε το νοικοκυριό μαζί όπου κι αν πάμε. Εσείς είσατε φιλόξενοι. Αλλού δεν είναι έτσι». Έσκυψε το κεφάλι.

«Τα φρούτα για σας τα έφερα. Είναι απ' τον κήπο» άλλαξε κουβέντα η γιαγιά.

«Θα φύγουμε σε λίγο» είπε ο Δημήτρης. «Θα πάμε στην πλατεία να βρούμε τον παππού».

«Να του πείτε να μην αργήσει για το μεσημεριανό. Αλλά δε θα σας ακούσει».

Δυο χελιδόνια πέταξαν από πάνω τους.

«Αυτά μου κάνουν παρέα» είπε η γιαγιά παραπονεμένα. «Γεια σας, παιδιά μου!»

Το κορίτσι την κοίταξε καθώς σηκώθηκε και μπήκε στο σπίτι.

«Ήλιε, στείλε μίαν ακτίνα να με βγάλει απ' το πηγάδι, καβάλα σ' αϊτού φτερά να δω τ' ουρανού κάποιο σημάδι».

Πήραν πάλι τα ποδήλατα και γρήγορα κίνησαν προς την πλατεία. Η Τσιγγάνα γελούσε συνέχεια και χτυπούσε το καμπανάκι του ποδηλάτου. Τα μαλλιά της ανέμιζαν. Ο Δημήτρης έτρεχε μπροστά.

Συνάντησαν τον παππού καθώς έδενε το καΐκι. Τον φώναξαν. Ακούμπησαν τα ποδήλατα δίπλα και τον πλησίασαν.

«Καλώς μου τα!»

Ήταν η πρώτη φορά που η μικρή έβλεπε τον παππού. Της φαινόταν περίεργος. Διαφορετικός από τους παππούδες του καταυλισμού. Και οι τρεις πήραν το δρόμο για το ταβερνάκι του Μήτσου. Εκείνος παραξενεύτηκε που είδε μαζί τους το κορίτσι. Έφερε το συνηθισμένο κανατάκι, τέσσερα ποτήρια και κάθισε μαζί τους.

«Τι νέα λοιπόν;» Κοίταξε τη μικρή.

Ο μπαρμπα-Γιάννης τον αγριοκοίταξε. Δεν είχε καμία όρεξη να την τρομάξει με τις ερωτήσεις του. Ο Μήτσος συμμορφώθηκε. Η Τσιγγάνα κοίταζε τη θάλασσα.

«Επιτρέπεται τουλάχιστον να μάθω τ' όνομά της;»

Γέλασαν με την ερώτησή του.

«Αντέλ».

«Δεν ξέρω, κορίτσι μου, από πού έρχεστε ούτε πού πάτε. Όμως καλωσορίσατε στον τόπο μας» είπε ο παππούς και γέμισε τα ποτήρια όλων.

«Ας τσουγκρίσουμε στην υγεία της λοιπόν!» Κι άδειασε το πρώτο ποτήρι. Οι υπόλοιποι ήπιαν μια γουλιά. Το μελαχρινό της προσωπάκι έκανε μια γκριμάτσα στη γεύση του ξανθού κρασιού. Ο Μήτσος είχε αρκετό κόσμο στην ταβέρνα και τους άφησε μόνους. Ο παππούς άρχισε αργά, σχεδόν τραγουδιστά:

«Όταν δούλευα ακόμα στα καράβια και ταξίδευα, είχα πάντα δυο κρυφούς καημούς. Να ξαναϊδώ τη γυναίκα μου και να μάθω το μυστικό της ζωής. Ίσως γι' αυτό και να ταξίδευα. Ήθελα να δω όσα πιο πολλά μπορούσα. Να μάθαινα όσα περισσότερα χωράει τούτο το μυαλό. Καθόμουνα στην πρύμνη του πλοίου και κοίταζα την απέραντη γραμμή που ενώνει θάλασσα κι ουρανό. Διάβαζα τα σύννεφα, τους σχηματισμούς των πουλιών, το χρώμα της θάλασσας και τ' ουρανού. Μα η μεγαλύτερη μαγεία ήταν ύστερα από βροχή. Στις καταιγίδες πάλευα με τα στοιχεία της φύσης – άνιση μάχη σαν το Δαβίδ και το Γολιάθ. Υπέμενα το πείσμα τ' ουρανού.

Γιατί ήξερα πως αργότερα θα 'βγαине ένα τόξο απέραντο, χρωματιστό, ουράνιο, που θα έπιανε απ' τη μια άκρη τ' ουρανού ως την άλλη, λούζοντάς τον με τα χρώματά του. Κι εγώ σαν μαγεμένος να το κοιτώ και να προσπαθώ να καταλάβω από πού ξεκινά. Ταξίδεψα σε χώρες πληγωμένες απ' τον πόλεμο, σε χώρες με μοναδική ομορφιά μα άσχημη ιστορία. Ματωμένη».

Γέμισε το ποτήρι του. Τα παιδιά είχαν κρεμαστεί απ' τα χείλη του. Το άδειασε.

«Παππού, πες μας καμιά ιστορία από κάποιο ταξίδι σου» τον παρακάλεσε ο Δημήτρης.

Εκείνος κοίταξε τη μικρή Τσιγγάνα. Ο ήλιος είχε κοκκινίσει το προσωπάκι της. Του έγνεψε καταφατικά.

«Μήνες ταξιδεύαμε σε μια θάλασσα που δεν είχε τελειωμό. Έβγαίνα, θυμάμαι, στο κατάστρωμα με λαχτάρα να δω τη στεριά. Μα εκείνη, λες κι ήθελε να με παιδεύει, δεν έλεγε να φανεί. Ώσπου ανάμεσα στα χρώματα ενός ξημερώματος είδαμε μια κουκκίδα στον ορί-

ζοντα. Κατάλαβα πως είχαμε φτάσει. Σ' εκείνη τη μακρινή χώρα ζούσαν άνθρωποι με σχιστά μάτια. Δεν μπορούσες να καταλάβεις πότε γελούσαν, γιατί φαίνονταν πάντα έτσι. Ευτυχισμένοι. Στην πραγματικότητα δεν ήταν όλα όμορφα σ' εκείνο τον τόπο. Οι άνθρωποι πεινούσαν. Καλλιεργούσαν μόνοι τις τροφές τους, και να έπεφτε χαλάζι ή δυνατή βροχή, τα κατέστρεφε όλα. Προσεύχονταν νύχτα και μέρα στο Θεό τους να τους έχει καλά. Εκείνους και τα παιδιά τους. Ώσπου να φεύγαμε πάλι για άλλη γη θα μέναμε δεκατέσσερις μέρες σ' εκείνο τον τόπο. Κάποιοι από μας θα μέναν σε ξενοδοχεία. Άλλους θα φιλοξενούσαν οι κάτοικοι. Εγώ ήμουν απ' αυτούς.

Έμενα σε μία οικογένεια που είχε τρία αγόρια. Δούλευαν όλοι τους σκληρά, κι εγώ ένοιωθα υποχρέωση να τους βοηθήσω. Μονάχα ο ένας –ο μικρότερος– πήγαινε ακόμα σχολείο. Τη γλώσσα δεν την καταλάβαινα, διάβαζα τα χαμόγελα, τα χέρια, τις κινήσεις. Απ' την πρώτη στιγμή όμως πρόσεξα πως ο μικρός ήταν διαφορετικός. Σαν να 'χε ένα χάρισμα κρυφό, που οι άλλοι ποτέ δε θα 'βρισκαν και ποτέ δε θα αποκτούσαν. Του άρεσε η παρέα μου κι ερχόταν στο δωμάτιο που έμενα και με κοιτούσε. Με παρακολουθούσε έτσι όπως έτρωγα, όπως περπατούσα, λες κι είχα έρθει από άλλο κόσμο. Μια μέρα μου έδειξε πως ήθελε να τον ακολουθήσω. Με πήγε σ' ένα μέρος όχι πολύ μακριά απ' το σπίτι. Είχε βάλει πολλές πέτρες τη μια πάνω στην άλλη, φτιάχνοντας μια αράδα ψηλή.

Γονάτισε και μ' έβαλε να γονατίσω. Σταύρωσε τα χεράκια του, έκλεισε τα μάτια, έσκυψε το κεφάλι κι έμεινε έτσι για πολλή ώρα. Εγώ τον κοίταζα. Το πρόσωπό του στην αρχή ήταν ταραγμένο. Ύστερα γαλήνευε, ώσπου πήρε μια έκφραση που δεν είχα ματαδεί. Έμοιαζε

με άγγελο. Κατάλαβα πως προσευχόταν. Σ' ένα δικό του Θεό. Σε κάτι που πίστευε μονάχα ο ίδιος. Έπαιρνε δύναμη. Γαλήνη. Ήθελε να το μοιραστεί μαζί μου. Μπορεί να 'θελε το μυστικό του να ταξίδευε. Να 'φευγε απ' τον τόπο του. Μετά τις δουλειές στις φυτείες μ' έπαιρνε απ' το χέρι και πηγαίναμε στην πόλη. Φόραγε τα καλά του παπούτσια με περισσή περηφάνια. Ήταν όλο καμάρι. Μου 'δειχνε τους δρόμους, τους ανθρώπους, τα σπίτια που μοιάζαν παλάτια και τ' άλλα – ίδια κοτέτσια. Σήκωνε το κίτρινο χεράκι του ψηλά και μου 'δειχνε το φεγγάρι. Ήτανε ίδιο απ' όποιον τόπο και να το 'βλεπες. Και τα μάτια του χαμογελούσαν πιο πολύ. Όσο πιο πολύ μπορούν να χαμογελάσουν δυο μάτια χαμογελαστά. Την ημέρα που θα 'φευγα μ' έπιασε και μου 'δωσε μια ζωγραφιά. Στη μια πλευρά του χαρτιού είχε ζωγραφίσει ένα παιδί με το πιο μεγάλο χαμόγελο. Στην άλλη το ίδιο παιδί με τα σχιστά του μάτια γεμάτα δάκρυα. Εκείνη την ημέρα αποχαιρέτισα τη χώρα με τον κόκκινο ήλιο».

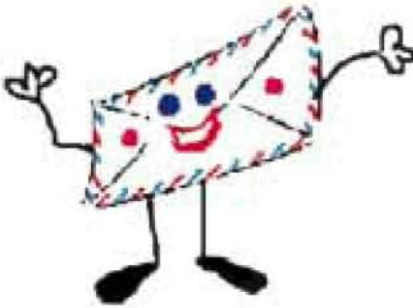
Γέμισε το ποτήρι του και το άδειασε για μια ακόμα φορά. Το κορίτσι εξακολουθούσε να τον κοιτάζει. Εκείνος σηκώθηκε.

«Μικρή μου, εύχομαι να ξαναδώ το λαμπερό σου προσωπάκι».

Της έκλεισε το μάτι. Η Αντέλ χαμογέλασε και το πρόσωπό της έγινε πιο λαμπερό. Πήραν τα ποδήλατα και κατευθύνθηκαν προς το μαγαζί του Τάσου.

Από το βιβλίο της Ε. Κατσαμά, *Σαν τα χελιδόνια*

ΚΑΙ ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΑΞΙΔΕΥΟΥΝ...

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ και της Μαρίνας λέει πως υπάρχουν λογής λογής ιστορίες: ιστορίες μικρές κι ιστορίες μεγάλες, ιστορίες σοβαρές κι ιστορίες αστείες, άλλες λιγόλογες και κοφτές, άλλες φλύαρες και μακριές, άλλες ευχάριστες κι άλλες λυπητερές. Λέει ακόμα πως υπάρχουν ιστορίες καινούριες κι ιστορίες παλιές, ιστορίες ψεύτικες κι ιστορίες αληθινές. Και ξέρει να λέει απ' όλες ο πατέρας του Μαρίνου και της Μαρίνας. Τους διηγείται ένα σωρό απ' αυτές, όποτε τα παιδιά το ζητήσουν και πιο πολύ τα βράδια, πριν πέσουν να κοιμηθούν.

– Κι όταν φύγεις, ποιος θα μας λέει εμάς παραμύθια και ιστορίες; ρώτησε η Μαρίνα, σαν άκουσε πως ο πατέρας της θα πάει ταξίδι, θα λείψει έναν ολόκληρο μήνα, μπορεί και δύο, για δουλειές. Εγώ λέω καλύτερα να μην πας, γκρίνιαξε. Δε γίνεται να κοιμόμαστε χωρίς ν' ακούσουμε ούτε μια ιστορία...

Ο Μαρίνος δεν είπε τίποτα. Σαν πιο μεγάλος που ήταν, ήξερε πως ένας δημοσιογράφος δεν μπορούσε να πει όχι και να μην πάει

εκεί που τον έστειλε ο διευθυντής της εφημερίδας του. Γιατί δημοσιογράφος ήτανε ο πατέρας του Μαρίνου και της Μαρίνας. Έγραφε, δηλαδή, στην εφημερίδα ιστορίες αληθινές, ειδήσεις και νέα, για να τα διαβάζουν οι άνθρωποι και να ξέρουν τι συμβαίνει στον κόσμο. Γι' αυτό ήξερε τόσο καλά πόσων λογιών ιστορίες υπάρχουν. Και γι' αυτό μπορούσε να λείει απ' όλες στο Μαρίνο και στη Μαρίνα το βράδυ πριν κοιμηθούν.

- Άμα φύγεις, θα πάρεις μαζί και τις ιστορίες σου, κλαψούρισε ξανά η Μαρίνα. Κι εγώ δε θέλω οι ιστορίες σου να πάνε τόσες μέρες ταξίδι...

- Για σκέψου! γέλασε ο μπαμπάς. Οι ιστορίες μου θα πάνε ταξίδι! Να λοιπόν που υπάρχουν και ιστορίες που ταξιδεύουν! Όμως, αφού είν' έτσι, μη στενοχωριέσαι καθόλου. Θα σας στέλνω πίσω, από κει που θα 'μαι, μια ιστορία κάθε βδομάδα. Περισσότερες δε θα μπορώ, γιατί θα 'χω δουλειά.

- Ωραία! Ωραία! ενθουσιάστηκε η Μαρίνα.

- Από το τίποτα και μία μόνο την εβδομάδα κάτι θα είναι, μουρμούρισε ο Μαρίνος. Μόνο να προσπαθήσεις να είναι παράξενες οι ιστορίες που θα μας στέλνεις. Να μην έχουμε ξανακούσει άλλες που να τους μοιάζουν...

- Ναι, ναι! Παράξενες! χοροπήδησε η Μαρίνα. Μας το υπόσχεσαι, πατερούλη μου;

- Σας το υπόσχομαι, είπε κείνος. Θα μου υποσχεθείτε όμως κι εσείς πως θα γράφετε και θα μου στέλνετε μια ιστορία κάθε βδομάδα.

- Δηλαδή να σου γράφουμε γράμμα; δεν κατάλαβε καλά ο Μαρίνος.

- Όχι, δε θέλω γράμμα. Γράμμα θα μου γράφει η μαμά. Εσείς

θέλω να μου γράφετε μια ιστορία δική σας, κάτι αστείο ή σοβαρό που θα σας συμβαίνει κάθε βδομάδα.

- Εγώ δεν ξέρω ακόμα να γράφω, κατσούφιασε η Μαρίνα, που θυμήθηκε πως στο νηπιαγωγείο δε μαθαίνουν να γράφουνε τα παιδιά.

- Κι εγώ κάνω λάθη, στενοχωρήθηκε ο Μαρίνος, που θυμήθηκε πως στην Τρίτη δημοτικού τα παιδιά κάνουν ακόμα μπόλικά λάθη όταν γράφουν.

- Θα σας βοηθάω εγώ, μπήκε στη μέση η μαμά, για να μη χαλάσει του μπαμπά το χατίρι.

- Ε, τότε καλά, ησύχασε ο Μαρίνος. Θα σου γράφουμε μια ιστορία κάθε Σάββατο, που δεν έχουμε και σχολείο.

Κι η Μαρίνα συμφώνησε.

Βρήκαν λοιπόν τα δυο παιδιά ένα μεγάλο τετράδιο με φύλλα λευκά και γράψανε απέξω:

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΠΟΥ ΤΑΞΙΔΕΥΟΥΝ

Λ. Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου,
Ιστορίες που ταξιδεύουν με το Μαρίνο και τη Μαρίνα

Όμως οι ιστορίες ταξιδεύουν κι από στόμα σε στόμα.

Μια τέτοια ιστορία είναι η ιστορία του πρωτομάστορα που...

Σαράντα πέντε μάστοροι κι εξήντα μαθητάδες
γιοφύριν εθεμέλιωναν σης Άρτας το ποτάμι.
Ολημερίς το χτίζανε, το βράδυ εγκρεμιζόταν.
Μοιριολογούν οι μάστοροι και κλαίν' οι μαθητάδες:
«Αλίμονο στους κόπους μας, κρίμα στις δούλεψές μας,
ολημερίς να χτίζουμε, το βράδυ να γκρεμιέται».
Πουλάκι εδιάβη κι έκατσεν αντίκρυ στο ποτάμι,
δεν εκελάηδε σαν πουλί, μηδέ σα χελιδόνι,
παρά εκελάηδε κι έλεγε ανθρωπινή λαλίτσα:
«Α δε στοιχειώσετε άνθρωπο, γιοφύρι δε στεριώνει.
Και μη στοιχειώσετε ορφανό, μη ξένο, μη διαβάτη,
παρά του πρωτομάστορα την όμορφη γυναίκα,
πο 'ρχεται αργά τ' αποταχύ και πάρωρα το γιόμα».

Τ' άκουσ' ο πρωτομάστορας και του θανάτου πέφτει.
Πιάνει, μηνάει της λυγερής με το πουλί τ' αηδόνι,
αργά ντυθεί, αργά αλλαχτεί, αργά να πάει το γιόμα,
αργά να πάει και να διαβεί της Άρτας το γιοφύρι.
Και το πουλί παράκουσε, κι αλλιώς επήγε κι είπε:
«Γοργά ντύσου, γοργά άλλαξε, γοργά να πας το γιόμα,
γοργά να πας και να διαβείς της Άρτας το γιοφύρι».

Να τηνε κι εξανάφανεν από την άσπρη στράτα.
Την είδ' ο πρωτομάστορας, ραγίζεται η καρδιά του.
Από μακριά τους χαιρετά κι από κοντά τους λέει:
«Γεια σας, χαρά σας, μάστοροι και σεις οι μαθητάδες,
μα τι έχει ο πρωτομάστορας κι είναι βαργωμισμένος;»
«Το δαχτυλίδι το 'πεσε στην πρώτη την καμάρα,
και ποιος να μπει και ποιος να βγει το δαχτυλίδι να 'βρει;»
«Μάστορα, μην πικραίνεσαι, κι εγώ να πα' σ' το φέρω,
εγώ να μπω κι εγώ να βγω, το δαχτυλίδι να 'βρω».

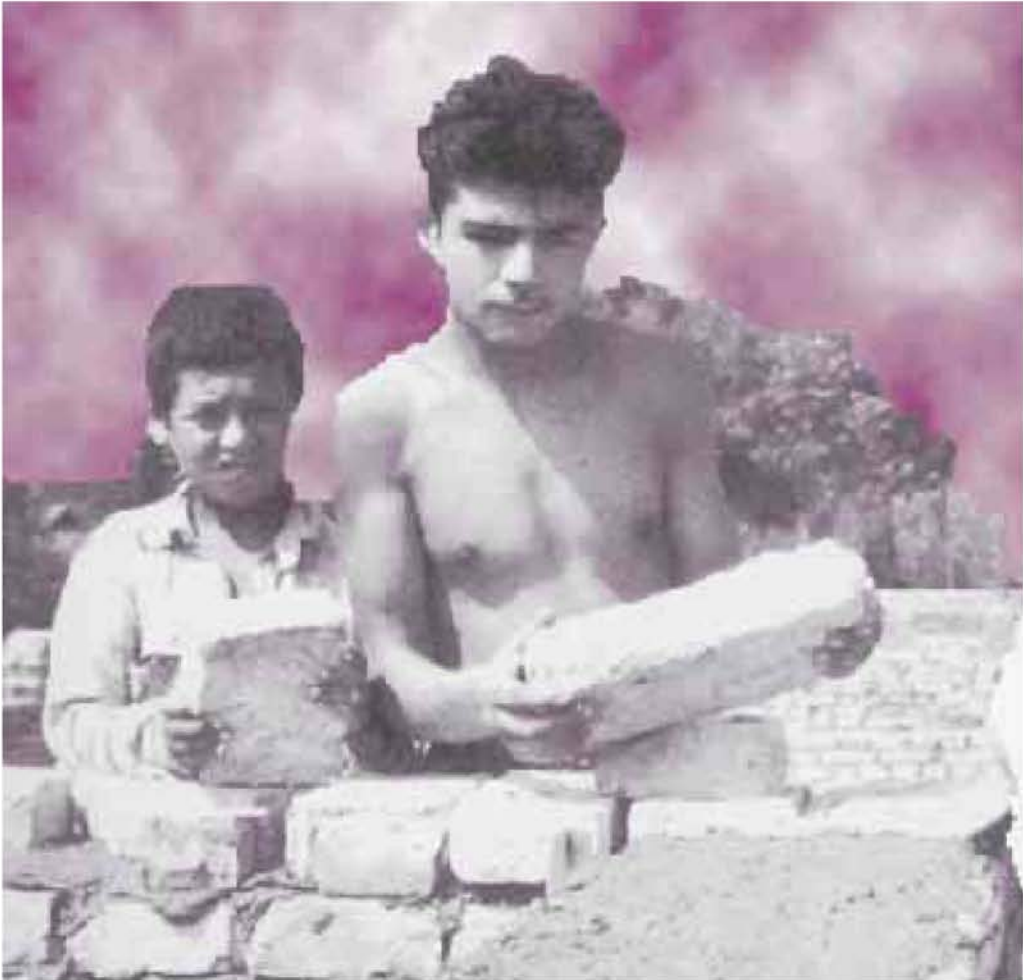
Μηδέ καλά κατέβηκε, μηδέ στη μέσ' επήγει:
«Τράβα, καλέ μ' τον άλυσο, τράβα την αλυσίδα,
'τι όλον τον κόσμο ανάγειρα και τίποτες δεν ήβρα».
Ένας πιχάει με το μυστρί κι άλλος με τον ασβέστη,
Παίρνει κι ο πρωτομάστορας και ρίχνει μέγα λίθο.

«Αλίμονο στη μοίρα μας, κρίμα στο ριζικό μας!
Τρεις αδερφάδες ήμαστε, κι οι τρεις κακογραμμένες.
Η μια 'χτισε το Δούναβη, κι η άλλη τον Αφράτη,
Κι εγώ η πλιό στερνότερη της Άρτας το γιοφύρι.
Ως τρέμει το καρυόφυλλο, να τρέμει το γιοφύρι,
Κι ως πέφτουν τα δεντρόφυλλα, να πέφτουν οι διαβάτες».

«Κόρη, το λόγον άλλαξε κι άλλη κατάρρα δώσε,
πο 'χεις μονάκριβο αδερφό, μη λάχει και περάσει».
Κι αυτή το λόγον άλλαξε, κι άλλη κατάρρα δίνει!

«Αν τρέμουν τ' άγρια βουνά, να τρέμει το γιοφύρι,
κι αν πέφτουν τ' άγρια πουλιά να πέφτουν οι διαβάτες,
τι έχω αδερφό στην ξενιτιά, μη λάχει και περάσει».

Δημοτικό τραγούδι

Τρία αδέρφια γεφύρι έχτιζαν.
Τη μέρα το 'χτιζαν, τη νύχτα γκρεμιζόταν.
Τα τρία αδέρφια συμφώνησαν,
συμφώνησαν και αποφάσισαν:
'Όποια από τις γυναίκες τους έρθει πρώτη αύριο
να τη χτίσουν στη μέση του γεφυριού.
Φάνηκε να 'ρχεται η όμορφη Γιουρκέ
(η γυναίκα του μικρότερου αδελφού).
Στο δεξί της χέρι φέρνει κρύο νερό
και στο αριστερό της χέρι ζεστό φαγητό.
Της κάνει νόημα (ο άντρας της) με το χέρι να φύγει.
Αυτή πιο γρήγορα έρχεται.
Τα τρία αδέρφια συμφώνησαν,
συμφώνησαν και αποφάσισαν.
Έτυχε στον πιο μικρό αδελφό.
– Έλα, έλα Γιουρκέ, γυναίκα μου.
Το δαχτυλίδι μου έπεσε στη μέση του γεφυριού.
– Μην κλαις, μην κλαις αντρούλη μου,
θα σου το βγάλω το ασημένιο δαχτυλίδι σου.
Και η γυναίκα σήκωσε τα μανίκια για να βγάλει το δαχτυλίδι,
το πεσμένο στη μέση του γεφυριού...
– Άφησέ με, άφησέ με αγάπη μου
παιδί έχω, δεν είναι φασκιωμένο.
– Μητέρα έχεις, θα το φασκιώσει,
θα το φασκιώσει το ατύλιχτο παιδί σου.
– Έχω ρούχα μωρουδιακά σε πλύση,
άπλυτα είναι, όχι πλυμένα.

Τραγούδι των Πομάκων, που ζουν στα βουνά της Θράκης

Μια φορά κι ένα καιρό κάπου σαράντα ώρες δρόμο από ένα πλατύρροο και βαθύρροο ποτάμι, ζούσε ένας τσιγγάνος μαζί με τη γυναίκα του, την όμορφη Λένκα. Εκείνος είχε ξεχωρίσει απ' το μπουλούκι, καθόνταν στην άκρη το χωριό και ζούσε με τη γυναίκα του και με τα παιδιά του μονιασμένοι και αγαπημένοι. Ήταν μάστορας, πετροπελεκητής, δούλεβε μέρα νύχτα για το ψωμί της φαμίλιας του ίσαμε που με την αξιосύνη του γίνηκε φημισμένος αρχιμάστορας, πελεκάνος. Οι άνθρωποι απ' τη μια και την άλλη μεριά το ποτάμι παρακαλούσαν το Θεό να βρίσκονταν, λέει, ένας τεχνίτης που να έχτιζε στο ποτάμι ένα γεφύρι.

Ο τσιγγάνος άκουγε για το γεφύρι, πήγε μια μέρα, λογάριασε, παρουσιάστηκε στους προεστούς του διπλανού χωριού και είπε ότι αναλαμβάνει να φτιάξει εκείνο το γεφύρι. Οι προεστοί συμφώνησαν να δώσουν στον αρχιμάστορα αυτόν και στο μπουλούκι του κάπου ένα μιλιούνη φλουριά. Εκείνος ανέλαβε να φτιάσει το γεφύρι σε δώδεκα χρόνια. Με είκοσι καμάρες κάπου τριάντα μέτρα πάνω απ' το ποτάμι, φαρδύ όσο να διαβαίνουν άνετα τέσσερα κάρα μαζί. Αν δεν το έφτιαχνε στη συμφωνημένη διορία, θα τον κρεμούσαν και αυτόν και το μπουλούκι του στην πλατεία του χωριού.

Ο αρχιμάστορας-τσιγγάνος είχε στο μπουλούκι του κάπου πενήντα νομάτους, όλους χτιστάδες και πετροπελεκητάδες, φημισμένους πελεκάνους, τους πιο πολλούς φυσικά τσιγγάνους. Έκοψαν κορμούς από δέντρα, έβαλαν παλούκια, στέργισαν τα θεμέλια στο γεφύρι. Διάβηκαν δέκα χρόνια. Ο αρχιμάστορας είχε ξεχάσει και ύπνο και φαμίλια, τα μαλλιά στο κεφάλι του άρχισαν να γίνονται δυο λογίων. Το ίδιο κι οι μάστοροι, οι παραμάστοροι, οι πελεκητάδες κι οι

καρφάδες άρχισαν να γερνούνε. Η διορία πλησίαζε, το γεφύρι δεν προχωρούσε πάνω απ' τα θεμέλια. Ο αρχιμάστορας συλλογισμένος, οξωνού, έπαιρνε κάθε δειλινό το ερημικό στρατί στην άκρη το ποτάμι, διαλογίζονταν ολόσκυφτος, το ποτάμι βούιζε πλάι του, ίσαμε που θόλωνε το δικό του μυαλό. Βασίλεβε ο ήλιος και εκείνος αναγύριζε στο ποτάμι, στο σουρούπωμα πικραμένος, παραλογισμένος.

Ένα βράδυ στο αναγύρισμά του εκείνο αντάμωσε ένα παράξενο διαβάτη. Περπατούσε ανάλαφρα, σαν τάχα να μην πατούσε στη γη. Το κορμί του έμοιαζε ανάλαφρο σαν πουπουλένιο. Ο διαβάτης τον ρώτησε σιγανά. Εσύ είσαι ο αρχιμάστορας σ' αυτό το γεφύρι; Ναίσκε. Θέλεις να σε βοηθήσω να φτιάσεις το γεφύρι μέσα στην διορία που υποσχέθηκες; Ο αρχιμάστορας τα έχασε. Ποιος είσαι του λόγου σου; Μάστορας δα πιο φημισμένος από μένα, που μπορείς να στεριώσεις τις κάμαρες στο γεφύρι; Και τι γυρέβεις για πληρωμή σου. Γυρέβω να μου πουλήσεις την ψυχή σου και εγώ θα σου δώσω το σχέδιο. Έλα κοντά, κοίταξε, του είπε. Αληθινά πάνω απ' τις όχτες του πλατύρροου και βαθύρροου ποταμιού, πέρα απ' τη βουή του, ξανάφανε μέσα στο σούρουπο ένα όμορφο φανταχτερό γεφύρι σαν το ουράνιο δοξάρι.

Οι καμάρες του, τριάντα στη σειρά, ψηλότερα κάπου τριάντα μέτρα απ' το ποτάμι ήσαν ολοφώτεινες, άνθρωποι, κάρα και ζωντανά πηγαινοέρχονταν, ενώ ψηλά στα σύννεφα αναφερούγιζαν χιλιάδες θεοπούλια. Ο αρχιμάστορας ασάλεφτος θάβμαζε το παραμυθένιο εκείνο γεφύρι, τις όμορφες καμάρες του, το πήγαινε-έλα του κόσμου, τ' αναφερούγισμα των πουλιών.

Βλέπεις; τον ρώτησε ο παράξενος διαβάτης. Ναίσκε. Λοιπόν, έχω τη δύναμη να σου δώσω το σχέδιο να φτιάσεις το γεφύρι όπως το

είδες κι όπως το φαντάστηκες μέσα σου, στην ορισμένη διορία. Ωστόσο θέλω για πληρωμή μου ολόκληρη την ψυχή σου. Γίνεται; Αλλιώςτικα θα χάσεις το κορμί της γυναίκας σου της όμορφης Λένκας, γιατί είναι γραμμένο από τη μοίρα. Από καταβολής κόσμου κανένα γεφύρι να μη στεργιώνει παρά μονάχα σε ανθρώπινο κουφάρι. Αποφάσισε...

Ο αρχιμάστορας αναγύρισε περισσότερο συλλογισμένος παρά πριν, ενώ ο διαβάτης που δεν ήταν άλλος παρά ο ίδιος ο έξω από δω χάθηκε στο τρίστρατο ανάλαφρος σαν τον άνεμο.

Τρεις μέρες και τρεις νύχτες ο αρχιμάστορας στόμα είχε και μιλιά δεν είχε. Είχε χάσει τον ύπνο του, είχε χάσει το κέφι του, ούτε έτρωγε, ούτε έπινε, συλλογιζόνταν μονάχα κι αναστέναζε. Οι μαστόροι, χτιστάδες, πελεκητάδες, κουβαλητάδες, καλφάδες, τον κύτταζαν μονάχα και θλίβονταν περίσια. Ξαφνικά, στο ποτάμι, καθώς ξημέρωνε ο Θεός την ημέρα ξανάφανε η Λένκα, η γυναίκα του, τσιγγάνα, πιο πολύ έλαμπε το πρόσωπο παρά το δαχτυλίδι με τη διαμαντόπετρα που φορούσε στο μεσιανό της το δάχτυλο. Ήταν στολισμένη, ντυμένη στα γιορτινά της, σαν να πήγαινε σε πανηγύρι. Το κορμί της ολόϊσο σαν κυπαρίσι, τα μαλλιά της ξέπλεχτα στους ώμους της αληθινοί μαύροι καταράχτες.

Οι μάστοροι, οι πελεκητάδες, τα μαστορόπουλα, σταμάτησαν ξαφνικά θωρώντας την στην οχτιά.

Το γεφύρι, όσο έχτιζαν απ' την αβγή γκρεμίστηκε πάλι, τα νερά στο ποτάμι θόλωσαν κι η βουή του ακούονταν σαν οργισμένη, λες και αγρίεψε το αόρατο στοιχείο του. Ο αρχιμάστορας απ' την αντίπερα οχτιά, ξαφνιάστηκε, σήκωσε εκείνη το χέρι της να τον χαιρετί-

σει από μακριά. Το δαχτυλίδι ξέφυγε από το δάχτυλό της, έπεσε στο ποτάμι, προσπάθησε εκείνη να το πιάσει, γλίστρησε, ωστόσο το ποτάμι ήταν βαθύ, φουρτουνιασμένο, μέρα νύχτα άγριο σαν λυτό αγρίμι. Η αρχιμαστόρισα έπεσε στο ποτάμι.

Ο άντρας της, ο φημισμένος αρχιμάστορας ταραχτήκε, δέκα μαστορόπουλα που ήξεραν κολύμπι βούτηξαν ευτύς στα οργισμένα νερά. Την έπιασαν απ' τα μαλλιά προσπαθώντας να την βγάλουν στην άκρη πάνω απ' τα θεμέλια. Ωστόσο μια τεράστια νεροφείδα βγαίνοντας απ' τα θεμέλια ανατυλίχτηκε στη μέση της και την κάρφωσε πάνω στο πιο σίγουρο θεμέλιο.

Εκείνη κατάφερε κάποια στιγμή, έβγαλε το κεφάλι της από το νερό, το κορμί της δεμένο σαν με αλυσίδες απ' τα θεμέλια που την κρατούσε γερά η άσπλαχνη νεροφείδα. Λυπηθείτε με, είπε, έχω παιδιά, το κορμί μιας μάνας δεν είναι για να στεργιώνει τα θεμέλια στα γεφύρια. Αν ωστόσο αυτή είναι η μοίρα μου, τότε καθώς ανατραντάζει ο άνεμος τα φουρτουνιασμένα κλαδιά, έτσι να ανατραντάζονται κι οι καμάρες σ' αυτό το γεφύρι.

Σαν απόλογος στη δικιά της λαλιά ακούστηκε από το ποτάμι μια παράξενη αντίθετη φωνή. Ολοφάνερο απ' το στοιχειό του ποταμιού. Άλλαξε Λένκα τη βουλή και πες μια εφχή αντί για κατάρα, γιατί στο γεφύρι θα περάσουν χιλιάδες άνθρωποι ανάμεσά τους πολλές μάνες με παιδιά...

Εκείνη, βουλιάζοντας πια στην άβυσσο των νερών, πρόλαβε και είπε: Όσο στέρεος είναι ο θόλος του ουρανού κι ο πάνω κόσμος, άλλο τόσο σίγουρες να γίνουν οι καμάρες...

Οι μάστοροι, τα μαστορόπουλα, οι χτιστάδες, οι λασητζήδες,

οι πελεκητάδες, οι καρφάδες, ρίχτηκαν εφτύς στη δουλειά και πριν το ηλιοβασίλεμα είκοσι πανέμορφες καμάρες χτίστηκαν πάνω στο πανώριο κορμί της άμοιρης Λένκας, γυναίκας του αρχιμάστορα-άντρα της.

Την άλλη αβγή οι πρώτες ηλιαχτίδες πέσαν πάνω στις είκοσι άσπρες καμάρες, στο πέτρινο γεφύρι, μοναδικό πια στον κόσμο σ' ανατολή και δύση. Από τότε ο άνεμος αργοσάλεβε στις καμάρες σαν καϊδεύοντάς τες με τ' αιθέρια του δάχτυλα, οι άνθρωποι πλούσιοι και φτωχοίπραματεφτάδες απ' την πόλη, ζεβγάδες από τα χωριά, περνοδιαβαίνουν ασταμάτητα.

Τα γεφύρια, χτισμένα στα λογής-λογής ποτάμια, σ' ολόκληρο τον κόσμο είναι θεμελιωμένα πάνω σ' ανθρώπινα κορμιά. Κανένα, ωστόσο, δεν είναι τόσο σίγουρο και τόσο όμορφο, όσο εκείνο με τις είκοσι κάμαρες που είναι θεμελιωμένο πάνω στο πανώριο κορμί της αρχιμαστόρισας, της Λένκας. Ούτε εσείς, ούτε εγώ, ούτε κανένας άλλος διαβάτης, πέρασε απ' εκείνο το γεφύρι ίσαμε σήμερα, αλλά σε πρώτη ευκαιρία λέμε να το διαβούμε ένας-ένας είτε πολλοί μαζί αν στο μεταξύ βρίσκεται ακόμα...

Από τη συλλογή του Τ. Γιαννακόπουλου, *Τα τσιγγάνικα παραμύθια*

7. ΣΥΝΤΡΟΦΟΙ ΤΟΥ ΤΑΞΙΔΙΟΥ

ΡΩΤΗΣΑ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟ ΛΗ ΠΩΣ ΤΟΥ ΕΙΧΕ ΦΑΝΕΪ Η ΑΛΛΑΓΗ ΑΠΌ ΤΑ ΑΜΆΞΙΑ ΠΟΥ ΤΑ ΕΣΕΡΝΑΝ ΆΛΟΓΑ ΣΤΑ ΤΡΟΧΌΣΠΙΤΑ.

«Λοιπόν, μ' έναν τρόπο δεν υπάρχει διαφορά όταν είσαι σταματημένος, αλλά υπάρχει μεγάλη διαφορά όταν κινείσαι.

Με τη μηχανή τη μια στιγμή είσαι εδώ και την άλλη είσαι φεύγας. Αλλά όταν είχες το άλογο και το αμάξι καθόσουν στο σκαλοπάτι και πρόσεχες τα πάντα καθώς περνούσες. Και όλοι έρχονταν γύρω σου για να μιλήσουν και σε ήξεραν παντού. Οι άνθρωποι σταματούσαν για να μιλήσουν σε σένα. Και συ τότε θα σταματούσες το γέρικο άλογο και θα καθόσουν να πεις μια κουβέντα.

Αλλά με το αυτοκίνητο όλα περνούν γρήγορα. Ποτέ δε βλέπεις κανέναν. Ποτέ δε βλέπεις την εξοχή ή τίποτα άλλο. Όμως πηγαίνο-

ντας εδώ κι εκεί με το άλογο και το αμάξι ήταν το πιο ραχατλίδικο πράγμα στον κόσμο.

Υπάρχει και κάτι άλλο που έχει να κάνει με το γέρικο άλογο: όταν είσαι με το άλογο έχεις κάτι δικό σου. Βρίσκεσαι εκεί έξω μαζί του και αυτό βοσκάει, και όταν βοσκάει, νιώθεις πραγματικά κοντά του. Σε κάνει να ξεχνιέσαι. Ένα άλογο μπορεί να σε κάνει να ξεχάσεις πολλές από τις στενοχώριες σου.

Το καλύτερο άλογο που είχα ποτέ ήταν ένα άλογο που το έλεγαν Μπρυν. Το είχα πάρει από το Άσφορντ. Όταν το αγόρασα ήταν πέντε χρονών. Όταν οι άνθρωποι που τον πουλούσαν τον έβαλαν να τρέξει πάνω κάτω για τη δημοπρασία, ήξερα ότι αυτό ήταν το άλογο που μου ταίριαζε. Ξέρεις, μια συνηθισμένη δημοπρασία: υπάρχουν σαράντα πενήντα άλογα εκεί κι εσύ πρέπει να κοιτάξεις αν έχουν τίποτα κουσουρία, όπως σκασίματα στο δέρμα ή τίποτα άλλο. Και μετά περιμένεις, μέχρι να εμφανιστεί το άλογο που θέλεις.

Ο άνθρωπος που κάνει τη δημοπρασία θα σηκωθεί και θα πει "Τι θα δίνετε για το νούμερο τάδε;" και συ πρέπει να κάνεις μια προσφορά γι' αυτό. Κάποιος θα πει "Δίνω δέκα λίρες γι' αυτό το άλογο" και συ σηκώνεις το χέρι σου για να προσφέρεις έντεκα. Και τότε κάποιος άλλος θα πει δώδεκα και συ θα σηκωθείς και θα κάνεις προσφορές μέχρι να το αγοράσεις... ξέρεις πώς γίνεται. Ο Μπρυν ήταν ωραίο άλογο, τι καλό άλογο που ήταν.

Τα άλογα μου αρέσουν περισσότερο από τα σκυλιά. Δεν μπορώ να κρύψω ότι προτιμώ τα άλογα, πραγματικά τα προτιμώ. Αλλά μου αρέσουν και τα σκυλιά επίσης, μου αρέσουν».

Από το βιβλίο του J. Sandford, *Τσιγγάνοι*

Η Μόρφω τη λίγη ώρα που περνούσε κάθε πρωί κοντά στον αδελφό της, έκανε πολλές γνωριμίες. Πρόθυμη και εξυπηρετική καθώς ήτανε, οι άρρωστοι την έστελναν πότε στο μπαρ και πότε στο φαρμακείο κι έβγαζε το χαρτζιλίκι της με το παραπάνω.

Ας αφήσουμε πια τη γιατρό τη Γιάννα. Η Μόρφω τα άξιζε τα λεφτά που της έδινε, γιατί το αμάξι της, από εκεί που ήταν το πιο βρώμικο, έγινε το πιο καλογουαλισμένο στον περίβολο. Σ' αυτή της τη δουλειά η Μόρφω απόκτησε και βοηθό και χωρίς διάφορο μάλιστα. Από σκέτη αγάπη για τα αυτοκίνητα. Τον έλεγαν Άγο και ήταν πρόσφυγας από την Αλβανία.

Μεγαλύτερος από τη Μόρφω, είχε τη μάνα του σε διπλανό θάλαμο να συνέρχεται από δύσκολη εγχείριση. Ήξερε από αμάξια, γιατί δούλευε σε συνεργείο, και την αγαπούσε την τέχνη του. Εξηγούσε διάφορα στη Μόρφω, επιμένοντας πως τ' αυτοκίνητα ήτανε σαν ζωντανά, το καθένα με τη δική του ζωή και τη δική του ιδιοτροπία και συνήθειες. Αν πήγαινες με τα νερά τους, τα έκανες πρώτους φίλους. Το κορίτσι τον άκουγε με γουρλωμένα μάτια και τεντωμένα αυτιά... ακούς εκεί φίλους τα σιδερικά...

Μάθαινε όμως πράγματα που δεν τα είχε βάλει ο νους της! Για σκέψου, τ' άψυχα αμάξια να είναι σαν ζωντανά!

Και γιατί όχι; επέμενε ο καινούριος της φίλος. Δεν περπατάνε, δεν τρέχουν, δε φωνάζουν με την κόρνα τους, δεν κάνουν φασαρία με τη μηχανή τους; Δεν τα ταίζουμε πότε βενζίνη και πότε λάδια;

Κι η Μόρφω δεν ήξερε αν της έλεγε αλήθεια ή αν την κοροίδευε... Και καλά το «Φιάτ»! Αμάξι με τα όλα του! Αμ' εκείνο το σαραβαλάκι το «Ντάτσουν» σαν τι ζωή να είχε; Αυτό ήτανε, πες, ετοιμοθάνατο.

Όμως, όταν δεν τον χρειάζονταν οι μεγάλοι, η Μόρφω άρχισε να πηγαίνει κοντά στο «Ντάτσουν» και βάλθηκε να το ψάχνει, να το χαϊδεύει, να του μιλά. Πήρε θάρρος κι άρχισε να σκαρφαλώνει στην καμπίνα, να σκαλίζει τους μοχλούς, να δοκιμάζει τα όσα της είχε εξηγήσει ο φίλος της ο Άγος.

Και, πραγματικά, το «Ντάτσουν» σαν να της μιλούσε.

Από το βιβλίο της Ν. Τζώρτζογλου, *Τα σωφεράκια*

8. Ο ΧΩΡΟΣ ΜΟΥ

(Η σκηνή περιγράφει την κατάσταση ύστερα από ένα σεισμό.)

«ΠΟΥ ΕΙΧΑΝ ΒΡΕΙ όλοι τους τις σκηνές; Πλησιάσαμε και ρωτάγαμε. «Κάτω στο εκκλησάκι, στην άκρη της πόλης, κάνουν διανομή οι αρχές. Πηγαίνετε και σεις να πάρετε» μας είπαν.

– Θα μας δώσουν;

– Γιατί να μη σας δώσουν; Δεν είσαστε άνθρωποι εσείς;

– Μωρ' εμείς το ξέρουμε ότι είμαστε άνθρωποι, αλλά...

Τι χάναμε, πάντως; Πήγαμε. Μπήκαμε στη σειρά.

Όταν φτάνουμε μπροστά στο γραφειάκι του «Ποιος, πού, γιατί».

– Τι θέλετε σεις εδώ; μας αποπαίρνει ένας αρμόδιος.

– Ε, τι,... ό,τι κι οι άλλοι θέλουμε..., του απαντάμε.

– Δεν είναι για σας, άντε φύγετε...

– Και γιατί αυτό;

– Γιατί εσείς είσαστε σκηνίτες.

– Ε και τι... μέγαρο σας γυρεύουμε; Σκηνές σας γυρεύουμε.

– Δε δικαιούστε.

– Και γιατί αυτό;

– Είναι για όσους έμειναν άστεγοι.

– Μα κι εμείς άστεγοι είμαστε.

– Είναι για όσους έμειναν άστεγοι τώρα.

– Δηλαδή όσοι έμειναν άστεγοι τώρα νικάνε όσους είναι άστεγοι από πάντοτε; Άστεγοι μια ζωή είμαστε.

Ο ένας από τους δύο υπαλλήλους πετάει το στιλό του νευριασμένος και μπαίνει σ' ένα δωματιάκι. Ο άλλος σηκώνεται κι επιστρατεύοντας υπομονή προσπαθεί να μας δώσει να καταλάβουμε ότι «δεν εμπόμαστε εις την παρούσαν περίστασιν», ότι πρέπει να φύγουμε, «διότι έχουν εργασίαν».

Από το βιβλίο της Π. Σωτηράκου, *Το φουστάνι της Κλεοπάτρας*

«Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένα ωραίο πριγκιπόπουλο. Ζούσε σ' ένα πανέμορφο παλάτι κι είχε πολλούς υπηρέτες. Οι πόρτες ήταν όλο σκαλίσματα και τα πόμολα χρυσά. Τα ρούχα του ήταν χρυσοκέντητα, όλα ραμμένα από τους καλύτερους ράφτες. Τα μάτια του ήταν σαν δυο γαλαζόπετρες και τα μαλλιά του, κατάμαυρα κι ατίθασα, θύμιζαν αδάμαστο άλογο. Το χαμόγελό του ήταν το πιο ωραίο απ' όλα κι ήταν σαν την ανατολή του ήλιου.

Ήταν καλόκαρδος και ρομαντικός. Κάθε τόσο έβγαινε στον κήπο του που ήταν γεμάτος απ' όλων των λογίων τα λουλούδια. Τριαντάφυλλα, γαρίφαλα, γαρδένιες, τουλίπες, γιασεμιά... Έκοβε μερικά και στόλιζε μόνος του τα κρυστάλλινα βάζα του δωματίου του. Μετά καθόταν μπροστά απ' το πιάνο του και γέμιζε όλο το παλάτι με τις μελωδίες του. Σαν τελείωνε, ανέβαινε πάνω στο κάτασπρο άλογό του κι έτρεχε μες στο δάσος σαν τον άνεμο.

Το πριγκιπόπουλο αυτό αγαπούσε μια πανέμορφη κοπέλα γεμάτη καλοσύνη κι ευγένεια. Ήταν όμως φτωχιά κι ο βασιλιάς δεν την ήθελε για νύφη...

Τελικά, μετά από πολλές προσπάθειες, το πριγκιπόπουλο κατάφερε να κάνει γυναίκα του την αγαπημένη του κι ο γάμος τους κρατούσε τρεις μέρες και τρεις νύχτες. Έρχονταν άρχοντες και λαϊκοί άνθρωποι απ' τα πέρατα της χώρας, γινόταν γλέντι τρανό και ζούσαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα».

Το παραμύθι αυτό και πολλά παραμύθια σαν κι αυτό μας τα έλεγε η γιαγιά μας, σε μένα και στα τρία μου αδέρφια όταν ήμαστε παιδιά. Για μένα αυτό το παραμύθι ήταν πολύ ξεχωριστό γιατί, όσο παράξενο κι αν σου φαίνεται, έβρισκα μέσα του κάτι απ' τη δική μου πραγματικότητα.

Δε ζούσα φυσικά σε κανένα τεράστιο παλάτι, αλλά και το δικό μου σπιτάκι, με το ένα δωμάτιο και την κουζινίτσα του, ήταν πανέμορφο. Μπορεί να μην είχα πολλούς υπηρέτες, είχα όμως πολλά αδέρφια και πολλά εξαδέρφια που κάθονταν κι αυτά στην ίδια αυλή. Οι πόρτες δεν είχαν χρυσά πόμολα αλλά γυάλιζαν, όπως και όλα τα υπάρχοντά μας, από την πάστρα και την καθαριότητα.

Τα μαλλιά μου ήταν κι αυτά κατάμαυρα κι ατίθασα και, απ' ό,τι μου έλεγαν, το χαμόγελό μου ήταν συμπαθητικό και, πάνω απ' όλα, αληθινό.

Η αυλή του σπιτιού μου ήταν μεγάλη και ίσως να μην υπήρχαν μέσα όλων των λογιών τα λουλούδια, υπήρχε όμως μια ωραία μπουκαμβίλια και πολλές γλάστρες με πολύχρωμα λουλούδια. Όταν η μαμά μου έκοβε λουλούδια, δεν τα έβαζε σε κανένα κρυστάλλινο αλλά σε ένα απλό γυάλινο βάζο. Ήταν όμως το ίδιο όμορφα!

Βέβαια εγώ δεν ήξερα να παίζω πιάνο, έπαιζε όμως ο αδελφός

μου πολύ καλό τουμπερλέκι. Τόσο ωραία έπαιζε, που κάθε φορά χορεύαμε ασταμάτητα.

Ο παππούς μου είχε ένα γκρίζο γέρικο άλογο που σε καμία περίπτωση δεν ήταν ικανό να τρέξει σαν τον άνεμο, όμως εγώ τον περίπατό μου τον έκανα μια χαρά. Πήγαινα γύρω γύρω στη γειτονιά. Αφετηρία είχα το μπακάλικο, προχωρούσα ευθεία κι έφτανα στο ψιλικατζίδικο. Συνέχιζα λίγο δεξιά και νάσου ο φούρνος. Τώρα λίγο αριστερά κι όλοι οι άνθρωποι με χαιρετούσαν μέσα απ' τον καφενέ. Σε λίγο γύριζα πίσω στο μπακάλικο κι ο παππούς με κατέβαζε απ' το άλογο, το έδενε σ' ένα δέντρο που είχε η διπλανή αλάνα και τρέχαμε για το σπίτι μας.

Εγώ και τ' αδέρφια μου δεν είχαμε δικά μας δωμάτια. Όμως ακόμα και τώρα θυμάμαι πόσο όμορφο ήταν το μικρό μας παλατάκι. Με το που έμπαινες απ' την πόρτα έβλεπες ένα μικρό χωλάκι, όπου ίσα ίσα χωρούσε ένα μπαουλοντίβανο. Εκεί κοιμόταν ο μεγάλος μου αδελφός. Απέναντι ήταν η πιατοθήκη στολισμένη με άσπρα πετσετάκια κι όλες οι αλουμινένιες κατσαρόλες ν' αστράφτουν πάνω πάνω.

Αριστερά ήταν το δωμάτιο. Αυτό το δωμάτιο ήταν η κρεβατοκάμαρά μας, το σαλόνι μας κι η τραπέζαριά μας. Κατά μήκος του δωματίου ήταν ο γιούκος μας που είχε μέσα όλα τα στρωσίδια για να κοιμηθούμε.

Ήταν σκεπασμένος μ' ένα σεντόνι άσπρο που στην κάτω μεριά του είχε κεντημένα κόκκινα τριαντάφυλλα. Τα είχε κεντήσει η μητέρα μου αφού πρώτα τα είχε ζωγραφίσει πάνω στο σεντόνι.

Δεξιά απ' το γιούκο ήταν η τηλεόραση κι αριστερά ένα διπλό κρεβάτι. Τραπέζι δεν είχαμε γιατί τρώγαμε κάτω. Και να είχαμε, δε θα μας ήταν χρήσιμο. Στον άλλο τοίχο ήταν η ντουλάπα και μια παιδική κούνια, όπου κοιμόταν η μικρή μου αδελφή.

ΝΑ ΣΕΒΕΣΑΙ ΤΟ ΧΩΡΟ ΜΟΥ...

ΚΑΙ ΛΙΓΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η έννοια του χώρου είναι σημαντική για τον καθορισμό της έννοιας της ομαδικής ταυτότητας, του ποιος ανήκει και ποιος δεν ανήκει σε μία συγκεκριμένη ομάδα η οποία συνδέεται με μια ορισμένη χωρική περιοχή και δομεί τη συνοχή της μέσα από αυτή τη σχέση, ταυτιζόμενη τελικά με το χώρο στον οποίο (πραγματικά ή φανταστικά) ζει και κινείται. Στις σύγχρονες κοινωνίες, τα εθνικά κράτη έχουν αναδειχθεί ως η σημαντικότερη γεω-πολιτισμική οντότητα που έχει την παραπάνω συνεκτική και συμβολική λειτουργία. Η κοινή αίσθηση για την ιδιότητα του πολίτη έχει παραδοσιακά βασιστεί στην αίσθηση του ανήκειν σε μία (και χωρική) περιοχή (το εθνικό κράτος), μία περιοχή που προσδίδει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ταυτότητας. Πρέπει ωστόσο να θυμόμαστε ότι οι «τόποι» είναι σύνθετες περιοχές με πολλές και συχνά συγκρουόμενες κοινότητες που

διασταυρώνονται σε αυτούς. Η υπεροχή του εθνικού παράγοντα δεν εξάλειψε (μολονότι επηρέασε) τις ταυτίσεις των ανθρώπων με τον ιδιαίτερο τόπο καταγωγής τους ή τη γειτονιά τους και τα εθνικά κράτη συνυπάρχουν με άλλα (υπερεθνικά) μορφώματα που επίσης προσδιορίζουν την ταυτότητα των ανθρώπων. Οι Έλληνες, για παράδειγμα, μπορούν ταυτόχρονα να αισθάνονται (ή να μην αισθάνονται) Βαλκάνιοι ή Ευρωπαίοι. Σε κάθε περίπτωση, τα Βαλκάνια και η Ευρώπη αποτελούν γεω-πολιτισμικές οντότητες στις οποίες τοποθετείται ο κάθε Έλληνας, συνειδητά ή ασυνείδητα, προκειμένου να διαμορφώσει την ταυτότητά του.

Ακριβώς επειδή αυτοί οι «τόποι» στους οποίους δομείται τόσο το «εγώ» μας όσο και το «εμείς» στο οποίο εντασσόμαστε είναι σύνθετοι, το περιεχόμενό τους δεν είναι ούτε ενιαίο ούτε μονοσήμαντο. Ο χώρος μπορεί να βιώνεται και να σηματοδο-

τείται με διαφορετικό τρόπο από τους διάφορους ανθρώπους που κατοικούν σε αυτόν, ανάλογα με τη θέση τους, τις σχέσεις και τις δραστηριότητες που αναπτύσσουν σε αυτό το χώρο. Η συμβολική αναπαράσταση του κάθε χώρου, από την άλλη πλευρά, δεν εκφράζει απαραίτητως τις εμπειρίες όλων των κατοίκων του. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, τη Θήβα.

Για κάποιους η Θήβα είναι μια βιομηχανική πόλη κοντά στην Αθήνα, για άλλους η πατρίδα του Οιδίποδα. Για μερικούς από τους Τσιγγάνους κατοίκους της όμως η Θήβα είναι οι γραμμές του τρένου που διασχίζουν τον καταυλισμό τους, η άκρη της εθνικής οδού στην οποία κάνουν τις συναλλαγές τους με τους γκατζέ, πουλώντας, αγοράζοντας και αναζητώντας εργασία. Κάποιοι θα πουν ότι η Θήβα έχει όμορφα ή άσχημα σπίτια, οι περισσότεροι όμως από αυτούς τους Τσιγγάνους θα μιλήσουν για τον αδόμητο χώρο της, τα χωράφια και τις αχρησιμοποίητες εκτάσεις όπου οργανώνουν και ζουν τη ζωή τους.

Στη διαπλοκή του χώρου με το χρόνο, δηλαδή στην ιστορική αποτύπωση του χώρου, δεν «επιβιώνουν» όλες αυτές οι εμπειρίες. Στην «επίση-

μη» ιστορία ο κάθε τόπος καταγράφεται μέσα από τα μάτια και τις εμπειρίες των κυρίαρχων ομάδων. Για το λόγο αυτό θα βρει κανείς πολλά στοιχεία για την εγκατάσταση των Φράγκων στη μεσαιωνική Μεθώνη, ελάχιστα όμως για την εξίσου σημαντική και μακρόχρονη εγκατάσταση των Τσιγγάνων.

Οι χώροι ποτέ δεν κατοικούνται ούτε βιώνονται ενιαία. Όμως η συνθετότητα της κατοίκησης τους, η ποικιλία των σχέσεων, των αλληλεπιδράσεων και των συγκρούσεων που αναπτύχθηκαν σε αυτούς, δεν αποτυπώνεται στον τρόπο με τον οποίο αυτοί οι χώροι γίνονται σύμβολα. Και αυτό είναι ευνόητο από μία πλευρά: ένα σύμβολο, για να έχει ισχύ και να επιτρέπει την ταύτιση με αυτό, πρέπει να είναι απλό. Άμεσο, απαλλαγμένο από αντιφάσεις. Έτσι, βλέπουμε συχνά η «σημερινή» πολυμορφία των κατοίκων μιας περιοχής να αντιπαρατίθεται με μία παρελθοντική εξιδανικευμένη έννοια ενός χώρου όπου (υποτίθεται ότι) κατοικούσαν συμπαγείς και ομογενείς κοινότητες. Οι «παλιοί Αθηναίοι» παραπονιούνται ότι από τότε που «οι επαρχιώτες» ήρθαν στην Αθήνα, χάλασε η «πόλη τους». Οι Έλληνες ανησυχούν για το μέλλον της Ελλά-

δας εξαιτίας της άφιξης των «αλλοδαπών». Και οι «Ευρωπαίοι» αμφισβητούν την ικανότητα ορισμένων χωρών να αποτελέσουν μέρος της «Ευρώπης».

Ο ΠΕΡΙΘΩΡΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

Αυτή η στατική, απομονωμένη από τις σύνθετες ιστορικές διαδικασίες, εξιδανικευμένη έννοια του «τόπου», τοποθετημένη σε ένα παρελθόν με ομογενή και μονοσήμαντο χαρακτήρα, έχει χρησιμεύσει ιστορικά για να δικαιολογήσει τη δημιουργία «περιθωρίου», τη χωροθέτηση και τον αποκλεισμό «περιθωριακών» ομάδων. Για να υπάρξει όμως «περιθώριο», πρέπει να υπάρχει και ένα κέντρο σε σχέση με το οποίο ορίζεται το περιθώριο. Στο τελευταίο μισό του 20ού αιώνα ο «περιθωριακός χώρος» καθορίζεται σαφέστερα και αυστηρότερα εξαιτίας του ολοένα και αυστηρότερου σχεδιασμού και της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, των αλλαγών στα σχήματα χρήσης της γης και στον τρόπο ζωής. Επομένως, ομάδες που παίρνουν την επικήτα του «αποκλίνοντος» από την κυρίαρχη κοινωνία και καταλαμβάνουν «περιθωριακούς» χώρους, γίνονται ολοένα και περισσότερο ορατές και ευδιάκριτες

στα πλαίσια αυτού του οργανωμένου και ελεγχόμενου περιβάλλοντος.

Η στατική αντίληψη για το «χώρο» αλληλοτροφοδοτείται με τη στατική αντίληψη για ορισμένες –περιθωριοποιημένες– ομάδες. Ο μέχρι τώρα εξοβελισμός των Τσιγγάνων στο χώρο του λαο-γραφικού, δηλαδή του στατικού, έχει καθηλώσει τη μελέτη της ζωής αυτού του πληθυσμού σε μια ανιστορική διάσταση. Αυτή η γραφικοποίηση δεν εκδηλώνεται μόνο σε διαχρονικό επίπεδο, όταν περιγράφει τη σχέση των Τσιγγάνων με το χρόνο και την ιστορία αλλά και σε συγχρονικό επίπεδο, όταν περιγράφει τη σχέση των Τσιγγάνων με το χώρο. Κάτω από το γενικό όρο Τσιγγάνοι, όρο που εφηύραν και χρησιμοποιούν κυρίως οι μη Τσιγγάνοι, αποκρύπτεται η ποικιλία των ομάδων που κατοικούν και/ή μετακινούνται σε ένα χώρο, η δυναμική των μεταξύ τους σχέσεων καθώς και οι πληθυσμιακές μεταβολές των «τσιγγάνικων» εγκαταστάσεων.

Όταν, για παράδειγμα, αναφερόμαστε στους «Τσιγγάνους του Αλιβερίου», συχνά θεωρούμε ότι ο προσδιορισμός που δίνουμε εξαντλεί τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού στον οποίο αναφερόμαστε.

Οι άνθρωποι αυτοί, με τον τρόπο που τους αναπαριστούμε στο λόγο μας έχουν μόνο δύο χαρακτηριστικά: είναι Τσιγγάνοι και ζουν στο Αλιβέρι (χωρίς ωστόσο να επηρεάζουν τη φυσιογνωμία του Αλιβερίου κατά οποιονδήποτε τρόπο). Έτσι εγκλωβίζουμε τη δυναμική της συγκεκριμένης ομάδας σε μια στατική αναπαράσταση, μια αναπαράσταση χωρίς ζωντάνια και βάθος. Ποιος άραγε γνωρίζει ότι η ομάδα αυτή μέχρι το 1922 ζούσε στη συνοικία Αγίων Θεοδώρων Παλαιών Βόλου και ότι με την ανταλλαγή πληθυσμών πολλοί από αυτούς υποχρεώθηκαν να μετοικήσουν στην Τουρκία; Οι υπόλοιποι εγκαταστάθηκαν στις περιοχές Αλμυρού και Φαρσάλων, ενώ η μόνιμη εγκατάστασή τους στην περιοχή Αλιβερίου άρχισε στις αρχές τις δεκαετίας του '70. Αγνωούμε ότι οι ίδιοι αναγνωρίζουν επιλεκτικά συγγένειες με μέλη της ίδιας φάρας που ζουν σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδας. Αγνωούμε, με δυο λόγια, όλα εκείνα τα στοιχεία που προσδίδουν σε έναν πληθυσμό την ιστορική και κοινωνική του διάσταση, τα στοιχεία εκείνα που αναγνωρίζουν τη δυναμική του και διασφαλίζουν τα δικαιώματά του για ύπαρξη και εξέλιξη.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο περιθωριακός χώρος μπορεί να γίνει αντιληπτός σαν «χώρος» (φυσικός και/ή πολιτισμικός) που δημιουργείται για ορισμένες ομάδες, προς τον οποίον αυτές διοχετεύονται από την κυρίαρχη κοινωνία, ώστε να επιβληθεί σε αυτές η περιθωριακή τους ταυτότητα. Αυτό γίνεται προκειμένου η «περιθωριακή» κουλτούρα να οριοθετηθεί, να ελεγχθεί, να ομοιογενοποιηθεί και να «διαφοροποιηθεί» από το κυρίαρχο πολιτισμικό ρεύμα. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται είναι αμφίδρομες: η σύνδεση ενός χώρου με μια περιθωριοποιημένη ομάδα προσδίδει περιθωριακό χαρακτήρα και στον ίδιο το χώρο και, από την άλλη πλευρά, η διαβίωση ορισμένων ομάδων σε ένα συγκεκριμένο χώρο παράγει και αναπαράγει τον περιθωριακό χαρακτήρα τους.

Για παράδειγμα, οι περιοχές που οι Τσιγγάνοι καταλαμβάνουν βρίσκονται συνήθως σε «περιθωριακές ζώνες», όπως αυτές όπου οι περιβαλλοντικές συνθήκες είναι φτωχές ή επίσφαλεις.

Εξαιτίας της περιθωριακής φύσης αυτής της «γης», η ευρύτερη κοινωνία μπορεί να «κλείσει τα μάτια», μολονότι οι Τσιγγάνοι μπορεί να την

καταλαμβάνουν «παράνομα». Το εκκρεμές νομικό καθεστώς συνεπάγεται ότι διαδικασίες έξωσης μπορούν ωστόσο να ξεκινήσουν ανά πάσα στιγμή, απειλώντας ακόμα και Τσιγγάνους που ζουν σε μια ορισμένη περιοχή με απόλυτα νόμιμες διαδικασίες. Το ότι ο χώρος μπορεί να περιθωριοποιηθεί μέσα από την άμεση σύνδεσή του με μία περιθωριακή ομάδα φαίνεται καθαρά όταν οι Τσιγγάνοι ζουν σε γη που κάποια στιγμή εκτιμάται ως χρήσιμη από τμήματα της εδραίας κοινωνίας και προορίζεται για συγκεκριμένες λειτουργίες. Μια πιθανότητα είναι τα υπόλοιπα μέλη της τοπικής κοινότητας να εκδιώξουν τους Τσιγγάνους κατοίκους χρησιμοποιώντας νόμιμα και παράνομα μέσα, προβάλλοντας την εκδίωξη των Τσιγγάνων σαν απαραίτητη προϋπόθεση για την αναβάθμιση της περιοχής. Μία άλλη πιθανότητα είναι η «αναβάθμιση» της περιοχής να παραμείνει σε εκκρεμότητα, μέχρι να «φύγουν οι Τσιγγάνοι», κάτι που προϋποθέτει βέβαια ότι η οικιστική ανάπτυξη δεν αποβλέπει στο να ωφελήσει και τους Τσιγγάνους κατοίκους μιας περιοχής. Τότε μπορεί να προσδοθεί σε αυτή την περιοχή περιθωριακός χαρακτή-

ρας και η περιοχή να αποκλειστεί από τα σχέδια οικιστικής ανάπτυξης και να απαξιωθεί, ως αποτέλεσμα της «αδυναμίας» να χρησιμοποιηθεί για τους σχεδιασμένους, «νόμιμους» σκοπούς που δε συμβιβάζονται με την «εισβολή» των Τσιγγάνων. Η αδικία και η ασυνέπεια γίνεται φανερή ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου οι Τσιγγάνοι ήταν οι πρώτοι που υπέδειξαν και ανέδειξαν τη δυνατότητα να γίνει ένας χώρος κατοικήσιμος.

Τέτοια παραδείγματα τονίζουν πόσο ακατάλληλο είναι να χαρακτηρίσουμε τον «περιθωριακό χώρο» ως μία στατική και άκαμπτη έννοια. Αντίθετα δίνουν έμφαση στη ρευστότητά του και στη δυνατότητα επαναδιαπραγμάτευσης στο χρόνο από ομάδες και άτομα, και ανάμεσα σε περιοχές.

Για παράδειγμα, τείνουμε σήμερα να θεωρούμε ως κατοικήσιμο –και ως εκ τούτου κοινωνικό χώρο– το χώρο που έχει διοικητικά εγγραφεί ως τέτοιος (τις πόλεις, τα χωριά κτλ).

Ο χώρος που βρίσκεται εκτός των διοικητικών ορίων και που δεν προορίζεται για καμιά επίσημα αναγνωρισμένη χρήση, στη συνείδησή της πλειονότητας καταγράφεται ως «μη χώρος», ως φύση, ύπαιθρος,

εξοχή ή όπως αλλιώς ορίζεται. Το γεγονός ότι οι Τσιγγάνοι εγκαθίστανται, οργανώνουν τις δραστηριότητές τους και νοσηματοδοτούν κοινωνικά τέτοιους χώρους, αποτελεί καθεαυτό μία αμφισβήτηση της επικρατούσας αντίληψης για το χώρο. «Ο δρόμος ανάμεσα στη Θήβα και στη Λειβαδιά» για παράδειγμα, ένας χώρος που επίσημα ορίζεται μόνο ως το μεσοδιάστημα ανάμεσα σε δύο διοικητικά κατοχυρωμένες περιοχές (εκτός και αν πρόκειται για καλλιεργήσιμα χωράφια), κατοικούμενος από Τσιγγάνους, ξεφεύγει από την ανυπαρξία της μη χρήσης και η χρήση του αυτή δίνει ένα εναλλακτικό παράδειγμα οργάνωσης των δραστηριοτήτων στο χώρο.

Τα «γυφτόκαστρα» είναι ένα άλλο παράδειγμα. Σε όλη τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα, τα ερειπωμένα μεσαιωνικά κάστρα που βρίσκονταν σε κάθε γωνιά της Ελλάδας, ακριβώς επειδή ο επίσημος σκοπός τους είχε για ιστορικούς λόγους εκλείψει, είχαν εξοβελιστεί στη ζώνη του «μη χώρου», δηλαδή του ακατάλληλου προς χρήση χώρου, εκπροσωπούσαν το αδόμητο, το μη κοινωνικό, και για το λόγο αυτό συνοδεύονταν από πλήθος θρύλων και προλήψεων, που εξέ-

φραζαν ακριβώς το φόβο της ενταγμένης στο δομημένο χώρο κοινωνίας απέναντι σε ό,τι βρίσκεται έξω από αυτή. Οι Τσιγγάνοι –πιθανότατα από ανάγκη– απαλλαγμένοι από αυτές τις προλήψεις, κατοίκησαν στα κάστρα αυτά, ανανέωσαν τη χρήση τους και τα επανασύνδεσαν με την κοινωνική ζωή. Αυτό που φόβιζε, γιατί είχε αποσυνδεθεί πια από τον ορίζοντα των ανθρώπινων εμπειριών, έπαψε να είναι κάτι στοιχειωμένο, για το οποίο απέφυγε να μιλήσει κανείς, και έγινε το Γυφτόκαστρο, ένας ανθρώπινος χώρος, στον οποίο οι κάτοικοι των χωριών αναφέρονταν πια χωρίς φόβο.

Αυτή η ευελιξία της τσιγγάνικης εγκατάστασης δεν υποδηλώνει έλλειψη οργάνωσης.

Αντίθετα, η ικανότητα μιας ομάδας να καθιστά κατοικήσιμα τα πιο απρόβλεπτα μέρη υποδηλώνει, εκτός από την πιεστική ανάγκη, και μια πειθαρχία, μια οργάνωση και μια ευαισθησία που επιτρέπει το συντονισμό με το χώρο. Υπενθυμίζουμε ωστόσο ότι ο «αγώνας» ανάμεσα στις «επίσημες» και στις «εναλλακτικές» χρήσεις του χώρου κατά κανέναν τρόπο δεν είναι ένα ζήτημα που αφορά μόνο τους Τσιγγάνους.

ΟΙ ΤΣΙΓΓΑΝΟΙ ΚΑΙ Ο ΧΩΡΟΣ

Η εγκατάσταση των Τσιγγάνων, όπως άλλωστε και κάθε ανθρώπινη εγκατάσταση, οργανώνεται σε ένα δίπολο ανάμεσα στη διαφοροποίηση, που είναι απαραίτητη στον καθένα, προκειμένου να συγκροτήσει και να οριοθετήσει την ταυτότητά του, και στη δημιουργία διόδων για την ανάπτυξη σχέσεων. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η εγκατάσταση των Τσιγγάνων δεν είναι αποκλειστικά –ή κυρίως– αποτέλεσμα των επιλογών τους, αλλά εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις δυνατότητες που τους δίνει ο κοινωνικός τους περίγυρος.

Οι Τσιγγάνοι συχνά αναγκάζονται να χρησιμοποιούν εναλλακτικές μορφές κατοικίας. Πρέπει όμως να καταστήσουμε σαφές ότι αυτό δεν αποτελεί απόλυτο κανόνα. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα Τσιγγάνων που είχαν τη δυνατότητα να ενταχθούν στο χώρο με απόλυτα συμβατικό τρόπο και να διαμορφώσουν οικιστικά περιβάλλοντα καθ' όλα όμοια με των υπόλοιπων ανθρώπων.

Η διοίκηση αλλά και η επιστήμη έχει προσπαθήσει να δημιουργήσει

τυπικές κατηγορίες για να περιγράψει τις μορφές εγκατάστασης των Τσιγγάνων. Νομάδες και εδραίοι είναι η πιο συνηθισμένη (μολονότι η πιο ανακριβής) διάκριση. Μια άλλη τυπολογία είναι η εξής: μόνιμοι σε σπίτια, ημιεγκατεστημένοι, διερχόμενοι, μόνιμοι σε καταυλισμούς. Ωστόσο, οι μορφές εγκατάστασης των Τσιγγάνων αντιπροσωπεύονται καλύτερα από ένα «συνεχές», αντίστοιχο με τη δυναμική της ζωής τους, και οι όροι που εμείς επιλέγουμε για να περιγράψουμε την εσωτερική διάρθρωση αυτού του «συνεχούς», συχνά είναι ανεπαρκείς ή και αυθαίρετοι. Το «σπίτι» δεν αποτελεί αναγκαστικά ένα προσωρινό ή μόνο ένα μόνιμο χώρο διαμονής των Τσιγγάνων. Μπορεί να είναι μόνο η μία ή μόνο η άλλη ή και οι δύο μαζί εναλλακτικές μορφές ζωής στον ίδιο χώρο» (Καραθανάση).

Γενικά μπορούμε να πούμε ότι οι Τσιγγάνοι συγκεντρώνονται σε αγροτικές περιοχές, σε περιοχές που παρέχουν τη δυνατότητα ανάπτυξης διαφόρων μορφών εμπορίου (διακίνηση αγροτικών προϊόντων, τουρισμός) και στην περιφέρεια των μεγάλων αστικών κέντρων (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα).

Ειδικότερα, η συγκέντρωσή τους σε μία περιοχή επηρεάζεται από:

- τις δυνατότητες απασχόλησης και τις εργασιακές σχέσεις
- την ύπαρξη άλλων ομάδων που καλύπτουν παρόμοιες θέσεις εργασίας
- το γεωφυσικό χαρακτήρα της περιοχής
- τις δυνατότητες μετακίνησης σε άλλες περιοχές
- την παράδοση εγκατάστασης των Τσιγγάνων στη συγκεκριμένη περιοχή και τα δίκτυα σχέσεων/επικοινωνίας
- τις αντιλήψεις και τη στάση των μη Τσιγγάνων κατοίκων της περιοχής απέναντι στους Τσιγγάνους.

Η εκάστοτε μορφή κατοικίας των Τσιγγάνων αποτελεί τη συνιστώσα μιας πληθώρας οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων και αντανακλά το συμβιβασμό ανάμεσα στις επιθυμίες και τις ιδιαίτερες πρακτικές των Τσιγγάνων από τη μία πλευρά και τις επιταγές του περιβάλλοντος από την άλλη.

Ο ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

Αν και τα σπίτια όλων των Τσιγγάνων σαφώς δεν μπορούν να μοιάζουν ούτε στο εξωτερικό τους ούτε στο εσω-

τερικό τους, πολλά σπίτια εμφανίζουν κάποια παρόμοια χαρακτηριστικά, στο βαθμό βέβαια που το επιτρέπουν και οι πρακτικές δυνατότητες. Αναφερόμαστε στα χαρακτηριστικά αυτά ενδεικτικά:

Οι Τσιγγάνοι δε φορτώνουν τα σπίτια τους, επιδιώκουν να διαμορφώνουν στο εσωτερικό τους ανοιχτούς χώρους, χωρίς έπιπλα που καταλαμβάνουν το χώρο, προκαθορίζοντας τη χρήση του. Οι ανοιχτοί χώροι επιτρέπουν την ανάπτυξη μιας πολυδύναμης κοινωνικότητας που δικαιώνει το χαρακτήρα της κατοικίας ως οικείου χώρου. Ο κάθε επιμέρους χώρος μπορεί να φιλοξενεί πολλές δραστηριότητες και οι βασικοί χρήστες αυτού του χώρου δεν είναι προκαθορισμένοι.

Συχνά οι Τσιγγάνοι είναι υποχρεωμένοι να ζουν σε πολύ περιορισμένους χώρους. Η Α. Λυδάκη περιγράφει το εσωτερικό μιας παράγκας στα Άνω Λιόσια: «Στη μια πλευρά της παράγκας υπάρχει πάντα ο νεροχύτης και τα ντουλάπια με το τζάμι στις πόρτες στα οποία βάζουν τα γυαλικά. Το πάτωμα είναι στρωμένο με φλοκάτες και άντρες και γυναίκες βγάζουν τα παπούτσια τους μπαίνοντας. Είναι ο

χώρος στον οποίο τρώνε και κοιμούνται, γι' αυτό και φροντίζουν να τον διατηρούν καθαρό. Μαξιλάρια κεντημένα υπάρχουν στο μέρος που ακουμπούν το κεφάλι τους και πολύχρωμες μπάντες στολίζουν τα ασπρισμένα τοιχώματα της παράγκας. Ένας καθρέφτης, εικόνες αγίων και φωτογραφίες οικογενειακές σε κορνίζες επίχρυσες σκαλιστές ή στολισμένες με λουλούδια συμπληρώνουν τη διακόσμηση. Κάποιοι Τσιγγάνοι που έχουν κάνει θρησκευτικό γάμο έχουν τα στέφανα του γάμου κοντά στις εικόνες. Συχνά μπορεί κανείς να δει και φωτογραφίες τραγουδιστών που θαυμάζουν».

Η εστία θέρμανσης, που μπορεί να είναι μια σόμπα οποιασδήποτε μορφής, συγκεντρώνει γύρω της την οικογένεια. Ο γιούκος είναι ένα πολύ ενδιαφέρον και πολυδύναμο «έπιπλο». Φιλοξενεί τα στρωσίδια του ύπνου όλης της οικογένειας, τα οποία διπλώνονται το πρωί για να αφήσουν χώρο για άλλες δραστηριότητες, ταυτόχρονα όμως είναι διακοσμητικό στοιχείο και κομμάτι της ιστορίας της οικογένειας. Τα χειροτεχνήματα των γυναικών, στα οποία συχνά ξεχωρίζουν κεντημένα τα ονόματα της οικογένειας, στολίζουν το χώρο και απο-

τελούν την υλική ένδειξη δεσμών με έναν πολύ ζωντανό τρόπο. Η Α. Λυδάκη γράφει:

«Ο γιούκος είναι ο σωρός με τα καλοδιπλωμένα κεντημένα ασπρόρουχα, χαλιά και φλοκάτες που καταλαμβάνουν μια γωνιά του χώρου. Είναι αντικείμενα που έχουν αξία για τους ανθρώπους και πρέπει να φαίνονται, γιατί έτσι καταξιώνεται ο κάτοχός τους. Οι Τσιγγάνοι επενδύουν με ιδιαίτερες σημασίες τα αντικείμενα, σημασίες που συνδηλώνουν την κοινωνική τους παρουσία και θέση. Τα αντικείμενα σε αυτές τις περιπτώσεις δεν επέχουν μόνο θέση αξίας χρήσης ή ανταλλακτικής αξίας, αλλά επιπλέον με αυτά προβάλλεται η νοικοκυροσύνη, το κοινωνικό γόητρο, ο "πλούτος" τους».

Ακόμα και οι φτωχότερες οικογένειες θα διακοσμήσουν το χώρο τους με υφάσματα, φωτογραφίες, λουλούδια και άλλα διακοσμητικά. Είναι συγκινητική η προσπάθεια ανθρώπων που η καθημερινή ζωή τους είναι σκληρότατη να μην παραιτηθούν από την επιθυμία για αισθητική διαμόρφωση του χώρου τους. Στα σπίτια όπου ο χώρος το επιτρέπει, η κουζίνα βρίσκεται σε ξεχωριστό χώρο και τα γυαλικά, τα χαλκώματα και τα άλλα σκεύη

της οικογένειας επιδεικνύονται σε ντουλάπια με προθήκες. Η τηλεόραση κατέχει κεντρική θέση, αποτελώντας τον κύριο συνδετικό κρίκο με την ευρύτερη κοινωνία, που αρνείται την πρόσβαση των Τσιγγάνων στις δραστηριότητές της. Τα κασετόφωνα, συχνά ακριβά, πάντα εντυπωσιακά, δε δείχνουν την υπερβολή ή την επιδεικτικότητα των Τσιγγάνων, όπως τόσο συχνά υπαινίσσονται επιπόλαιες περιγραφές των τσιγγάνικων σπιτιών, αλλά τη ζωντανή σχέση τους με τη μουσική, που σταθερά συνοδεύει τις καθημερινές τους δραστηριότητες και είναι το καθημερινό μέσο έκφρασης και ψυχαγωγίας τους.

Αν το επιτρέπουν οι καιρικές συνθήκες και η θέση της οικιακής μονάδας, δηλαδή αν υπάρχουν φίλοι και συγγενείς γύρω που θα συννοσηματοδοτήσουν τον αδόμητο χώρο, μέρος των δραστηριοτήτων θα μεταφερθεί έξω. Ακόμα και οι Τσιγγάνοι που μένουν σε σπίτια, με ευκολία θα μεταφέρουν τις δραστηριότητές τους (φαγητό, διασκέδαση, ύπνος) σε σπίτια συγγενών, μετουσιώνοντας σε οικείο το χώρο όπου αισθάνεται κανείς άνετα μαζί με δικούς του ανθρώπους και όχι το χώρο του οποίου είναι ιδιοκτήτης.

Το κατοικείν των Τσιγγάνων είναι μία ζωντανή πραγματικότητα και όχι η έκφραση κάποιας μουσειακού τύπου παράδοσης. Είναι ένας σύνθετος τόπος, ο τόπος όπου η ιδιαιτερότητα των προσωπικοτήτων που κατοικούν το χώρο αναπτύσσεται μέσα από τις καθημερινές δραστηριότητες και μεταβάλλεται, καθώς συνδιαλέγεται με το περιβάλλον, την εσωτερική δυναμική των σχέσεων και τις σχέσεις με το εξωτερικό περιβάλλον.

Η ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

Όσο και αν φαίνεται σήμερα ότι ο «νομαδισμός» αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό ορισμένων μόνο ομάδων, στην πραγματικότητα ο «νομαδικός» και ο «εδραϊός» τρόπος ζωής υπήρξαν εναλλακτικές και εναλλασσόμενες μορφές ζωής για πολλά χρόνια και για μεγάλες ομάδες του πληθυσμού. Κάτοικοι ολόκληρων περιοχών μετακινούνταν σε αναζήτηση ασφάλειας ή καλύτερης τύχης. Επαγγελματικές ομάδες με μεγάλη παράδοση, όπως τα σινάφια των περιπλανώμενων μαστόρων του Μεσαίωνα και οι τεχνίτες των νεότερων χρόνων, ταξίδευαν

σε όλη τη χώρα για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και να ασκήσουν την τέχνη τους.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πρώιμες μαρτυρίες για τους Τσιγγάνους αναφέρονται δευτερευόντως μόνο ή και καθόλου στο «νομαδισμό τους». Σε έναν κόσμο όπου η κίνηση είναι ένας νόμιμος και συνηθισμένος τρόπος επιβίωσης και μία επιβεβλημένη από τις συνθήκες πρακτική, τα όρια ανάμεσα στους «εδραίους» και στους «νομάδες» ήταν πολύ λιγότερο σαφή, και επομένως ο «νομαδισμός των Τσιγγάνων» πολύ λιγότερο διακριτός.

Η επικράτηση του εδραίου τρόπου ζωής ως «κανονικού» και «νόμιμου» δεν είναι ένα «φυσικό» αλλά ένα ιστορικά προσδιορισμένο φαινόμενο, που συνδέεται με δύο κυρίως διαδικασίες: τη συγκρότηση και επικράτηση των εθνικών κρατών και τον εκσυγχρονισμό.

Το εθνικό κράτος υπέταξε τις ποικίλες πλευρές της ταυτότητας και της δραστηριότητας των ανθρώπων σε μία κύρια κατηγορία, εκείνη του «πολίτη μιας χώρας». Με το εθνικό κράτος ήρθαν και τα σύνορα, η κεντρική μετωπυμία για τον εδραιωποιη-

μένο κοινωνικό σχηματισμό. Οι άνθρωποι άρχισαν να προσδιορίζονται, αλλά και να χωρίζονται, με βάση το τόπο όπου πραγματικά κατοικούσαν και, πολύ περισσότερο, με βάση τη (φαντασιακή) εθνική κοινότητα στην οποία ανήκαν. Με την άφιξη του εθνικού κράτους και την έννοια των συνόρων, ο χώρος άρχισε να καταλαμβάνεται με έναν ολοκληρωτικό τρόπο, που άφηνε όλο και λιγότερα περιθώρια στους μετακινούμενους πληθυσμούς, ταυτόχρονα όμως επηρέαζε και τις δραστηριότητες των ήδη εγκατεστημένων. Σιγά σιγά, οι άνθρωποι μιλούσαν για τη «χώρα» τους προκειμένου να προσδιορίσουν την ταυτότητά τους, ενώ άρχισε να αμφισβητείται το δικαίωμα στην ταυτότητα των ανθρώπων εκείνων που διατηρούσαν (ή αναγκάζονταν να διατηρούν) και άλλους, εναλλακτικούς τρόπους για να προσδιορίσουν τον εαυτό τους.

Ο εκσυγχρονισμός επέτεινε αλλά και ορθολογικοποίησε αυτές τις διαδικασίες. Η οικονομία αναπτύχθηκε με έναν τρόπο που έκανε ολοένα και πιο δύσκολη τη ζωή των μετακινούμενων. Ταυτόχρονα ο εκσυγχρονισμός σηματοδότησε μια βαθιά αλλαγή στη συμβολική λειτουργία του «νομάδα»:

η εγκατάσταση και η αποδοχή των νέων συνθηκών έγιναν συνώνυμες με την πρόοδο και οι μετακινούμενοι θεωρήθηκαν ως τα σύμβολα-κλειδιά της αταξίας που απειλεί τις εκσυγχρονιστικές διαδικασίες ή εξοβελίστηκαν στο χώρο του «πρωτόγονου» και/ή του περιθωριακού.

Όμως η μετάβαση από μη εδραίους σε εδραίους τρόπους ύπαρξης ποτέ δεν υπήρξε απόλυτη ή αμετάκλητη. Υφίστανται πολλές επιβιώσεις πρακτικών μετακίνησης και η ιστορία δείχνει με πολλά παραδείγματα ότι οι «εδραίοι» μπορούν να γίνουν «νομάδες», ακριβώς όπως οι «νομάδες» μπορούν να εδραιωθούν.

Η σημερινή αναβίωση των μετακινήσεων που οφείλεται είτε στις αναταραχές που ακολουθούν την κατάρρευση ορισμένων εθνικών κρατών είτε στις οικονομικές εξελίξεις και στις εξελίξεις στις συνθήκες απασχόλησης, αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα.

ΤΣΙΓΓΑΝΟΙ ΚΑΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ

Μία από τις πιο διαδεδομένες αντιλήψεις που συνδέονται με τους Τσιγγάνους είναι ότι οι Τσιγγάνοι είναι νο-

μάδες, μετακινούνται δηλαδή διαρκώς. Αυτό υποτίθεται ότι συμβαίνει είτε επειδή ο νομαδισμός «βρίσκεται στο αίμα των Τσιγγάνων» –αποτελεί χαρακτηριστικό της «φυλής τους»– είτε επειδή αποτελεί συνιστώσα του «τσιγγάνικου πολιτισμού» και είναι απαραίτητη συνθήκη για τη διατήρηση των «ιδιαίτερων οικονομικών και κοινωνικών πρακτικών τους», τις οποίες οι Τσιγγάνοι επιθυμούν να διαφυλάξουν προκειμένου να διαφυλάξουν και τα εθνοτικά όρια που τους διακρίνουν από τους υπόλοιπους, τους μη Τσιγγάνους.

Μία άλλη άποψη υποστηρίζει ότι οι Τσιγγάνοι είναι ακόμα «νομάδες» επειδή, για διάφορους λόγους, η εξέλιξή τους καθυστέρησε μέσα σε μια γοργά μεταβαλλόμενη κοινωνία. Η δε «ρομαντική» εκδοχή αυτής της άποψης είναι ότι οι Τσιγγάνοι διατήρησαν τα «νομαδικά χαρακτηριστικά τους», γιατί είχαν τη δυνατότητα να χειριστούν «καλύτερα» μια κατάσταση που επηρέασε ριζικά τη ζωή των άλλων ανθρώπων και να διατηρήσουν την «ανεξαρτησία τους» από τις κυρίαρχες ιδεολογίες και πρακτικές.

Όμως, τα δεδομένα προκαλούν και τις δύο παραπάνω απόψεις. Πρώ-

τα απ' όλα δε μετακινούνται όλοι οι Τσιγγάνοι. Υπάρχουν πάρα πολλά παραδείγματα Τσιγγάνων που είναι μόνιμα εγκατεστημένοι και που οι δραστηριότητές τους δεν απαιτούν ιδιαίτερες μετακινήσεις (λόγου χάρη, οι αγροτικές κοινότητες). Έπειτα, οι Τσιγγάνοι που μετακινούνται δε μετακινούνται επειδή είναι Τσιγγάνοι. Οι «μετακινήσεις των Τσιγγάνων» σε πολλές περιπτώσεις συνδέονται με ευρύτερες ιστορικές και κοινωνικές εξελίξεις που αφορούν και επηρεάζουν και πολλούς άλλους ανθρώπους. Οι πρόσφυγες και οι οικονομικοί μετανάστες τσιγγάνικης καταγωγής αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Θα μπορούσαμε ίσως να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στις «μεγάλες» μετακινήσεις, αυτές που συσχετίζονται με «σημαντικά» ιστορικά γεγονότα, και στις τακτικές «μικρές» μετακινήσεις που χαρακτηρίζουν τη βιογραφία κάθε ξεχωριστής ομάδας και οικογένειας. Σε κάθε περίπτωση όμως πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι οι μεν δεν είναι ανεξάρτητες από τις δε και ότι η μακρο-ιστορία ενός πληθυσμού καθορίζει σε κάποιο βαθμό τις καθημερινές πρακτικές του, ενώ συμβαίνει και το αντίστροφο.

Οι μετακινήσεις των Τσιγγάνων συνδέονται πρώτα απ' όλα με τις οικονομικές δραστηριότητες που τους επιτρέπουν οι πραγματικές συνθήκες της ζωής τους. Η βάση της δραστηριότητας των μετακινούμενων επαγγελματιών βρίσκεται στην παροχή αγαθών και υπηρεσιών εκεί όπου υπάρχουν κενά στην αγορά (τοπικά ή χρονικά) και όπου κάθε μόνιμη ή μεγάλης κλίμακας επιχείρηση θα ήταν μη επικερδής ή αβέβαιη. Μέχρι πρόσφατα οι ελλείψεις στα δίκτυα διανομής των αγαθών και η απομόνωση ολόκληρων περιοχών έδιναν την ευκαιρία στους Τσιγγάνους να καλύψουν μία πολύ χρήσιμη λειτουργία διατρέχοντας τις ευρείες απροσπέλαστες αγροτικές περιοχές. Πολλοί Τσιγγάνοι ήταν ανάμεσα σε αυτούς που τροφοδοτούσαν την οικονομική και κοινωνική ζωή του χωριού προσφέροντας αγαθά και υπηρεσίες σε έναν πληθυσμό που, απομακρυσμένος καθώς ήταν από καταστήματα και πόλεις, δεν εφοδιαζόταν με άλλο τρόπο. Μετέφεραν τα νέα, πουλούσαν, επιδιόρθωναν, ήταν εποχιακοί αγροτικοί εργάτες, έπαιζαν στις τοπικές γιορτές.

Η συμβολή των Τσιγγάνων δεν περιοριζόταν στην ύπαιθρο. Σύμφωνα

με τη θεωρία των «ενδιάμεσων μειοψηφιών» (middleman minorities), σε έντονα διαστρωματωμένες κοινωνίες, όπου ο ρόλος της κάθε κοινωνικής ομάδας ήταν αυστηρά προκαθορισμένος και οι κοινωνικές σχέσεις υποτάσσονταν σε μία σειρά από κανόνες, το εμπόριο για να αναπτυχθεί χρειαζόταν τον «ξένο», εκείνον που θα μπορούσε να μετακινηθεί όχι μόνο από μέρος σε μέρος αλλά και από ομάδα σε ομάδα, λειτουργώντας ως διαμεσολαβητής για να φέρει σε πέρας ανταλλαγές που οι κοινωνικοί περιορισμοί εμπόδιζαν.

Ο «ξένος» ήταν και ελεύθερος από τους κανόνες και τους παραδοσιακούς δεσμούς που προκαθόριζαν για τους υπόλοιπους ανθρώπους τον τόπο όπου θα έμεναν και θα δούλευαν, τα επαγγέλματα που θα ακολουθούσαν, τους ανθρώπους με τους οποίους θα έρχονταν σε επαφή και το είδος των σχέσεων που θα ανέπτυσσαν με την κάθε ομάδα. Ανάμεσα στις ομάδες που αναλάμβαναν τον οικονομικό ρόλο του «ενδιάμεσου» υποστηρίζεται ότι ήταν και οι Τσιγγάνοι.

Έτσι, εξαιτίας δηλαδή των οικονομικών δραστηριοτήτων που ασκούσαν, το ταξίδι έγινε η βάση της οικο-

νομίας των Τσιγγάνων και η απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρησή της. Τα ταξίδια συμβάλλουν στην προσαρμοστικότητα και την ευελιξία και διατηρούν την προοπτική της οικονομικής αυτονομίας. Από αυτά εξαρτάται η ίδια η επιβίωση των Τσιγγάνων που δεν έχουν κάποια σταθερότερη απασχόληση, καθώς η άσκηση επιτηδευμάτων που χαρακτηρίζονται από ανεξαρτησία είναι φυσικό να απαιτεί ευρείες διασυνδέσεις και πρόσβαση σε εκτεταμένες αγορές. Όταν μία περιοχή ή μία ομάδα έχει καλύψει τις ανάγκες της για κάποιο διάστημα, οι Τσιγγάνοι θα μετακινηθούν για να προσφέρουν τα αγαθά και τις υπηρεσίες τους κάπου αλλού ή για να απευθυνθούν σε κάποια άλλη ομάδα, προσαρμόζοντας ταυτόχρονα το είδος των υπηρεσιών που προσφέρουν στις ιδιαίτερες ανάγκες που υπάρχουν. Οι Τσιγγάνοι επίσης μετακινούνται γιατί πρέπει να δημιουργήσουν περισσότερες ευκαιρίες για επαφές, γνωρίζοντας ανθρώπους που θα αποτελέσουν μία πιθανή βάση πελατών τους, παίρνοντας πληροφορίες που θα τους χρησιμεύσουν επαγγελματικά και προετοιμάζοντας τα δίκτυα εκείνα των ανθρώ-

πινων σχέσεων στα οποία θα απευθυνθούν για υποστήριξη όταν θα αντιμετωπίσουν δυσκολίες και κινδύνους. Επιπλέον τα ταξίδια διευκολύνουν τη διασπορά των τσιγγάνικων ομάδων που κάνουν την ίδια δουλειά, αλλιώς θα επερχόταν γρήγορος κορεσμός στους τομείς της εργασίας με τους οποίους πολλοί Τσιγγάνοι ασχολούνται και η επαγγελματική παρουσία τους θα γινόταν βάρος.

Βέβαια, οι μετακινήσεις των Τσιγγάνων δεν υπήρξαν πάντα αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής.

Πολύ συχνά οφείλονται σε εξωτερικούς παράγοντες και πιέσεις. Οι Τσιγγάνοι, μία ομάδα που επί αιώνες αντιμετωπίζει διακρίσεις και αποκλεισμούς, πολλές φορές δεν έχει άλλη επιλογή από το να αναζητεί τα μέσα της επιβίωσής της στη μετακίνηση. Από την άλλη πλευρά, η μετακίνηση ως μέσο αυτοπροστασίας μπορεί να είναι μία πολύ εύλογη πρακτική όταν πρόκειται για μία ομάδα που γνωρίζει καλά ότι σε κάθε εμπλοκή με το επίσημο δίκαιο οι συσχετισμοί είναι εναντίον της. Άλλωστε, και στις περιπτώσεις που οι Τσιγγάνοι διεκδίκησαν με επιμονή το δικαίωμά τους να παραμείνουν σε μία περιοχή, σπάνια

οι συσχετισμοί δύναμης τους το επέτρεψαν.

Το αποτέλεσμα των ορισμένων πραγματικών συνθηκών ζωής είναι να συγκροτούνται και αντίστοιχες κοινωνικές πρακτικές. Οι μετακινήσεις υποστηρίζουν και προωθούν το είδος εκείνο της κοινωνικής οργάνωσης που δε στηρίζεται στη γεωγραφική εγγύτητα. Παρά την πιθανότητα να είναι διασπαρμένες, οι τσιγγάνικες οικογένειες κατά κανόνα απαρτίζουν μια πολύ ζωντανή και δεμένη κοινότητα που η κοινωνικότητά της και οι δεσμοί της δεν απορρέουν ως φυσική συνέπεια του γεγονότος ότι τα μέλη της ζουν μαζί και αναγκαστικά βιώνουν μαζί χαρές, λύπες και προβλήματα. Οι Τσιγγάνοι, ταξιδεύοντας, δε θα κάνουν μόνο δουλειές. Θα συναντήσουν επίσης τους συγγενείς τους, θα καλλιεργήσουν τις οικογενειακές και κοινωνικές τους σχέσεις, θα συνάψουν νέες, θα ανταλλάξουν νέα και εμπειρίες.

Περαιτέρω, οι πραγματικές συνθήκες ζωής των ανθρώπων ανασυγκροτούνται συμβολικά και μεταπλάθονται σε πολιτισμό. Ο συγκρητισμός είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Το ταξίδι συχνά επιτρέπει στους Τσιγγάνους να σταχυολογήσουν από το

περιβάλλον πολιτισμικά στοιχεία, να τα αντιπαραβάλουν, να τα συνδυάσουν και τελικά να επέμβουν δημιουργικά σε αυτά. Ωστόσο, οι πολιτισμικές πρακτικές που συσχετίζονται με την παράδοση ή με τη ζωντανή πραγματικότητα του ταξιδιού δεν είναι ούτε γενικές (δηλαδή, δεν αφορούν όλους τους Τσιγγάνους) ούτε αμετάβλητες.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Η αντίληψη που θέλει τους «φύσει νομάδες» Τσιγγάνους να εγκαταλείπουν σταδιακά τον «καθυστερημένο» τρόπο ζωής τους υπό την πίεση της πρόοδου και του σύγχρονου τρόπου ζωής, αγνοεί τη συνθετότητα των πραγματικών εξελίξεων που όχι μόνο δεν τείνουν αποκλειστικά στην εγκατάσταση των Τσιγγάνων, αλλά, αντίθετα, οδηγούν και άλλους πληθυσμούς, αλλά και τους ίδιους του Τσιγγάνους, σε περαιτέρω μετακινήσεις.

Από την άλλη πλευρά, είναι αδιαμφισβήτητο ότι και η «φυσιογνωμία» των μετακινήσεων των Τσιγγάνων μεταβάλλεται. Η βελτίωση των επικοινωνιών και των δικτύων διανομής των αγαθών που περιόρισαν τον παραδοσιακό οικονομικό ρόλο των Τσιγγά-

νων, η μείωση των διαθέσιμων χώρων και η αυστηρότερη δόμηση του κατοικημένου χώρου, η παγίωση των εθνικών συνόρων και η επίταση των διοικητικών περιορισμών, η συγκέντρωση των ανθρώπων στα αστικά κέντρα, οι εξελίξεις στα μέσα μεταφοράς και άλλοι παράγοντες επηρέασαν και τις μετακινήσεις των Τσιγγάνων. Ο Liegeois εκτιμά ότι τα τελευταία χρόνια οι μετακινήσεις των Τσιγγάνων συσχετίζονται λιγότερο με τα αγροτικά περιβάλλοντα, ενώ εμφανίζονται συγκριτικά ανεπτυγμένες οι μετακινήσεις που βασίζονται σε αστικά περιβάλλοντα.

Η μηχανοποίηση της μετακίνησης έχει επιτρέψει την εργασία σε μια σημαντική τοπική έκταση, με αφετηρία ένα καθορισμένο σημείο, χωρίς να απαιτούνται μακρόχρονες μετακινήσεις μαζί με την οικογένεια.

Όμως, οι εξελίξεις δεν επηρεάζουν όλους τους Τσιγγάνους με τον ίδιο τρόπο. Σύμφωνα με την Judith Okely, η γεωγραφική κινητικότητα και ο πλούτος είναι αλληλοεξαρτώμενα. Η μοντέρνα τεχνολογία ενίσχυσε τις επαγγελματικές δυνατότητες ορισμένων Τσιγγάνων, εφόσον μεγαλύτερες αποστάσεις μπορούν να καλυφθούν σε συντομότερα διαστήματα, όμως

ήταν οι πλουσιότερες οικογένειες που μπόρεσαν να εκμεταλλευθούν αποτελεσματικότερα τα πλεονεκτήματα της μηχανοποίησης.

Αντίθετα, για τις φτωχότερες οικογένειες οι εξελίξεις σήμαιναν περιορισμό των μετακινήσεων και άρα (στο δεδομένο πλαίσιο) και των επαγγελματικών ευκαιριών· ενώ στο παρελθόν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα έξοδα και τους κινδύνους ταξιδιών μεγάλων αποστάσεων μακριά από τις συνηθισμένες επαγγελματικές τους επαφές, αργότερα, καθώς οι ευκαιρίες για εποχιακή αγροτική εργασία μειώνονταν και τα έξοδα του ταξιδιού αυξάνονταν, οι οικογένειες αυτές ήταν προετοιμασμένες να ταξιδέψουν μόνο σε μικρότερες αποστάσεις γι' αυτόν το σκοπό. Ενώ οι πλουσιότερες οικογένειες επέλεξαν τις καλύτερες περιοχές στάθμευσης και είχαν τη δύναμη και τα οικονομικά μέσα να αντισταθούν στην καταδίωξη και στα πιθανά πρόστιμα, οι φτωχές οικογένειες ήταν περισσότερο ευάλωτες. Με λίγα μετρητά και περιορισμένες οικονομικές επαφές έξω από την περιοχή τους, είχαν πολύ πιο περιορισμένες δυνατότητες μετακίνησης σε μεγάλες αποστάσεις, αν αντιμετώπιζαν πρόστιμα και πιθανή φυλάκιση.

Με τη σειρά τους, οι εξελίξεις στις μετακινήσεις επηρεάζουν και την κοινωνική ζωή των Τσιγγάνων. Όταν, ως αποτέλεσμα των πολλαπλών περιορισμών, οι όροι του ταξιδιού επιδεινώνονται και ολοένα και μεγαλύτεροι πληθυσμοί Τσιγγάνων αναγκάζονται να χειριστούν σε ορισμένες περιοχές σταθερά φθίνουσες πηγές, αυτό συνεπάγεται οικονομικό ανταγωνισμό, που διασπά τους όποιους δεσμούς αλληλεγγύης και μπορεί να καταλήξει σε σύγκρουση, ιδιαίτερα όταν υπάρχουν νέες αφίξεις. Το χάσμα ανάμεσα στις πιο ευκατάστατες και στις φτωχότερες οικογένειες διευρύνεται και σε πολλές περιπτώσεις η ανεργία προσλαμβάνει απειλητικές διαστάσεις.

Έτσι, για πολλούς Τσιγγάνους η αναζήτηση διαφορετικών από τις «συνηθισμένες» οικονομικών δραστηριοτήτων γίνεται η επιθυμητή λύση. Τη νέα κατάσταση είναι πιθανό οι Τσιγγάνοι να καταφέρουν να τη χειριστούν δημιουργικά, στην περίπτωση που η ποικιλία των επαγγελμάτων που ασκούνται από αυτούς σε ατομικό επίπεδο γίνει δυνατό να αυξηθεί, καθώς αναζητούν περισσότερα μέσα που θα τους επιτρέψουν να παραμείνουν σε μία πε-

ριοχή. Όμως, η πραγματικότητα των διαρκών διώξεων και της πίεσης που υφίστανται οι Τσιγγάνοι για να μείνουν σε επιβαρυμένες περιοχές, κάτω από άθλιες συνθήκες, δεν μπορεί παρά να συνεπάγεται μικρότερη ψυχολογική, κοινωνική και οικονομική προσαρμοστικότητα. Όταν η εγκατάσταση

συνδέεται με μειωμένες επαγγελματικές ευκαιρίες, η απελπισία και τα αποτελέσματά της έρχονται στο προσκήνιο. Τελικά, το πρόβλημα για τους Τσιγγάνους δεν είναι αν θα ακολουθήσουν το «νομαδικό» ή τον «εδραίο» τρόπο ζωής, αλλά το πώς θα εξασφαλίσουν αξιοπρεπείς συνθήκες ζωής.

Διάβασε ακόμα:

T. Acton, *Gypsy Politics and Social Change*, Routledge & Kegan Paul, London-Boston 1974.

E. Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.

E. Καραθανάση, *Το κατοικείν των Τσιγγάνων. Η περίπτωση της Θήβας*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Απρίλιος 1996.

J. P. Liegeois, *Tsiganes*, Maspero, Paris 1983.

J. Okely, *The Traveller-Gypsies. Changing Cultures*, Cambridge University Press, 1983.

A. Λυδάκη, *Μπαλαμέ και Ρομά, Οι Τσιγγάνοι των Άνω Λιοσίων*, Καστανιώτης, Αθήνα 1997.

—, *Οι Τσιγγάνοι στην πόλη. Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998.

D. Sibley, *Outsiders in urban societies*, 1981.

